Paul Labérenne • René Maublanc
Georges Friedmann • Jean Baby

DİYALEKTİK YÖNTEM VE MATERYALİZM

Felsefe

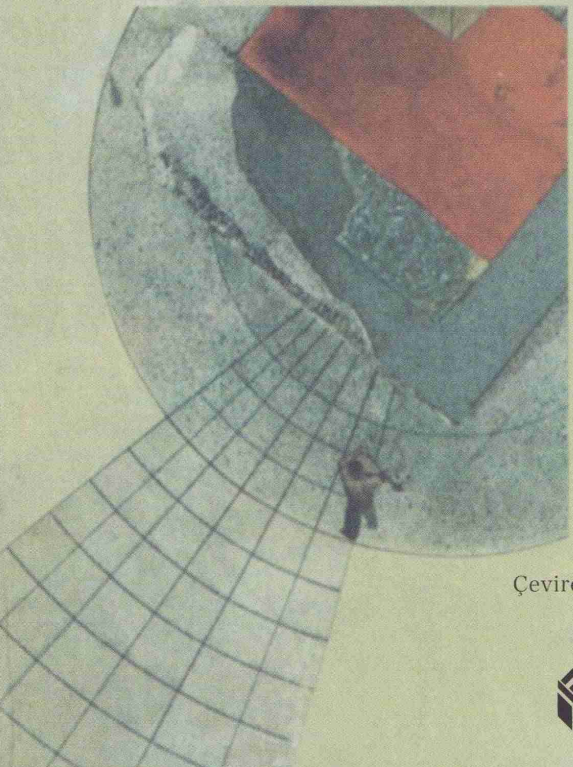

Çeviren: Barkın Asal

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

EVRENSEL

BASIM YAYIN

Orijinal adı:
Methode Dialectique et Materialisme

Paul Labérenne, René Maublanc
Georges Friedmann, Jean Baby

DİYALEKTİK YÖNTEM VE MATERYALİZM

Çeviren: Barkın Asal

felsefe

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **680**
Diyalektik Yöntem ve Materyalizm: Paul Labérenne, René Maublanc, Georges Friedmann, Jean Baby

Çeviren: **Barkın Asal**
Kapak Tasarım: **Bahar Eroğlu**
Kapak Görseli: **Gustav Klutsis (Detay)**

ISBN 978-605-331-397-7
© Evrensel Basım Yayın **2016** - Sertifika No: **11015**

Birinci Basım **Ekim 2016** • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142
T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

DİYALEKTİK YÖNTEM VE MATERYALİZM

İÇİNDEKİLER

HEGEL VE MARX / *René Maublanc* 9

BİBLİYOGRAFYA 58

DİYALEKTİK MATERYALİZM VE BİLİM / *Paul Labérenne* 59

TARİHSEL MATERYALİZM VE KARŞILIKLI EYLEM / *Georges Friedmann* 93

TARİHSEL MATERYALİZM / *Jean Baby* 119

HEGEL VE MARX

René Maublanc

"Marksizm, tümüyle bir dünya anlayışıdır."[1]

Amacım, Marksizmin felsefi kökenlerini ya da uygun görülürse Karl Marx'ın diyalektik materyalizm olarak adlandırdığı felsefi yöntemin doğuşunu açıklamaktır.

Sorun Fransız kamuoyu için hiç tanıdık değildir; [ancak durum] ne felsefe profesörleri ne de öğrencileri için daha farklıdır. Aklımda, en çok kullanılan felsefe tarihi kitaplarında, bu konuda ne söylendiğini aramak vardı. Üniversite kökenli felsefenin, özellikle de (Hıristiyan çağından önceki zamanlara ait olmadıkça[2]) siyasal ve sosyal pratik etkinlik iddiasında bulunan tüm düşüncelere karşı gösterdiği küçümseme bilindiğinden, aslında çok az şey bulacağımı biliyordum. Ama sonuç, benim tüm öngörülerimi aştı.

Önce elime, yöntemi kuşkusuz gülünç, ama en azından ilan ettiği teveccühten yana tarafgirliğiyle güven verici gözüken eski bir *Felsefe Tarihi*'ni aldım. Yazar bu "bizim gibi hakikati seven ve arayanlara karşı kardeşlik ve adaletin yöntemi"dir diyor ve şu mülahazalara dayanıyordu:

---

1 G.V. Plehanov, *les Questions fondamentales du marxisme*, (*Marksizmin Temel Sorunları*) Paris, Editions Sociales Internationales, 1927, p. 3. G.V. Plehanov, *Marksizmin Temel Sorunları*, çev. Erdem Buri, Selahattin Hilav, Cenap Karakaya, Orhan Suda, ikinci basım, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994, s. 19. Bu kitaptaki alıntılar eğer metinlerin Türkçeleri varsa ve çevirmen tarafından bulunmuşsa, o metinlerden aktarılacaktır.

2 Eğitimde *Pozitif Felsefe Dersleri* ve *Pozitif Siyasal Sistem* ile Comte'a verilen göreceli yere ve Fourrier ile Saint-Simon'un unutuluşuna bakınız.

"Tarihçi anlamalı; .... kendine özgü bakış açısıyla değil, başkasının bakış açısıyla konumlanmalı; başkalarının düşüncelerine onların kendilerinden daha derinlemesine girmeli; [hatta] mümkünse, yönünü iyi biçimde tayin edebilmek için onlara göre [düşünceyi] daha uzaklara götürmeli; lafızla aynı zamanda ruha, sistemin altındaki kısımlarından ziyade üstündekilere, hatalarından daha çok doğruluklarına bağlanmalı. En büyük eleştiri, güzelliklerdedir; hatalarda değil."[3]

Hegel ve Hegelci Okul bölümlerinde Marksizmin "büyük eleştirisi"ni boşuna aradım; "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransız felsefesi"ne ayrılmış bölümün son kısmına tesadüfen göz attığımda, herhangi bir yerde "Marksizm hakkında"yı, girişte haberi verilmiş Marx'tan "daha ileri götürülmüş" Marksizmi aramaktan umudu kesmiştim (§12, "sosyolojik hareket"). Burada, Guyau üzerine yedi sayfadan; Espinas, Tarde ve Durkheim'a ayrılmış uzun incelemelerden sonra, yazar şu ifadelerle Marksizmi idam ediyordu:

"Marx'ın tasavvurlarını büründürdüğü bilimsel terminoloji, birçok okuyucuyu ve çaba [harcama] pahasına elde edilen doğrulamadan daha çok, söze inanmayı tercih eden okuyucu-olmayanları yanılttı. Gerçekte, Marx İngiliz ve Fransız sosyalistlerinin, özellikle de Saint-Simon'un fikirlerini büyük bir yetke ile sistemleştirmek dışında bir şey yapmamıştır."

Birkaç satır sonra ise, şu kesin aforizma [yer almaktaydı]: Marksizm "bir yarı-hakikati, dev bir hataya dönüştürecek şekilde abartmaktan[4]" ibarettir. Bu kitabı yazan, her konuda kalem oynatan bu korkunç müellifin, bu laf ebesinin kendi tarafından kesinlikle önemsenmediğini kabul edebilirim; ama Alfred Fouillée, yaşarken Institut'nün[5] bir üyesiydi ve École Normale Supérieure'de hocaydı, [ayrıca] meşum tesiri hâlâ hayattadır, çünkü onun *Felsefe Tarihi* 17.

3 Alf. Fouillée, *Histoire de la philosophie* (*Felsefe Tarihi*), Paris, Delagrave, 17e édition, 1926, p. I-II.

4 Alf. Fouillée, *Idem*, p. 556.

5 Institut de France.

baskısındadır. Bu yüzden, bu cehaleti yok ya da hiç olmamış saymak tedbirsizlik olacaktır.

Zaten daha yakın zamana ait ve daha değerli eserler de [konuyla ilgili] hiç de daha fazla bilgi sahibi değildir: Höffding, *Çağdaş Felsefe Tarihi*'nin II. cildinde, Marx'ın ismini diğerleriyle beraber "sosyal felsefe ve hukuk felsefesi alanlarında"ki[6] sol Hegelciler arasında zikretmekle yetinmiştir. Fransa'da yayımlanmış en yakın tarihli *Felsefe Tarihi*, Bay Émile Bréhier'e ait olanı, en azından Marx'ı ait olduğu yere, "Hegelciliğin Dağılması" ile alakalı bölüme koymuş olma onuruna sahiptir. Bay Bréhier Marx ve Engels'e atıfta bulunuyor, hatta materyalizmden bahsediyor; ama dağınık bir biçimde saydığı Moïse Hess'in, Bruno Bauer'in, Ludwig Feuerbach'ın, Max Stirner'in unutulmuş tezleriyle Marksizmi aynı düzeye koyarak, onun öneminden hiçbir şey anlamadığını gösteriyor. Anlayamama düzeyini ortaya koyan şey, Marx'a Hegelci diyalektiği kabul etmesinden dolayı, yapıyormuş gibi gözüktüğü eleştiridir.

> "Marx, Hegelci diyalektiğin merkezi fikri, gördüğümüz üzere Alman düşüncesinin zaten sabit fikri olan gerçeğin tekamül şartı olarak antagonizm (inkâr) fikri için bir eleştiri ifadesi sarf etmez. Marx gerçekten, özgün olduğundan daha çok sağlam bir düşünür [olarak], Fransız ve İngiliz sosyolog ve ekonomistlerinin her yanından çekip çıkardığı öğeleri bu fikir etrafında örgütlemiştir."[7]

Burada Fouillée'de de [görülen] aynı fikir [hemen] tanınır; ama gülünç olan, Bay Bréhier'in kendisinin kesinlikle hiç okumadığı bir insanın eseri hakkında kişisel bir değer hükmü taşımak için hiç kuşkusuz yetersiz bilgili olduğunu görerek; (bir önceki cümlede altını çizdiğim) değerlendirmesini Gaston Richard isimli bir sosyoloji profesörünün tartışmalı otoritesi altına bırakmasıdır!

---

6 H. Höffding, *Histoire de la Philosophie Moderne* (Çağdaş Felsefe Tarihi), Paris, Alcan, t.II, p. 277. Biraz ilerisinde ise, Feuerbach'a 13 sayfa ayrılmıştır!

7 Emile Bréhier, *Histoire de la Philosophie* (*Felsefe Tarihi*), Paris, Alcan, 1932, tome II, 2e vol., p. 792. Bay Bréhier'in, Dühring'in eserini, Engels'in *Anti-Dühring*'inden bir kelime etmeksizin uzun bir tahlile tabi tuttuğu not edilmelidir.

Yeni bir denemeye girişmek için, Bay Lalande'ın, üniversite öğrencilerinin doğal çalışma gereci, *Felsefi Kelime Dağarcığı*'nı[8] açtım. "Diyalektik" ve "Materyalizm" maddelerinde Marksizmle [ilgili] bir sözcük [dahi] bulamadım; ancak tarihsel materyalizmin, beşeri toplumların tarihinin yorumlanması anlamından mülhem eksik bir tanımını buldum.

Demek ki, Fransız üniversite öğrencileri ve profesörlerinin aşina oldukları eserlerde konumuz hakkında faydalı en küçük bir belge aramayı bir kenara bırakmak lazım. Allahtan Fransızcaya çevrilmiş Rusça ve Almanca birçok eserden ve hatta aynı şekilde çoğu tercüme edilmiş Marx ve Engels'in metinlerinden alınabilecekler var. Bu etüdün arkasında kısa bir bibliyografya vereceğim; bununla birlikte iki temel eseri hemen işaret etmek istiyorum: [bunlardan birincisi] Auguste Cornu'nün konusuna daha uygun olarak "Hegelcilikten tarihsel materyalizme" alt başlığını taşıyan *Karl Marx, Şahsı ve Eserleri*[9] isimli, geçenlerde çıkan tezi; [ikincisi ise] Karl Marx'ın yenilerde neşredilmiş ve daha önce Fransızcaya çevrilmemiş (genellikle çok kısa veya parçalı ve bunun yüzünden de anlaşılmaz) birçok metnini içeren *Seçilmiş Parçalar*'[dır].[10]

Fransa'da bu konunun yeniliğine vurgu yapıyorsam; [aslında] bu, görünür biçimde yetersiz bir çalışma yaptığımdan dolayı önceden özür dilemek içindir. Sınanmış bilgilere gönderme yapmakla iktifa edilerek, tahlilinin kolayca ileri götürülebildiği, kamunun yeterince aşina olduğu [bazı] sorunlar vardır. Burada ise aksine, Marksizmin üzerine olduğu gibi Hegelciliğin üzerine olan her şey açıklanmalı ve ancak adım adım ilerlen[meli]dir. Kendimi kati tahditli bir programla, kasıtlı olarak basit [tutulmuş] bir sunuşla sınırlandırmış bulunuyorum.

8 *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Teknik ve Eleştirel Felsefi Kelime Dağarcığı), André Lalande denetiminde, Société française de philosophie, 3.vol, 1928.

9 A. Cornu, *Karl Marx, l'homme et l'œuvre*, Paris, Alcan, 1934.

10 K. Marx, *Morceaux choisis*, Paris, Gallimard, 1934.

Bilhassa Marksizmin felsefi kökenlerine inildiğinde tevcih edilen tarihsel iki büyük sorunu tamamıyla bir kenara bırakmaya katlanmam gerekiyor.

Birincisi, kuramın meydana getirilmesinde Marx ve Engels'in her birinin rolüdür. Açıktır ki, bu etüde *Hegel ve Marx* başlığını vermem, Friedrich Engels'i unuttuğum anlamına gelmez. Onun *Ludwig Feuerbach*'ta [yer alan] bir notundaki kesin açıklamaları hatırlatmakla iktifa edeceğim:

> "Marx ile kırk yıllık ortak çalışmam öncesinde ve sırasında teorinin gerek kurulmasında, gerekse de özellikle işlenmesinde belli bir bağımsız payım olduğunu ben de yadsıyamam. Fakat özellikle iktisat ve tarih alanında yön verici temel fikirlerin büyük çoğunluğu ve özellikle de bunların sonal kesin ifadelendirilişi Marx'ın işidir. Benim katkılarımı, olsa olsa birkaç özel bilgi dalı dışında, Marx ben olmadan da gerçekleştirebilirdi. Marx'ın yaptıklarını ben yapamazdım. Marx hepimizden üstteydi, daha uzağı görüyor, daha fazla şeyi ve daha çabuk kuşbakışı görüyordu. Marx bir dâhi idi ve biz diğerleri olsa olsa yetenekli kişiler. O olmasaydı, teori bugün olduğu yerden çok geride olurdu. Dolayısıyla haklı olarak onun adını taşıyor."[11]

Bana öyle geliyor ki, Engels'in hayran olunacak alçakgönüllüğünü kanıtlayan bu değerlendirme ve kendisini bilinçli olarak arkadaşının gölgesi altında bırakması, ana hatlarıyla doğrulanmıştır: Marx gerçekten bir üstattır; yalnızca insanların tutumları ve siyasal eylemde değil, aynı zamanda felsefi düşüncenin kudreti açısından da... Bununla birlikte, bu iki arkadaşın düşünceleri bölünemezdir; bu yüzden Marx'ın imzasını attığı eserlerle, Engels'inkilerden alıntılarımı ayrım gözetmeksizin aktaracağım.

---

11 F. Engels, *Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique*, tr. [çev.] Marcel Ollivier, Paris, Les Revues, 1930, p. 89, n° 1. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. İsmail Yarkın, Birinci Basım, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1999, s. 43. Yukarıda atıfta bulunduğum K.M.'nin *Morceaux choisis*'sinde N. Guterman ve H. Lefebvre, Engels'e haklı olarak şükranlarını sunarlar. p. 14-15.

İkinci sorun, Hegel'in ölüm tarihi olan 1831 ile, Marksizmin kesin kuruluş tarihi 1845 arasında Alman düşünce tarihidir. Bu tarih, Marksist bir yöntemle, bir başka deyişle Almanya'nın toplumsal, siyasal ve iktisadi tarihine göre ele alınmalıdır. Yukarıda biraz bahsettiğim Cornu'nün kitabında, bu konuya ilişkin çok önemli bilgiler bulunacaktır, ama bu problemi derinlemesine işlemek için, benim hiçbir derecesine sahip olmadığım müthiş bir tarihsel belge arşivi lazımdır.

Bu yüzden, benim yapmayı istediğim, oldukça yalın, soyut ve basittir. Şu önermeleri açıklamaya ve doğrulamaya çalışacağım:

Hegel bir mantık yöntemini, diyalektiği keşfetti (veya yeniden yarattı). Bu yöntemle, diyalektik bir idealizm olan felsefi sistemini inşa etti. Marx, bunu artık bir sistem değil, yöntem olan diyalektik materyalizme dönüştürdü. [Ki] bu, bir ilerlemeydi.

Neticede, üç kavramın, diyalektik, diyalektik idealizm, diyalektik materyalizmin tanımlarına ve bir sonuca [ulaşılacak]. Birinci kısımlara, sonunculara göre daha çok vurgu yapacağım, çünkü diğer sunuşlar Marksizmin niteliğini belirlemeyi konu edinmişlerdir.

ﻫ ﻫ ﻫ

Öncelikle diyalektik kelimesiyle başlayalım. [Bu kelime] bilgi vasıtasıyla gerçekliğe erişme imkânı arayan mantık problemiyle alakalıdır.

Diyalektik, Platon'un mantık yöntemidir: diyalog ve tartışma sanatını ifade eder[12] ve düşüncenin hareketiyle hakikate varılacağını ileri sürer. Platoncu mantık, muhataplarının sunulmuş karşıt mütalaalarını soğuran veya emip dağıtan dinamik bir mantık, hareketin mantığıdır. Efesli Heraklitos'un izlerini bulabileceğimiz bir metafiziğe dayanır: *Sofist* veya *Parmenides*'teki kurama göre, Platon için varlık olan İdelerin biri başkasına katılır, "biri" "başkasında" yitip gider ve filozofun düşüncesinin hareketi, İdenin gerçek hareketini yalnızca yeniden üretir.

Ama Platon'un hem öğrencisi hem de hasmı olan Aristoteles'le beraber, diyalektik kelimesi küçümsenen bir anlam kazandı. Ger-

12 *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, t.I, p. 160.

çekten Aristotelesçi mantık, tamamen statiktir: tasımın sabit ve kesin usulüyle değişmez özleri bulmaya çalışır. Platoncu diyalektiğin diyalektik esnekliği, incelikleri ve bir fikirden bir başkasına geçişi, Aristoteles için sadece bir yanılsamayı temsiller: yalnızca özdeşlik, doğrudur; karşıtlık, yanlışlığın işaretidir. Böylece Antikçağ'dan beri diyalektik teriminin biri Platon'la beraber lehinde, diğeri Aristoteles'le birlikte aleyhinde, bilginin statik kavranışına veya dinamik kavranışına tekabül eden iki değerlendirmesini buluyoruz.

Ortaçağ'ın skolastiğinin sadece, Aristoteles mantığını kısır ve dar formüller içinde dondurduğu iyi bilinmektedir. Ama bir sıçrayışla XVIII. yüzyıla atladığımızda, Kant'ın diyalektik için Aristoteles'le aynı anlamı muhafaza ettiğini müşahede etmek oldukça tuhaftır. Onu gerçekliğin değil, "görünüşün mantığı" olarak tanımlar.[13] *Saf Aklın Eleştirisi*'nde duyulabilir bilgiden mutlağın bilgisine, bilginin bütün aşamalarını etüt ederken, Kant deneyin sınırlarını aşmak ve metafizik problemleri çözmek isteyen bir düşünce biçimine ulaşır. Ama bu halde, insan aklı çelişkiyle, antinomiyle yüz yüze gelir: insan aklı, dört esaslı sorunda (ebediyet veya dünyanın oluşumu, maddenin bölünürlüğü veya bölünemezliği, teizm veya panteizm, özgür irade veya determinizm) aynı anda zorunlu gözüken ve [bu yüzden] aralarında aklın seçim yapamadığı iki tezle karşı karşıya kalır. Bu antinomilerin tartışması, Kant için, aşkın diyalektiği teşkil eder; ama [aslında] bu zihnin güçsüzlüğünün işaretidir, insan aklının sınırlarını, çelişkinin, bir başka deyişle hatanın başladığı noktayı imler.

Kant'tan yola çıkarak, Hegel XIX. yüzyılın başında bir sıçramayla Platoncu mantığa yükselir. Eğer Kant antinomilerden vazgeçmediyse, bu, Aristoteles'in mantığından istifade etmekte ayak diremesindendir. Halbuki bu sadece, aklın kurumasıdır; [çünkü söz konusu mantık] sadece soyutlamalara uygulanabilir ve Skolastik tasımın mutlak kısırlığının gösterdiği gibi gerçeklikleri hesaba katmada beceriksizdir. Kant'ın ve Aristoteles'in mantığı sadece *Verstand*'ın (genel olarak müdrike şeklinde çevrilen, [ama] Emile Meyerson'la benim

13 *Vocabulaire...*, t.I, p. 160.

soyut akıl olarak adlandırdığımız[14] bu kelime) yapay ve sınırlı alanında değer taşır. *Verstand*'ın ötesinde, somut akıl veya yaşayan akıl olarak *Vernunft* vardır; Kant, [onun] varlığını tanımakla [birlikte], özgünlüğünü anlayamamıştır. Sadece çelişkiden korkmadığını değil, hatta onu çağırdığını, talep ettiğini görmemiştir: bu zaten aynı zamanda, düşüncenin hareketidir ve bütün hareketler ve ilerlemeler çelişkinin üzerine çıkmaktan ibarettir.

Kant'ın inandığı gibi sadece dört tane antinomi yoktur; sınırsız sayıda vardır.

> "Antinomi, der Hegel, evrenbilimden ödünç alınan dört tikel nesnede bulunmaz; bütün cinslerden *bütün* nesnelerde, bütün temsillerde, anlayış ve fikirlerde bulunur."[15]

Soyut akıl tarafından keyfi bir biçimde sabitlenmiş fikirlerin yapay çerçevesinden çıkıldığında, somut aklın durmak bilmeyen hareketinin içine dalma denendiğinde, [mutlaka] çelişki bulunacaktır. Somut aklın doğası temel olarak, "antinomik veya daha doğrusu diyalektiktir."[16]

O halde diyalektik, Platon'dan [mülhem olup] tekrarlanan Hegel'in yeni mantığıdır; bir başka deyişle, çelişkileri tespit ve aşmadır. Çünkü açıktır ki çelişki düşüncenin ne amacı, ne de kesin bir durumudur; sadece tinin gelişimini hazırlayan bir "an"dır (bu kelimeye biraz sonra döneceğim). Ne zaman ki bir ide ortaya konsa, hemen karşıtını çağırır ve bu karşıtların çarpışmasından her ikisini de aşan üstün bir ide doğar: Lucien Herr'in dediği gibi, "karşıtlar birbirlerinden doğar ve üstün bir birlik içinde soğurulurlar."[17]

---

14 Emile Meyerson, *De l'explication dans les sciences* (Bilimlerde açıklama üzerine), Paris, Payot, 1927, p. 734.

15 Hegel, *Encyclopédie des connaissances philosophiques en abrégé*, 1re partie: *Logique* (Özet Halinde Felsefi Bilgiler Ansiklopedisi, 1. Bölüm: Mantık), Meyerson tarafından alıntılanmış, *ouv. cité*, p. 142.

16 Hegel, *Science de la Logique* (Mantık Bilimi), Meyerson tarafından alıntılanmış, *ouv. cité*, aynı sayfa.

17 Lucien Herr, *Grande Encyclopédie*'deki (Büyük Ansiklopedi) "Hegel" makalesi, tıpkı

Hemen Hegel'e göre düşüncenin diyalektik hareketinin en basit, tinin içerdiği en kararsız, en yalın idelerin bir örneğini alalım. Mesela *varlık* idesi... *Varlığın* ne demek olduğu anlaşılmaya çalışıldığı zaman, *var-olmayan* karşıt idesini ortaya koymaya götürür. Varlık, ancak var-olmayana karşıt olarak tanımlanabilir; ve eğer var-olmayan yoksa, varlığı kavramak imkânsız olacaktır. Aynı zamanda kesinlikle, var-olmayan ancak varlığa nazaran kavranabilir. Öyle birbirine bağlı iki idenin karşısındayız [ki]: her ikisi de zorunlu ve bununla birlikte çelişkili; ayrı olarak anlaşılamaz ve bununla birlikte beraber varolamayacakmış gibi[dir]. Bunları anlayabilmek için, yeni ve üstün bir fikir tarafından birleştirilmesinin başarılması gerekir: bu, ya varlığa dönüşen var-olmayandan, ya da var-olmayana dünüşen varlığa, [kısaca] birinden bir başkasına geçiş, bir *oluş* idesidir.

> "Herkes, der Hegel, oluşun bir temsiline sahiptir ve burada *bir*in bir temsili olduğu kabul edilir. Tahlil edildiğinde, *varlığın* belirlenimi, varlığın doğrudan farkını teşkil eden anlayışınkiyle, bir başka deyişle *var-olmayan*'la, aynı tarzda içerilmiş halde olduğu; son olarak bu iki belirlenimin biricik temsilin içinde birleşmiş olduğu da kabul edilir."[18]

Ve hatta:

> "Var-olmayanla olduğu gibi varlık tek ve aynı şeydir... Her ikisine dair hakikat, birinin diğerinde doğrudan kaybolması hareketidir, yani oluştur."[19]

---

basımı *Choix d'écrits* (Yazılardan Seçme) içinde, Paris, Rieder, 1932, t. II, p. 121.

18 Hegel, *Encyclopédie, Logique* (Ansiklopedi, Mantık), Meyerson tarafından alıntılanmış, p. 349.

19 Hegel, *Science de la Logique* (Mantık Bilimi), Meyerson tarafından alıntılanmış *ibid*; –Bakınız René Berthelot, *Evolutionnisme ve platonisme* (Evrimcilik ve Platonculuk), Paris, Alcan, 1908; *le Sens de la philosophie de Hegel* (Hegel Felsefesinin Anlamı), Société française de philosophie'de (Fransız Felsefe Cemiyeti) tebliğ, 31 Ocak 1907, p. 181-182.

Böylelikle tez (varlık) ve antitez (var-olmayan) sentezde (oluş) aşılır. Bu, sıra kendine gelince kendi karşıtını yaratmayacak, yeni bir diyalektik üçlemenin tezi haline gelmeyecek demek değildir.

Tez, antitez ve sentez, muhakemenin art arda gelen "an"larıdır; bundan sadece bir gelişmenin safhaları değil, ama Latince etimolojisine göre hareketin ilkesi, düşünceyi ilerleten neden anlaşılmalıdır.[20] [Kısaca] var-olmayan idesi, varlık idesinin, bir ilerleme ilkesi olan oluş idesinde dönüşümüne izin veren bir andır. Ama temel an, çelişkiyi ortadan kaldıran, sentez anıdır. Bu temel işlemi belirtmek için Hegel, Fransızcaya çevrilmesi neredeyse imkânsız, anlam bakımından zengin bir kelimeden istifade etmiştir: *Aufhebung*. Hegel'in aşina kelime oyunlarında bu, hem muhafaza, hem yıkma ve hem de üstüne çıkma olgusunu [ifade eder].[21] Oluşta, varlık ve var-olmayan olduğu gibi yok olur: bununla birlikte bir şeyler de muhafaza edilir; ama aşılmış, soğrulmuş, emilip dağılmış, bütünleşmiş bir şekilde... Bu *Aufhebung*, Aristotelesçi mantığın neşterinden tam anlamıyla kaçan ve sezgi ile muhayyilenin rollerini oynadıkları, gerçek anlamıyla düşüncenin bir yaratımı, tahlile isyan eden sentetik bir fiildir.

Böylece Hegel, kendisi için, "düşüncenin doğasına içkin mantığın bilimsel uygulanması"[22] olan, somut aklın hareketinin yaşayan mantığı olarak Platoncu diyalektiğe 23 asır sonra eski saygınlığını kazandırmıştır. Burada Boutroux ve Meyerson'un işaret ettikleri[23] öncüller önemsizdir: XIV. yüzyılda Kardinal Kuesli Nicholas'ın, XVI. yüzyılın başında Jacques Boehme'nin (XVII. yüzyılda [yaşamış] Spinoza'dan bahsetmeksizin) karanlık sistemlerinin zemininde, çelişkinin önem taşıması; sentez fikrinin Descartes ve Leibniz'de de bulunması, Hegel'in Kant'tan üçleme şemasını, Fichte ve Schelling aracılığıyla ödünç alması... Felsefede ölü ve canlı fikirler vardır. Filozof kuşak-

20 *Vocabulaire...*, t.I, p. 482.

21 Rignano, *les Diverses Mentalités logiques*, (Mantıkta Değişik Zihniyetler) Meyerson tarafından alıntılanmış, p. 144.

22 Hegel, *Encyclopédie* (Ansikolopedi), § 10.

23 Boutroux, Société de la philosophie'de tartışma, tekrar basım Berthelot içinde, œuvre *citée*, p. 203. -Meyerson, p. 144.

larının tekrarladığı fikirler olabilir; [ancak] bunlardan hiçbir şey çıkarmıyorlarsa, bunların hiçbir önemi olmayacaktır. Yaratıcı, bir fikri ilk defa açıklayan kişi değildir; onu uygulayan ve yaşatandır. Bu anlamda, (Platon'dan oluşan kayıt [bir tarafta tutulacak olursa]) Hegel, diyalektiğin yaratıcısıdır. Ondan önce Aristoteles'in özdeşlik mantığı, düşüncenin ihtiyaçlarına yeterli olarak tahayyül edilebilmiştir; ondan sonra ise [bunu], zihnin yasası olarak görmek imkânsız hale gelmiştir. Hegel'in eserlerinde felsefenin kesin kazanımları vardır: akıl kavramının kesin bir şekilde genişlemesi ve bununla birlikte isteyelim veya istemeyelim bütün çağdaş felsefenin mantığı olan yeni ve engin bir mantık.

ﻫ ﻫ ﻫ

Ama [ister istemez] bir soru sorulacaktır: 23 asır boyunca uyuyan diyalektik, hangi mucizeyle Hegel tarafından birdenbire uyandırılmıştır?

Buna cevap vermek için, idealizm kavramının yerli yerine oturtulması gerekir.

Bay Lalande tarafından "beşeri toplumlar ile doğada kötü olan ne varsa düzeltmek için fikir ve duygunun gücüne inanan ve ideale geniş bir yer bırakan nitelik ve tinin gelişimi"[24] olarak yapılan kelimenin gündelik tanımını bir kenara bırakalım. [Zaten] bu anlamda, çıkar gözetmeyen, şövalyece, idealist soyluluk; etin arzularına bağlı materyalist bayağılığa karşıt olarak konur. Bilincimizce aşina bu ahlaki değer yargısı, bize rağmen, felsefi idealizm ve materyalizm üzerine [yapılan] bütün tartışmaları zehirler. Ve birçok insanın mağduru olduğu kelime oyunlarına ve ikincil anlamlara, idealist denen sistemin bütününü baştan haksız olarak saran haleye, bütün materyalist açıklamaların, gerçek bir felsefi kültüre sahip olan şahıslarda dahi karşılaştığı değersizleştirmeye karşı ben de pek bir şey yapamıyorum.

Bu, felsefi idealizmin tanımının son derece zor olmasındandır; kanıtım da, madde konusunda Bay Lalande'ın *Kelime Dağarcığı*ndaki korkutucu karışıklıktır. Bana bütün idealizm biçimlerine uygula-

24 *Vocabulaire...*, t.III, p. 64.

nabilirmiş gibi gelen tek tanım, Bay Elie Halévy'ninkidir: [idealizm] "bir bilgi edinme fiilinin hiçbir zaman nesneleri değil, ancak ortak duyunun nesnelerin temsili olarak tahayyül ettiği fikirleri kavrayabileceğini [iddia eden] kuramdır."[25] Bir başka deyişle, düşüncenin kendinden başka bir şeyle kavranamayacağı idealizm, felsefeyi bilgi kuramına indirger. Zihinden başka bir gerçekliğin varlığını inkâr etmeye kadar işi götürebilir, bu halde [söz konusu olan] Berkeley'in immateryalizmidir; ama bütün idealizmler maddeyi yadsımaz, hatta aksi [doğrudur].

Oysa Alman XVII. ve XVIII. yüzyılında Wolf ve Leibniz'le idealizm, dünyada hiçbir şeyin irrasyonel olmadığından, insan zihninin özgün yasalarının etüdüyle, mutlak gerçekliği bulmaya ehil olduğunu iddia etmekten dem vuruyordu: düşüncenin tek bir çabasıyla şeylerin bütünlüğüne nüfuz edeceğine inanan kibirli bir metafizik...

Ama bu sav da Kantçı eleştirellik tarafından aniden etkisizleştirildi. Kant'ta zihne dışsal bir gerçeklik yönü; Fransız Devrimi ile sonuçlanacak toplumsal, siyasal kriz ve güvensizlik, tedirginlik çağına tekabül eden, felsefi olarak İngiliz emprizminden gelen olgular önünde aklın bir alçakgönüllüğü [teşhis edilir]. Kant için, insan zihni artık her şeye kadir değildir; oldukça dar sınırlar haricinde bir şey yapamaz, ki aklın güçsüzlüğünün kanıtı antinomilerin belirmesi tamı tamamına bunu gösterir. O halde Kant'ın idealizmi sınırlıdır: bu da, Kant'ın aşkın idealizm dediği şeydir. Akıl sadece fenomenlere, bir başka deyişle sübjektif görünüşlere dokunabilir; [bu yüzden akıl] ancak insan ile orantılı bir bilim inşa eder. Mutlak gerçeklik, kendinde şeyler, numenler dünyası ondan kaçar; kuramsal akılda, metafizik imkânsızdır. Bay Lalande'nin söylediği gibi, böylece Kant'ın idealizmi "maddeye ve düşünen varlıklar olarak bize [ait] gerçekliği eşit dereceye koyan bir düalizmle"[26] noktalanır. Bir yanda zihin ve diğer yanda özünde zihin tarafından nüfuz edilemeyecek dünya vardır.

---

25 *Vocabulaire...*, t.I, p. 317.

26 *Vocabulaire...*, t.I, p. 320.

Hiç kuşkusuz, Kant bununla yetinmez ve *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yıktığı ahlaki temelleri *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde yeniden inşa etmeye koyulur. Bütün bunlara rağmen, Kant'la birlikte, felsefi spekülasyonun bir bozgunu, mutlağı kavrama konusundaki kibirden bir feragati ortaya çıkar. Oysa XIX. yüzyılın başında Almanya, bu bozgunu, bu feragati, hiçbir bedel karşılığı benimsemeyecektir. [Bu yüzden] idealizm, kendi köşesine sürgün edilmeyi kabul etmez; Leibniz zamanında olduğu gibi yeniden bütün alanı talep eder. [Artık] Romantik dönem [yaşanıyordur]; bunun için hayat ve zihin, madde üzerinde egemenlik kurarak ve onu düzenleyerek[27] evrenin devindirici ilkesi olmuştur. Dönem, ayrıca Alman ulusunun oluştuğu dönemdir. Alman kibrinin ve birliğinin peygamberi Fichte'nin tüm idealizmi yeniden ele alan ilk [kişi] olması tesadüf değildir. Onun için evrende zihnin nüfuz edemeyeceği hiçbir şey yoktur.

Schelling'in ve Fichte'nin biraz karışık denemelerinden sonra, büyük durulaşmayı Hegel getirmiştir. Hegelci diyalektiğin anlamı ve amacı [böylece] kavranır. Gerçekten bilginin Kantçı kuramında gerçeklik üzerinde aklın mutlak iktidarını engelleyen nedir? -İrrasyonel olarak tahayyül edilen antinomiler. Eğer çelişkiye rasyonel, gerçek aklın da bir şartı olarak bakılırsa, artık aklın her şeye nüfuz etmesini ve idealizmin gerçekliğin tüm sahalarını kendine katmasını hiçbir şey engelleyemez. İyi yönlenen bir akıl, bütün gerçekliğin ölçüsü haline gelir: o, artık insan zihni değildir, o Mutlak Tindir.

Şu halde diyalektik Hegel için, Kant'a rağmen Leibniz'in tutkusunu gerçekleştirmenin bir aracıdır. Çünkü bu yeni mantık çelişkiyi kabul ediyor ve hatta talep ediyor[sa], irrasyonel olan bir şey yoktur, dünyanın yasaları aklın yasalarıyla birbirine karışır, mantık mutlağa dokunur ve bu mantığın metafizik bir değeri vardır.

"Mantığı tasarlama tarzıma göre, der Hegel, ne olursa olsun metafizik tamamıyla buna dahil bulunur."[28]

---

27 A. Cornu, *Karl Marx*, Paris, Alcan, 1934, p. 11-12.

28 Meyerson tarafından alıntılanmış, p. 374. -"Panlogizm" konusunda, Société de philosophie'de René Berthelot ve Emile Boutroux arasında, birincisinin terimin

J.E. Erdmann'ın Hegelci panlojizm[29] olarak adlandırdığı tez, budur. Benim fikrime göre sadece, Hegel'in kendisinin de önceki alıntıda yaptığı kaydı gerektiren bu terim boşuna reddedildi: [söz konusu] olan mantık, Aristotelesçi mantık değildir; ama [varolan] tek diyalektiktir. Panlojizm, şu vecizeyle özetlenir: "*Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig*". "Rasyonel olan, gerçektir; gerçek olan da, rasyonel"[30] En azından ilk bakışta bunun söylemek istediği, bir yandan akla uygun olanın aynı zamanda burada zorunlu bir biçimde gerçek olarak bulunduğu, veya bir fikir rasyonel olarak zorunlu olduğunda, dünyada buna tekabül eden bir gerçekliğin olacağı; öte yandan gerçekte varolan her şeyin akıl tarafından nüfuz edilebilir olduğu, hiçbir şeyin bilinemez olmadığıdır.

Devamla, düşüncenin yasası olarak gördüğümüz diyalektik, Hegelci idealizm açısından aynı zamanda dünyanın yasası olarak anlaşılır. Hegel, [diyalektik] "aklın, şeylerin ve genel bir biçimde bütün sonluların belirleniminin gerçek ve özgü doğası"[31]dır der. Ama [diyalektiğin] dünyanın yasası olması, düşüncenin yasası olmasından dolayıdır.

ﻫ ﻫ ﻫ

Şimdi, Hegel'in bu temel üzerine bütün metafizik sistemini nasıl inşa ettiği, bir başka deyişle bütün gerçekliğe ilişkin nasıl bir açıklama önerisinde bulunduğu görülmeli.

---

yerindeliğini inkâr eden (René Berthelot, *œuvre citée*, p. 171 ve 189), ikincisinin değerini desteklediği (*Ibid.*, p. 209-211), kurnazca ama az müsbit bir tartışma çıkmıştır. [Bu şartlarda] E. Meyerson tarafından ortaya konan karar verdirici metinler daha dikkatli okunacaktır (p. 350 ve 734-5).

29 Eski Yunanca tüm (πᾶν) ve söz/akıl/söylem (λόγος) kelimelerinden meydana gelen panlojizm, bütün gerçekliğin zihnin yasaları ve nosyonlarıyla kavranabileceğini iddia eden felsefî öğretidir. [ç.n.]

30 Hegel, *Encylopédie*, Introduction § 6.

31 Hegel, *Encylopédie*, § 81.

Hegelcilik, kendini "kendi vasıtasıyla Mutlak Tinin gerçekleştiği uçsuz bucaksız bir süreç"[32] olarak takdim eder. Başka şekilde söylenecek olursa, birbirini meydana getiren üçleme serileri, gerçekliğin mantıksal olarak yeniden inşa edilmesidir: filozofun aklının, kendine özgü ritminde, evrenin tüm düzenini bulabileceğini ileri sürer. Kuru bir ad dizini, safi soyut muhakeme dizileri, birbirlerinin içine geçmiş kavramların otomatik sonuçları düşünülmez. Skolastik tasım dizisi sadece tatsız bir sabır işiyken, Hegelci diyalektik daimi bir yaratımdır. (Fransa'da Hegel'i en iyi anlamış insanlardan biri) Lucien Herr'in de söylediği gibi, Hegel "sıçrayışlarıyla, en üst derecede yaratıcı bir zihne sahiptir".[33]

> "Onun, der tekrar Herr, soyutlama melekesinden daha kuvvetli bir şeyi daha var: sözlü imgeleme ve somut temsil yeteneği"[34]

Ve ayrıca:

> "Hegel'in düşüncesinin yapısı, art arda gelen açılmalarla hareket ederek, yöntemsel olarak değil, birbirini takip eden noktalar üzerinde çaba yoğunlaşmalarıyla tamamlanarak ve düzenlenerek, mantıksal bir biçimde sistematik olmaktan daha çok üretici olarak yaratıcıdır. Hegel'de sentezlemeye duyarlılığın ve imgelemeci bir seyrin ağır bastığı, harikulade merkezi, çok kuvvetli bir düzenlilik vardır."[35]

Yirmi yıl boyunca bir kenara bıraktıktan sonra, bu inanılmaz ormanın içine yenilerde tekrar daldım ve eskisiyle aynı, hem endişeverici hem de zevkli izlenimimi gene buldum. Hegel'in yönteminin Platon'unki olması hiçbir şey değildir; bu iki düşünce arasında, yeterince fark edilmeyen bir ilişki vardır. Hegel'in çoğu kez somuttan soyuta; gerçeklikten ödünç alınan örneklerden, kavranması en zor ve en derin kavramlara geçişi, imge nakli yoluyladır. Bu, onun hem güç-

32 A. Cornu, *œuv.cit.*, p. 15.

33 L. Herr, *œuvre cit.*, p. 144.

34 *Ibid.* p. 119.

35 *Ibid.* p. 143. *Ludwig Feuerbach*'ında Engels'in Hegel'e gözler önünde sunduğu şükrana bakınız. p. 40-41.

lü hem de aciz olan [yanıdır]: gücüdür, çünkü kelime dağarcığındaki ve okunmasındaki ciddi zorluk bir kez aşılırsa (Almanca metin çok ağırdır ve Fransızcaya tercümesi de imkânsızdır), birinden diğerine atlayan idelerinin bolluğu [insanı] tam anlamıyla esir alır; güçsüzlüğüdür, çünkü bu daimi imgeleme gücünde tamamıyla şahsi ve bu yüzden keyfî bir öğe vardır.

Hegelciliğin genel şeması, İdenin gelişimindeki üçlemede özetlenir. Engels'in [kullandığı] bir ifadeye göre, "[M]utlak Fikir yalnızca ezelden beri ... mevcut olmakla kalmaz, o aynı zamanda tüm mevcut dünyanın yaşayan gerçek ruhudur."[36] Birinci safhada, saftır ve kendinde kalır; bütün maddi varoluş türlerinden, dünyanın oluşumundan önce gelişir. Ama bu gelişim, fikir kendinden başka bir şeyle karşı karşıya gelmezse; madde, dünya, doğa, [yani] madde olan karşıtını oluşturmazsa, çok da uzağa gidemez. Marx'ın etkili ifadesine göre, fikir böylece "gerçekliğin Demiurgos'u[37] olur"[38]; "doğaya dönüşerek kendini 'realize' eder, orada kendinin bilincinde olmadan, doğa zorunluluğu kılığına bürünmüş yeni bir gelişmeden geçer..."[39] Ama "karşıtlaşarak yerini bulan" ide, içinde oluştuğu maddede, kendinin bilincine varmalıdır; böylece tin haline gelir. Bilginin ve varlığın en yüksek biçimine doğru yönelten üçüncü ve sonuncu gelişim [bu şekilde] başlar.

---

36 Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 91. Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 44. Bu kitapta Hegel'in felsefesinin anlatıldığı kısımlarda "Fikir" yerine "İde" kelimesi tercih edilmiştir. Bazı alıntılarda ise, bunun aksi durumlarına rastlanıldığı görülecektir. Ancak *pensée* kelimesinin karşılığı olarak fikir kullanılmıştır. [ç.n.]

37 Platoncu, Yeni Pitagorasçı, Yeni Platoncu felsefi akımlara göre fiziksel evrenin biçimlendiricisi ve muhafaza edenidir. [ç.n.]

38 Kapital'in önsözü, *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 67. Karl Marx, *Kapital, -Ekonomi Politiğin Eleştirisi-*, cilt I., çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, Nisan 2011, s. 29.

39 Engels, *ouv. cit.*, p. 91. Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 44. Fransızca metinde ilk cümle "doğaya dönüşerek dışsallaşır" şeklindedir. [ç.n.]

O halde gerçekliğin gelişiminin üç safhası vardır: Saf İde, Dünya, Tin. Ve [bunlara tekabül eden] Hegelci Felsefenin üç kısmı vardır: mantık, doğa felsefesi, tin felsefesi.

Bunu anlamak veya daha iyisi bu ana bölünmeyi sezmek için Hegel'in en hayran olunacak sembollerinden birini düşünmek yeterlidir. Gerçekliğin bu yürüyüşünü Hegel, Hıristiyanlık dininin bir gizeminde, Teslis'te zaten mecazi olarak bulur. Baba Tanrı, kendinden başka bir şey olmayan Saf İdedir; Oğul, idenin maddileşmesi, insanlaşan Tanrı'dır; ve Kutsal Ruh, saf Tanrı ile insan Tanrı'nın üst bir birlikte uzlaştırılması, insanlık arasından geçişi vasıtasıyla Tanrısallığının bilincine varan Tanrı, yani idenin ve doğanın bir sentezidir.

Bu üçlemenin anları arasından, bir ilerleme, daha gerçeğe veya rasyonele doğru sebatkâr bir yürüyüş, kendinin bilincine varan İdenin tedrici artan özgürleşmesi görülür.

İdenin tedrici gelişimini yeniden ürettiğini iddia eden kavramların devasa sıradüzenini tamamıyla, hatta ana hatları içinde yeniden ortaya koymak benim için imkânsızdır. Sistemin sadece ilk kısmının, [yani] mantığın, [her biri] üç devreye bölünen üç safhası olduğunu, [devirlerin] üç ana, bunların kendilerinin de üç dereceye bölündüğünü hatırlarsak, bu anlaşılabilir: üst üste konmuş 81 kavram! Doğal olarak, Hegelciliğin her üç kısmının ve özellikle de üçüncüsünden ayırt edici bazı örnekleri seçmekle iktifa edeceğim.

Mantık, bir dış nesneye, kendinde başka bir şeye (*ein Anderssein*) yerleşmeden önce kendinde idenin, saf kavramın oluşunun etüdüdür. Lucien Herr'in dediği gibi, bu, "dünyadan önceki Tanrı"dır.[40] Hegel, idenin en belirsiz biçimlerinden, bir başka ifadeyle varlık/var-olmayan/oluş üçlemesinden yola çıkar; buradan nitelik idesine geçer, ve niteliği belirlemek için onun içine girmiş niceliği eser derecede gösterir. Bir kez nicelik idesi tanımlanınca, niteliğin antitezi olarak onunla karşı karşıya gelir; ama ayrı olarak alınınca, nitelikle uzlaşmaksızın gelişmeye elverişsizdir ve nitelik ona yeniden sokulduğunda hem niceliği hem de niteliği içererek aşan (*hebt auf*) yeni bir

40 L. Herr, p. 121.

kavramı, ölçüyü (tabii yeğinlik de denebilir) doğurur. Nitelik/nicelik/ölçü üçlemesi Marx ve Engels'e çok tesir etmiştir ve Engels'in *Anti-Dühring*'inde[41] nicelik diyalektiği önemli bir yer tutar.

Buraya kadar, doğrudan bilgi nesnesi Varlık'a (*das Sein*) veya kendinde kavramaya iş düşmüştü; Hegel, [bunun] ardından antitezi olarak, düşünülen bilginin nesnesi, özü (*das Wesen*) veya kendi için kavramı ortaya koyar. Burada, varlık, şey, fenomen, madde, biçim, gerçeklik, töz, nedensellik ideleri arasından, zorunluluğun yavaş yavaş özgürlüğe dönüştüğünü gösterir. En sonunda varlık ve öz, başka bir deyişle doğrudan ve dolaylı bilgi sentezlenerek, tam deyimiyle kavram (*der Begriff*) hem kendinde, hem kendi için olur (*an und für sich*). Ama yerlerinde soyut aklın biçimlerini, yargı ve skolastik muhakemeyi bulduğumuz tüm bu soyut gelişim, idenin kendisinden başka bilinecek bir nesnenin yokluğunda kısa sürede durur. Artık idenin ilerleyebilmesi için bir dış nesnenin oluşması zorunludur ve [böylece] doğa felsefesine geçilir.

Saf idenin antitezi, dünyadır, doğadır, maddedir. Daha önce Hegel'in idealizminin immateryalist olmadığını söylemiştim. Onun için, madde [tabii ki] vardır ve ideden farklıdır; ama o İdenin bir yaratımıdır, biraz önce tanımlandığı anlamda Mutlağa doğru İdenin gelişiminin bir "an"ıdır. William Wallace'ın bir ifadesine göre, doğa "kılık değiştirmiş tin"dir.

Doğanın diyalektik gelişimi, maddi gerçekliğin biçimleri arasından İdenin tedrici görünümünden teşekkül eder; ilk başta bilinçsiz ham madde tinsellikle dolar. Ki buradan üç büyük safha, mekanik, fizik ve biyoloji ve bu sonuncusundan toprak, bitki ve hayvan devirleri [neşet eder]. Hayvanlara varıldığında, doğa çoktan tinselleşmiştir; insanda bilincini bulması için yapması gereken sadece bir sıçrama kalmıştır. İnsan Tini nedir ki? İdenin içinde kendini bulduğu maddedir, İdenin ve Doğanın sentezidir. Hegel, sisteminin son kısmına, tin felsefesine [böylelikle] ulaşır.

---

41 Bakınız *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 39-40.

Tinle beraber İde, maddi doğanın yasaları olan zorunluluğun yasalarından azat olur ve yavaş yavaş özgürlüğünde kendini bulur. Ama bu ancak, temel üçlemenin ritmini yeniden üreten yeni bir üçleme aracılığıyla olabilir: Mantık-Doğa Felsefesi-Tin Felsefesi. Zaten Tinin gelişiminin birinci safhası, bir bedenden ve bir ruhtan, [yani] psiko-fizyolojik bir bireysellikten teşkil olan insanın diyalektik tarihidir. Ama birey, özne, özgürlüğünün farkına vardıkça, kendine direnç gösteren ve ilk elde onu egemenliği altına alan ve zorlayan bir nesneye, bir doğanın oluşturulmasına ihtiyaç duyar. Saf İde için doğa neyse; bu nesne, insan için toplumdur. Nihayetinde topluma tin duhul etmeli ve toplum aşılmalıdır; psiko-fizyolojik bireysellik, toplumsal dünyada özgürlüğü gerçekleştiren tinsel kişilikte daha güçlenmiş ve büyümüş olarak bulunur. Tez, antitez, sentez: Öznel Tin, Nesnel Tin, Mutlak Tin.

Hegel'in bu üç safha arasından, bir alt-bölümler dizisi topladığını söylemeye hacet yoktur. İlk safhada onun için, İnsan Tininin maddeden nasıl kurtulduğunu göstermek; başka şekilde söylenecek olursa, bedenin karşısında mütekabil bağımsızlıklarına göre ruhun melekelerini sıraya koymak söz konusudur. Böylelikle hâlâ hepsi maddeyle güdümlü duyuma, bilincin değişik derecelerine (Tinin Fenemenolojisi), akla, nihayetinde beden üzerinde etki eden akla, madde üzerinde tinin tahakkümünü temsilleyen özgür iradeye yükselmek için "doğal ruhtan", başka bir deyişle insiyaki eğilimlerden ve mizaçtan yola çıkar.

Ama bu yeniden fethedilen özgürlüğü daha iyi ifade etmek için, Tin kendine ait bir dünya oldurur; bu Soyut Tindir ve bu geçiş özellikle önemlidir, çünkü Hegel burada ilk defa toplumsal olgular ve tarihle temasa geçer. Üç devri [vardır]: hukuk, ahlaklılık ve sosyoloji veya toplumsal ahlaklılık (*die Sittlichkeit*). Hukuk, bireyi zorlayan ve mecbur bırakan zorunlu yasalarla bağlı, doğal olgular gibi tasarlanan, toplumsal kurumları temsiller (mülkiyet, sözleşmeler, cezalandırıcı adalet). Antitez olarak ahlaklılık, Özgür Tinin isteklerini temsiller (hüsnüniyet, iyi ve kötü). Nihayetinde *Sittlichkeit*'ın alanına ulaşıldığında evrensel insan iradesi, ahlaklılığın icaplarını toplumsal olgula-

rın içine sokar, halkın tini (*der Volksgeist*) toplumu aklileştirir ve tinsel bakımdan yükseltir. Burada yine işlenmemiş doğaya bilinç dahil olur ve toplum tinsel bir eser, bir özgürlük eseri haline gelir.

Sittlichkeit'in ilk evresi, yine psikolojik ve doğal temeller üzerine kurulu, ailedir. Ardından hem kişisel çıkarlar, hem de doğal sınıflarla karşılaşılan sivil toplum veya burjuva toplumu gelir. Son olarak Devlet, aile ve burjuva toplumunun sentezi olarak belirir; toplum [olarak görülen] tam anlamıyla beşeri doğanın üzerinde aklın büyüyen iktidarını gösteren Nesnel Tinin en aklileşmiş, en mükemmelleşmiş biçimidir. Bir ulusun içindeki insanlar arasındaki ilişki (anayasa hukuku) ile farklı ulusların insanları arasındaki ilişki (devletler hukuku) dünya tarihinde sentezini bulur.

Hegel tarafından, Devletin gerçek tarihi, siyasi tarih, toplumlar arasından İdenin ilerlemesinin temsilcisi olarak tahayyül edilir; bu, "özgürlüğün bilincindeki insanın ilerlemesinin" tarihidir. Şu halde bu tarih mantıksal olarak zorunludur; ve işte bu, Hegel'in çağdaşlarını derinden şaşırtan tezlerinden biridir: tarih insanlar tarafından iradelerine ve arzularına uygun olarak yapılmaz; Meyerson'un dediği gibi, "büyük şahsiyetler, hizmet ettikleri tasarıların kendinde bilinçsiz, sadece kör bir aracıdırlar, o derecede ki özgül bir isim kullanmaksızın dünya tarihi anlatılabilinmelidir."[42] Her siyasal rejim, daha öncekiler üzerinde bir ilerleme icra ve yeni bir gelişmeyi hazır ederek kendi gününde muteber olur: bu evrimin sonu ise, Hegel'in yaşadığı ve kendisini tatmin eden otoriter Prusya Devleti'dir. Ki Hegel'e göre, [Prusya'da] "hem despotizme hem de demokrasinin aşırılıklarına karşı en iyi güvence"[43] verilerek, iktidar kral ve mülk sahibi sınıflar arasında hakça dağıtılmıştır.

Ama, Prusya Devleti'nin kendisinde de, İdenin yönetimi hâlâ kusursuz değildir; çünkü onda hâlâ bilinç eksiktir. Kuşkusuz, İde bütün toplumsal gerçekliği tahakkümü altına alır, ama efendi ve özgür olarak hissetmez. Psikolojik (Öznel Tin) ve sosyolojik (Nesnel Tin)

42 E. Meyerson, p. 411.

43 A. Cornu, p. 17.

safhadan sonra, Mutlak Zihnin, bir başka deyişle toplumsal yaşamın gerçekleşmesinde kendinin ve özgürlüğünün bilincine varan Tinin sentezi gerekir.

Burada da üç devir [vardır]: sanat, din ve felsefe. [Ancak] üçlemenin ritminin değiştiğine de dikkat edilmesi lazımdır: İdenin bir doğayı oldurması, sanat eserinde nesneleşmesi, artık ikinci anda, antitezde değil, birinci anda, yani sanatın anındadır.[44] Bu, ilerledikçe, maddenin rolünün daha azalırken, tinselliğinkinin daha da artmasıdır.

Aynı nedenden dolayı, sanat tarihi İdenin tedrici ilerlemesidir. Sanat, yapay bir nesnenin, sanat eserinin yaratımı vasıtasıyla [edinilen] Mutlak Tinin sezgisel bilgisidir. İlk anda (sembolik sanat), İde biçimini arar; ama bulmayı başaramaz. [Çünkü] maddenin icapları tarafından ezilmiştir: tarihsel olarak bu, Doğu Sanatı'dır. Sonrasında ise (klasik sanat) maddenin biçime, eserin ideale kusursuz uyması vardır: bu, Yunan sanatıdır. Ama eğer bu evre, bazılarına sanatın mükemmelleşmesi olarak görünüyorsa, sanatın Mutlak Tinin gerçekleşmesinde her zaman yetersiz bir araç olduğu hesaba katılmıyordur. Sembolik sanatla klasik sanatın sentezi olan ve tarihsel olarak modern sanatın gerçekleştiği romantik sanatta, biçim maddeye tahakküm eder; İde, maddi eseri aşmaya, ondan kurtulmaya çalışır, dine doğru meyleder. Din gerçekten, Mutlak Tini gerçekleştirmek için maddenin desteğine ihtiyaç duymaz: onu doğrudan duygu yoluyla kavrar. Burada hâlâ dinler tarihi, Doğu dinlerinden itibaren, Romalılar ve Yunanlılardan geçerek, Hıristiyanlığa kadar, Mutlak Tinin bilincindeki ilerlemeyi imler.

Ama estetik sezgi ve dini inanç hâlâ, Mutlak Bilgiyi akılla gerçekleştirecek yeni tarzda bir bilgiyle, felsefeyle aşılmaya ihtiyaç duyar. Felsefe tarihi, en eksiksiz bir sentezdir; dünyanın ve tüm gerçekliğin kesin sentezidir: dogmatizm ve eleştirellik arasından, sistemin diğer ucundaki varlık/var-olmayan/oluş basit üçlemesine cevap veren so-

---

44 Daha önce, nesnel zihin safhasında, hukukun ahlaklılığı öncelemesiyle, nesneleşmenin diyalektiğin ilk anını imlendiği bu yeni ritim bulundu.

nuncu üçlemeye erişir: Fichte'nin öznel idealizmi, Schelling'in nesnel idealizmi, Hegel'in mutlak idealizmi.

Siyasal rejimler, sanat biçimleri, dinler gibi olan felsefeler vardır; bütünü,

> "zamanlarında doğruydular, çünkü her biri, bilince sistemin yeni bir anını getirdi; ebediyen de tamamı doğru olarak kalacaktır. Çünkü tümü, bilginin mutlak sisteminde yer aldı; ilerlemeleri kendinde zorunlu ve doğruydu, çünkü bu, bütün düşüncenin ve gerçekliğin zorunlu evrim tarzlarından sadece biridir. (Hegelci) mutlak felsefe, tüm bilgi ve varlığın ilerlemesinin tamamlanmasıdır."[45]

❧ ❧ ❧

XIX. yüzyılın başında Almanya'da Hegelciliğin üretmesi gereken yıldırım etkisi anlaşılırdır: yapının genişliğinden, birliğinden ve çeşitliliğinden; sistem içinde bu kadar iyi düzenlenmiş bilginin, böylesi bir toparlamasını ortaya koyan inkâr edilemez dehadan mülhem etki... 1818 yılında Berlin Üniversitesi'nde profesör [olan] ve Prusya'nın felsefe üstadı haline gelen Hegel'in, bütün araçlarla kendini zorla kabul ettirmeye çalıştığını ve Prusya Devleti'nin de despotizmini bu kadar iyi haklılaştıran bir kuramı yaymak için filozofun emrine bütün baskı iktidarını verdiğini de [buna] ekleyiniz. Ama, Tüm Almanya'nın Hegelciliğin önünde hayranlıktan ağzı açık kaldığı yirmi yıldan sonra, Hegel'in ölümü (1831) üzerinden, daha on yıl [geçmeden], sistem güçsüzleşir ve çözülür. Felsefe tarihinde bu kadar doğrudan bir başarı ve bu kadar sert bir düşüş hiç görülmemiştir. Başarıyı anlatmaya çalıştım, geriye düşüşü açıklamak kaldı. İşte burada, Marx ve Engels'in amansız eleştirileri ile müşerref olacağız.

Ama önce, çift anlamlılığın önüne geçmek lazım. Hegelciliğin düşüşü dendiğinde, bundan iki şey anlaşılabilir: ya sistemin iç hataları, kusurları, çelişkileri tarafından tahrik edilen, ama kuramın ve yöntemin yaşayan kısımlarının zenginleşmiş ve güçlenmiş olarak çıktığı bir yenilenmeye, bir dönüşüme ulaştıran geçici bir düşüş; ya

45 L. Herr, p. 133.

da Hegelciliğin, büyük felsefeler listesinden kati bir biçimde silindiği ve Hegel hiç yaşamamış gibi felsefi tartışmanın yeniden Kantçılığa sarıldığı kesin ve çaresiz bir düşüş...

Felsefe tarihçilerinin büyük kısmı, Hegelciliğin düşüşünden bahsederken, bu ikinci anlamı [kastederler] ve Marksist olduğunu iddia eden (daha çok Alman sosyal demokrasisinden olan) kişiler de başka bir düşüncede değillerdir. Ama bana gelince, kelimeyi burada bu anlamıyla kullanmayacağım. Açıklamaya çalışacağım, Hegelciliğin 1840'lı yıllara doğru geçici kapanması ve dönüşümünün zorunluluğudur.

Bir kelimeyle, Hegelciliğin düşüşünden bahsederken, ben bir ölüyü değil, bir büyüme krizini anlıyorum. Veya aynı şekilde Hegel'in *sisteminin* ölümü ve yeni bir *kuramda yönteminin* yeniden doğuşunu anlıyorum (umuyorum ki, bu ayrımı [metnin] devamı daha iyi açıklayacaktır).

Bu düşüşün ilk sebebi çok basitçe, ne felsefenin ne de evrenin Hegel'in ölümünden sonra evrim geçirmeye ara vermesidir. Hegelcilik, mutlak felsefe, bütün insan bilgisinin ve dünya tarihinin varılacak son noktası olduğunu iddia eder. Nietzsche'nin ironik bir kolaycılıkla dediği gibi "Hegel için, evrensel sürecin son ve en yüksek noktası, Berlin'de kendi özgül varlığıyla çakışır".[46] 1830'dan itibaren, ona sadık öğrencileri, "felsefeleri, 'Dünyanın Tininin' son amacına, kendi bilgisine ulaştığını gösterdiği için tarihsel evrimin ilerideki muhtevasını ne meydana getirebilir?"[47] diye kendilerine sormaya [başlamışlardı]. Hegelciliğin prestijini koruması için dünyanın donması gerekiyordu; halbuki o yaşıyor ve değişmeye devam ediyordu. Engels, Hegel'le birlikte "mutlak doğru denen şeye varırız, dünya tarihi sona ermiştir, fakat artık ona yapacak bir şey kalmamışsa da, devam etmelidir."[48]

---

46 E. Bréhier tarafından alıntılanmış, *œuv. cit.*, t.II, p. 787.

47 Haym, *Hegel und seine Zeit*, Meyerson tarafından alıntılanmış, p. 730.

48 Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 41. Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 44. Fransızca metinde "mutlak doğru" ifadesinin başına "sözde" sıfatı eklidir. [ç.n.]

der. Dünya tarihi, yoluna ancak ilerisini öngörmeyen Hegel'i ezerek devam edebilirdi.[49]

Hegelcilik telef oldu, çünkü ikinci olarak bilimi yadsımış ve önemsememiştir. Emile Meyerson haklı bir biçimde bu kuramın mutlak bilimsel kısırlığını not eder.[50] Daha az önemli ve görkemli sistemler, örneğin Schelling'inki, bilimi ilerletmeye katkıda bulunabilmişlerdir; ama Hegelci ruhta yapılmış tek bir bilimsel keşif, misal olarak gösterilemez. Hegelciliğin bir hareket felsefesi olması ve XIX. yüzyılın bütün bilimsel ilerlemelerinin doğada, hareketin, evrimin veya dönüşümün kuşku duyulmayan biçimlerinin keşfedilmesiyle özetlendiğinde durum daha da şaşırtıcı olur. Ama bu [aslında] Hegel'in, bütün gerçeğe uygunluğa ve bütün sağduyuya karşıt olarak, ne doğadaki hareketi kabul etmesinden, ne de anlamasından [ileri gelir]. Biraz yukarıda, insana ulaşmak için mantıksal olarak [önce] mekanik, sonra kimyevi güçlerin, toprağın, bitkilerin ve hayvanların geliştiği doğa felsefesinin katmanlarına işaret etmiştim. Halbuki Hegel için bütün bu süreç, safi mantıktır; o, bunun zamanda gerçekleşebileceğini hiçbir zaman düşünmemiştir: evrim fikri ona, önceki filozoflara olduğu kadar yabancıdır.

> "Doğanın bu evrimi, der Lucien Herr, mantıksal bir yeniden inşadır; ama bir doğa tarihi değildir: Aristoteles için olduğu gibi, Hegel için de doğa hâlâ ilk günündeki [gibidir] ve o günden beri de, bugün olduğu haldedir. Biçimlerin yaradılışı ve nitelik değişimi sadece bir hülyadır: doğa, hareketsizdir ve biçimleri ebedidir; doğa felsefesi, doğanın sistemidir ama tarihi değildir."[51]

Fahiş hata; Hegelciliği, taslağı çizilen ve diyalektiğin hareketine benzer bir hareketi evrimin art arda gelen biçimlerinde bulan bilim-

49 Bay René Berthelot [konu hakkında] ne demiş olursa olsun, p. 189 ve p. 235

50 E. Meyerson, p. 737. Bilim tarihi, Engels'in gösterdiği gibi (*L. Feuerbach*, p. 95-98; 14 Temmuz 1858 tarihli Engels'in mektubuna bakınız, *Correspondance de Marx et d'Engels* (Marx ve Engels'in Mektuplaşmaları), trad. Molitor, Paris, Costes, t. V, p. 243-245.), diyalektik yöntemin değerini tabii tasdik eder ama Hegelci sistemin ruhu, bütün çağdaş bilimin ilerlemelerine daha karşıt değildir.

51 L. Herr, p. 127-128.

sel gelişimin dışında kalmaya mahkûm ettiğinde ve sonuçta, hiçbir sentezin aşamayacağı engin bir çelişkiyi açıkça ortaya döktüğünde, daha da fahiş [hale gelen hata]...

> "[Hegel'de] der Engels, doğa, Fikrin basit 'elden çıkarılması' olarak, zaman içinde gelişmeye değil, sadece çeşitliliğini mekân içinde yaymaya elverişlidir; öyle ki, içerdiği bütün gelişme derecelerini aynı zamanda ve yan yana sergiler ve ilelebet aynı süreçleri yinelemeye mahkûmdur. Ve bu mekân içinde, fakat zaman -her türlü gelişmenin temel koşulu- dışında gelişme saçmalığını Hegel, tam da jeoloji, embriyoloji, bitki ve hayvan fizyolojisinin, organik kimyanın gelişmekte olduğu ve bu yeni bilimler temelinde her yerde, daha sonraki evrim teorisinin dahiyane önsezilerinin (örneğin Goethe ve Lamarck'ta) ortaya çıktığı bir zamanda doğaya dayatır."[52]

Bilim [konusundaki] bu cehalet, bu tanımama açıklanabilir; çünkü Hegel doğadan tiksinmektedir. *Doğa Felsefesi*'nde Kant'ın "başının üzerindeki yıldızlı gökyüzü" için hayranlığını dile getiren ünlü cümleyle dalga geçer. Onun için gökyüzü, "yanlış sonsuzdandır", ve yıldızlar da "deri döküntüleri"ni[53] andırır. İsteniyorsa şaka [olarak algılansın], ama [bu], Hegel'deki çok derin bir duygunun tipik özelliğidir: filozofun bütün ustalığına rağmen, mantığının bütün icaplarına eğilmemekte ayak direyen doğa karşısında hem bir horgörü, hem bir kızgınlık, hem de bir tasa duygusu... Çünkü [şunu] iddia etmek boşunadır: rasyonel olan şeyler gerçektir ve gerçek olan şeyler de rasyoneldir. [Bu yüzden] şeylerin dünyasında aklın ne anladığı, ne açıkladığı irrasyonel bir tür olduğunu kabul etmekte zorlanır. Acınacak bir icatla da bundan yakasını sıyırmaya çalışır: irrasyonel, onun için hakiki bir gerçeklik değildir; eğer kendi meramımı anlatmaya cüret edersem; [bunun] ikincil bir gerçeklik [olduğunu söylerim]: "talih

52 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 62, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 28-9. Fransızca metinde, "elden çıkarılma" kelimesinin yerine "dışsallaşma" kullanılmaktadır. [ç.n.]

53 E. Meyerson, p. 465.

oyunundan, doğanın kavramı gerçekleştirme zaafından"[54] mülhem, rastlantısal veya tesadüfidir (*die Zufälligkeit*).

Kuşkusuz doğa özünde rasyoneldir ve bununla birlikte akıl evrenin temeline, hakiki bir öneme haiz olan her şeye duhul etmeye elverir: "Evrenin kapalı özü kendinde, bilme cesaretine direnç göstermeye ehil bir sertliği barındırmaz; ona mecburen kendini açmalıdır."[55] Ve doğada rasyonel ile zorunlu olanı açıklamak, filozofun rolüdür. Ama, diye ekler Hegel "doğanın idesi, özgüleştikçe, rastlantısal nesnelere dağılır" ki [bunlar] "talihe ve oyuna bağımlıdırlar ve somut akıl tarafından belirlenmemişlerdir."[56] Rastlantısal nesnelerin etüdü, akıl tarafından değil, deneyimden gelir; [bu yüzden] felsefeyle değil, ama bilimle alakalıdır.

Şu halde Hegel için bilimin madun bir rolü vardır; ve parçalı yorumlama denemelerinin, felsefenin büyük rasyonel yapısıyla her zaman çerçeve içine alınması gerektiğini söylemeye hacet yoktur. Halbuki, bilimin bu alt [konumdaki] yeriyle iktifa etmemesi ve Hegelci yapıyı altüst etmesi yaşanacaktır. Hegel, bilime sözde rasyonel açıklamalar dayatmayı istemekteydi, örnek olarak onun için "tasımın bir temsili"[57] olan mıknatıs için [yazdıkları verilebilir]. Rövanşı ise, Hegelciliği yıkarak, küçümsenen ve tefe konan bilim almıştır.

Düşüşün üçüncü bir nedeni, Hegel'in tarihi incelerkenki laubaliliğidir. Fiziki deneyime boyun eğmediğinden daha fazla tarihe boyun eğmemiştir: Tarihi kendi sisteminin tahakkümü altına sokmak istemiş; ve tarih de [ondan] intikamını almıştır.

Kuşkusuz, onun için tarih, doğa bilimine göre daha rasyoneldir; çünkü insanlığı içine alan bir doğa üzerinde çalışır. Ama [onda da]

---

54 *Idem*, p. 459. Her yerde olumsallığı gören E. Boutroux (R. Berthelot içinde, p. 207) Hegelci "*Zufällig*"i olumsal olarak tercüme etmiştir; ama daha sonra görüleceği gibi bu rastlantısallığın bilimin nesnesi olması, bana olumsal kelimesinin uygun olmadığını düşündürdü.

55 Hegel, *Encyclopédie, Logique*, Meyerson'un içinde p. 353.

56 *Idem*, p. 363. Bakınız R. Berthelot, p. 185 ve 223.

57 Hegel, *Encyclopédie, Logique*, Meyerson'un içinde p. 357.

rastlantısal ve tesadüfi olan vardır. Şu halde filozof bütün olayları açıklamak iddiasına sahip olamaz; sadece temel, başka bir ifadeyle zorunlu ve rasyonel olayları açıklayabilir. Tinsel evrimin ideal tarihini resmedebilmek için tarihsel olaylar içinden referans noktası olarak istifade edebileceklerini seçer. Yalnız mantıksal bir biçimde zorunlu olarak tahayyül edilen seçili olgular, gerçek olarak nitelenir. "Hegel'de ise, der Engels, var olan her şey hiç de öyle illa gerçek değildir. Gerçeklik sanı, onda aynı zamanda zorunlu olana uygulanır".[58] Zorunlu olanın, Hegelci sistemle çerçevelenen olduğunun eklenmesi lazımdır. Bunun filozofa, sistemini doğrulamak için olguların hayran bırakacak kadar iyi seçildiği, insanlığın keyfi bir tarihini yeniden inşa etmesine nasıl izin verdiği görülür.[59]

Böylece seçili tarihsel olguların tartışmasız olması en azından zorunludur. Halbuki, sistemde Hegel'in zamanı için bağışlanabilir ama Hegelciliğin sağlamlığını az derinden sarsmayan hatalar mevcuttur. Sadece bir örnek vereceğim: yukarıda (kendisi de zaten hayranlık uyandıran bir sanat eseri olan) Hegelci estetikte, Mutlak Zihnin gelişimi üç devirde icra olur: sembolik sanat, klasik sanat, romantik sanat; başka bir deyişle Doğu sanatı, Yunan sanatı, çağdaş sanat. Bu tasnif tarihsel bir hataya dayanır: o dönemde [yaşayan] herkes gibi, Hegel de Fars ve Hint sanatının Yunan sanatından önce olduğuna inanır. O zamandan beri, Yunan sanatının önceliği ve doğu sanatları üzerindeki tesiri kanıtlanmıştır. O halde, hakiki tarihin verilerine göre Hegelci estetiğin düzeltilmesini deneyiniz! Olguların tekzibi, Hegelcilik için acımasız olmuştur.

Daha ileriye gidilmelidir ve hakiki tarihe, gerçek zamana Hegelci sistemin uygulanmasının hakiki imkânsızlığı dile getirilmelidir. Gerçekten Hegel için iki zaman vardır: bir yandan, ideal veya rasyonel

58 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 32, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 12. Metnin şu şekilde çevirisi daha doğrudur: "Hegel'de, der Engels, tüm varolanlar zorunlu olarak gerçek değildirler. Gerçeklik yüklemi, onda aynı zamanda sadece zorunlu olana uygulanır." [ç.n.]

59 Bakınız R. Berthelot, p. 228 ve E. Meyerson, p. 353, 363, 411 ve *Morceaux choisis de Karl Marx*'da, p. 74-75-79.

zaman, mantıksal olarak geçmesi gerektiği gibi şeylerin art arda gelişi, diyalektik anlar; ve diğer zaman, gerçek zaman, tarihin (gündelik anlamda) anları. İkinci zaman, birincisiyle her zaman çakışmaz; ama Hegel için [bu ikincisi] hata yapmaktadır: sadece paradoksal değil, bütün bilimsel ruh için de kabul edilemez bir tutum... Bu iki tür zaman çakışmıyorsa; bunu kanıtlamak için sistemin gelişiminde [sırayla], önce Devletlerin tarihi, sonra dinler tarihiyle son bulan sanat tarihi, [dinler tarihinin] ulaştığı felsefe tarihiyle karşılaşıldığının hatırlanması yeterlidir. Ama insan toplumlarının gerçekliğinde, bu art arda geliş yoktur: örneğin dinin doğumu için, sanatın sona ermesi beklenmez; hatta aksine, örneğin Antik Yunan'da, toplumsal ve ekonomik rejimden bahsetmeksizin, hem bir siyasal yapı, site; hem bir sanat, klasisizm; hem bir din, paganizm; hem de bir felsefe vardır. Hegel için farklı "diyalektik anlara" ait olan bu öğeler, medeniyet tarihinde, başlangıcı, yükselişi, doruğu, çöküşü ve sonu olan âhenkli bir toplum meydana getirirler. Hegel'e göre bu toplum eksik bir rasyonelliğe sahip olsa da; o, bizim için hesaba katılacak tek gerçekliktir.

Kuşkusuz, tarihsel zaman Hegel için çok can sıkıcıdır. Çağdaş bir Hegelci Mac Taggart'ın, sistemi sınırına kadar çekerek, bütün tarihsel mülahazaları elediğini iddia etmesi de o kadar doğrudur. "İdenin zamanın içinde geliştiği kuram", der, "çıkışı olmayan zorluklara" yol açar. Zamanın "üst gerçekliğin" bir parçası olmadığında uzlaşalım ve gerçek olaylara hiçbir gönderme yapmaksızın Hegelciliği inşa edelim.[60]

Hal böyleyken, Marx'ın müthiş bir formülü, Hegelci "kandırmaca" bize kendini kabul ettirir.[61] Hegel'in yalnızca kendi imgeleminde bulunan Mutlak Tinin sözde tarihini, gerçek tarihin yerine ikame etmesi anlamında bir kandırmaca vardır.

> "*Hegelci* tarih anlayışı, insanlığın ona az ya da çok bilinçli bir biçimde dayanak hizmeti gören bir *Yığın*'dan başka bir şey olmaya-

60 Mac Taggart, *Studies in the Hegelian Dialectic*, 1896, Meyerson'da, p. 396.

61 K. Marx, préface à la 2e édition du *Capital* (Kapital'in 2. baskısının önsözü). (Edit. Costes, t.I, p. XCV.)

cağı biçimde gelişen bir *soyut* ya da *Mutlak* Tin öngerektirir. -*Deneysel* (*emprique*), dışrak (*exoterique*) tarih çerçevesi içinde Hegel, böylece kurgusal, içrek (ésotérique) bir tarih oluşturur. İnsanlık tarihi, insanlığın *soyut Tini*'nin, sonuç olarak gerçek insana *aşkın* bir Tin'in tarihi biçimine girer... Bununla birlikte filozof, sadece ve sadece tarihi yapan Mutlak Tin'in *sonradan*, hareket tamamlandıktan sonra, içinde bilince vardığı organ olarak görünür."[62]

Mutlak Tin, Georg-Wilhelm-Friedrich Hegel'in bizzat kendisiydi; [bu,] ölçüsüz kibri içinde, Tanrı'yla, evrenin ruhuyla karışıncaya kadar uknumlaşabileceğini[63] sanan bir dâhi insanın düşüncesiydi. Hegelcilik, Hegel'in düşüncesinin tarihi gibi şaşılacak derecede ilginçtir; Hegel, kendine özgü anlaksal tarihinin, maddi ve zihinsel tarihi sadık bir biçimde yansıtabilmesi için olguları fazla küçümsemiştir. Hegelcilik ise, bilimsel ve tarihsel olguların öcü karşısında mahvolmuştur.

Önceleyen uyarılar, düşüşün dördüncü nedenini not etmeye doğru yol aldırır: Bu, Hegel'in istemine kendi kişisel önyargılarını, kanılarını, toplumsal veya siyasal inançlarını taşımasıdır. Bilindiği üzere de, Hegel muhafazakâr mizaçtadır.

> "Kazanılmış şeylerin koruyucusu, kazılmış hendeklerin derinleştiricisi, aydınlatılmış bir yolda sakin ve teminat altında ileri karakolları takip eden ordunun ana gövdesidir" der Lucien Herr. "Sadece devrimin kazandığı davalar noktasında devrimcidir. Devrimi izler ve kabul eder; ama devrim yapmaz"[64]

---

62 K. Marx, *la Sainte Famille* (Kutsal Aile), *Morceaux choisis de Karl Marx*'ta alıntılanmış, p. 73. Karl Marx, Friedrich Engels, *Kutsal Aile -Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*-, çev. Kenan Somer, Üçüncü Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2003, s. 119-120. Fransızca metinde herhangi bir kelime italik olarak yazılmamıştır. Metindeki en büyük sorun "aşkın" kelimesinin yerine Fransızca metinde "yabancı"nın kullanılmış olmasıdır. Bunun dışında *exoterique* kelimesi hatalı yazılmıştır: *exotérique* [ç.n.]

63 *S'hypostasier*'in karşılığı olarak kullanılmıştır. Hipostaz bazı felsefe ve din kuramlarının dayandığı temellerden her birini ifade eder. [ç.n.]

64 L. Herr, p. 145.

Kuşkusuz, üzerinden çok sular akmış olan 1789 Devrimi için her zaman bir hayranlıkla doluydu, ama 1830 Temmuz Devrimi onda, son yazısında reformcu bir İngiliz Bill'inin eleştirisi ile kendini gösterdiği gibi dehşet uyandırmıştı.[65] Temel olarak, o "sıkıcı ve ılımlı erdemlere sahip bir burjuva ve her şeyin üzerinde, güce ve düzene dost, gerçekçi ve saygılı bir memur"du.[66] 1818 yılında Berlin'deki kürsüsünü aldığında yaptığı açılış dersinde de, sistemiyle Prusya Devleti arasında gördüğü "seçime dayanan hısımlığı" selamlamıştı. Zaten bu sistemi, Napolyon'un çizmeleri altındaki Bavyera'da hazırladığı ve [o zaman da] [bunun] kolayca Fransız İmparatorluğu'nun despotizmine uyum sağladığı [bilinmektedir].[67] Gerçekten, Hegel bütün hükümetlerin, yeter ki otoriter olsunlar, hizmetkârıydı. O, 48 devrimlerine sürükleyen liberal hareket öncesi, tam olarak çağın Alman Burjuvazisi'nin ruh durumunu temsilliyordu. Hegelci sistem, sıkıca tahdit edilmiş bir devirde, Almanya'daki belirli bir sınıfın geçici zihniyetini dile getirmekteydi: Mutlak Tinden çok uzaktayız...

Ve işte sonuç olarak Hegelciliği yargılamak ve Marx'ı açıklamak için gerekenler... Hegelciliğin derin kusuru, Engels'in açık bir biçimde gösterdiği gibi, Hegel'in hareket temelli yöntemi ile bir durak olan sistemi arasında, [yani] devrimci yöntem ile muhafazakâr sistem arasında sentezini yapamadığı çelişkidir.

> "...Hegel'in sisteminin tüm dogmatik içeriği, onun dogmatik her şeyi çözen diyalektik yöntemine aykırı olarak, mutlak doğru olarak ilan edilir."[68]

Hegelcilik, ansızın duran daimi bir harekettir: göreceli olan, mutlak durumuna geçmiş; oluş, varlığa dönüşmüş; felsefi düşüncenin manivelası olarak tahayyül edilen kaygı, kendini tatmine tahavvül etmiş; firari hakikatin sebatkâr aranışı, atalet ve durma halini almıştır. Hesabın sonunda elimizde, fikirleri ve özlemlerinin sadece kendi

65 *Ibid.*, p. 115.

66 *Ibid.*, p. 116.

67 E. Meyerson, p. 726-727.

68 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 38, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 15.

döneminin insanlarına değil, ama insanlığa, hatta dahası, dünya aracılığıyla yayılmış, dünyayı önceleyen, Mutlak Tine ait olduğuna kendini inandırmış bir insanın tasviri bulunur. Ve Hegel'in düşüncesi ne kadar güçlü olursa olsun, bütün gerçekliği kavramayı başaramadığı gibi; bu adam, kendi düşüncesine direnen her şeyi gerçekliğin dışına atmada bir an bile tereddüt etmez.

Bu, Marx'ın "büyücü avadanlığı"[69] olarak adlandığı şey olmaksızın ve aynı zamanda Emile Meyerson'un söylediği gibi, yapay olmasına rağmen "fikirlerinden" hakikaten "rücu" etmeksizin devam edemez.[70] "Rasyonel olan gerçektir ve gerçek olan rasyoneldir" temel formülü şöyle yeni bir anlam kazanır: "tek gerçek olan rasyonel olandır, bir başka ifadeyle benim sistemime uygun olandır; uygun olmayan, var olsa bile, benim için gerçek değildir".[71] Bu, Hegelci idealizmin sonuncu niteliğidir: Hegel saf bir biçimde kendine özgü düşüncesine Demiurgosçu bir etkinlik atfeder ve tamamlanmış eserinin tatmin olmuş temaşasında durma ihtiyacını duyduğunda, evrenin onunla beraber duracağına inanır. Burada cezalandırılması gereken bir tür "mantıksal kurum", aklın kendini beğenmişliği (William James "hubris"[72] der[73]) vardır.

Hegelcilik bir kandırmacadır, öyle ki, ilk kandırılan Hegel'in ta kendisidir. Hegel, bütün düalizmlerin dışlandığı, idealist bir moniz-

69 K. Marx, *la Sainte Famille, Morceaux choisis de Karl Marx*'da alıntılanmış, p. 38.

70 E. Meyerson, p. 411.

71 Bu, E. Meyerson tarafından aynı yerde 311. sayfada alıntılanmış olan *Ansiklopedi* içindeki *Mantık*ta yer alan bir cümlenin tam olarak anlamıdır: Vecizeler "gerçekten var gibi görünen her şey" için geçerli değildir, der Hegel, "ama sadece bu aynı gerçekte kendinde makul olanları [ilgilendirir]." Maublanc, burada bir önceki dipnota atıfta bulunmakta, ancak sayfa numaralarında bir hata yapmaktadır. [ç.n.]

72 Hubris, ölçüsüzlük olarak tercüme edilebilecek bir Eski Yunan kavramıdır (ὕβρις). Arzular ve özellikle de kibirden ilham alan bir duygudur. Kelime modern dönemde ise aşırı gurur ve kendine güven için kullanılır olmuştur. [ç.n.]

73 W. James, "Sur quelques hégélianismes (Bazı Hegelcilikler Üzerine)", *Mind*, t.VII, 1882, p. 192. Aynı makalede, James Hegel'in sistemini azot protoksit zehirlenmesiyle karşılaştırmaktadır: sarhoş Hegel, dünyayı etrafında dönerken görür.

min neşet ettiği bir sistem inşa ettiğini sanmıştır; yegâne gerçeklik payesi vereceği idenin, alt ve madun bir yüklemi olarak maddenin tahayyül edilebileceğine inanmıştır. Ama daha en başta maddeyi, doğayı, zamanı, tarihi tamamen içine alamaz; sonrasında deneyin sağlam temellerinden vazgeçtiği ölçüde, gerçeklikle bütün ilişkisi kaybolur ve kandırmacalar ile söylencelere boş bir hayat verir: sadece evreni düşüncesine bağımlı kılmayı başaramamış değildir; ister istemez yalnızca düşüncesini evrenin, düşüncesinin hareketini de evrenin hareketinin buyruğuna vermiştir.

Bu, diyalektiğin kendi imgesine göre dünyayı yaratan tinin yasası değil, ama dünyanın bir ürünü olan tinin onda izlerini bulduğu dünyanın yasası biçiminde değilse, nasıl anlaşılmalıdır? Başka bir şekilde ifade edilirse, tabi olunması gereken gerçeklik tin değil, dünyadır. Gene başka şekilde ifade edilecekse, diyalektik idealizmin yeri, diyalektik materyalizm tarafından alınmalıdır.

Ve işte Marksizmin ortaya koyduğu budur...

ﻫ ﻫ ﻫ

Marksizmin, Hegelci sistemin eleştirisinin mantıksal bir neticesi olduğunu göstermeyi denedim. Tarihte bu, böyle olmuştur; ama [tabii] karmaşıklık ve çelişki olmaksızın, [ya da] tek kelimeyle diyalektik olmaksızın değil. Hegelci okulun bu evrimi, birkaç kelimeyle özetlenmelidir.

Ustanın ölümünden itibaren, ilk öğrencilerinden biri olan, *İsa'nın Hayatı*'nın (*Vie de Jésus*) yazarı Strauss'un ifadesiyle, okul Sağ ve Sol Hegelciler olmak üzere iki ayrı eğilime bölündü. Hakkındaki mutabakata [göre][74] olaylar tarafından doğrudan aşılan ve kısır kalan Sağ [Hegelciliği] bir kenara bırakalım. Canlı düşüncenin belirmesi, hâlâ [aynı şekilde] adlandırılan Genç Hegelciler vasıtasıyla veya Sol Hegelciler içindedir. Ama A. Cornu'nün kolaylıkla gösterdiği gibi[75], iki ayrı yön almıştır.

74 Bakınız örneğin E. Bréhier, œuv. *cit.*, p. 799.

75 Bakınız örneğin, A. Cornu, p. 393 ve 395-398.

Bir yanda, bir kısım öğrencisi diyalektiğe bağlı kaldı: ama, ustanın kuramına bilimsel ve tarihsel olarak getirilen tekzipler karşısında, Hegelci düşüncede tekrar inşa edilmiş Mutlak Tin gibi sistemin birliğini sağlayan ölçüsüz fakat kuvvetli fikirden vazgeçti; Hegel'in Tininden nesnel niteliğini kaldırdı; bireysel düşünceyi, [yani] Beni Mutlağa yükselterek idealizmi korudu. Bunun neticesinde, az ya da çok keyfi ve mahir çeşitli yapılar ile olumlu bir sonucu olmaksızın devrimci bir eleştiri hariç bir şey kalmadı. Bruno Bauer'in de dahil olduğu bu eğilim, doğal olarak Max Stirner ve Bakunin'in bireyci anarşizmiyle noktalandı: Birey, Ben kültü, nihai hedef olarak kon[muştu]. Böylece kullanılan diyalektikten dolayı, nasıl bir postulaya dayalı olursa olsun, bir Hegelcilik inşa edilmesinin mümkün olmamasının bir gerekçesi ol[a]maz. 1844'te Marx'a yazan Engels, "Hegel'in tarzında Fourier'i düzeltecek yeni bir Mesih'in, ebedi kategorilerle bir emekçiler ortaklığı kurmaya ve bunu bize kendisinin bilincine varan idenin ebedi yasası olarak vermeye" gelip gelmeyeceğini ironik olarak kendi kendine sorar. [Öyle ki] bu Hegelci emekçi ortaklığında "tuvaletler mantıksal zorunluluklara göre yerleştirilmiş olacaktır.[76]"

Diğer eğilim, Ludwig Feuerbach'a ait olandır. Feuerbach, Hegelci idealizmden vazgeçmiş ve bunun yerine materyalizmi koymuştur; neredeyse tamamıyla aynı şekilde diyalektiği de bir kenara bırakmıştır. Engels, Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* [kitabının], "doğa[nın] her türlü felsefeden bağımsız olarak var" ve "o[nun] kendimiz de doğanın ürünleri olan biz insanların, üzerinde büyüdüğümüz temel" olduğunu iddia ederek, "materyalizmi yeniden tahta çıkar"dığını söyler.[77] Ama Feuerbach madde kavramına bütün zenginliğini vermekten acizdir, XVIII. yüzyılın çok sınırlı materyalizmden fazlasını istememektedir. Gerçek insanı, yaşayan ve doğa ile toplumda üreten insan gruplarını gözlemlemez; hâlâ bir önceki yüzyılın gelenekleriyle soyut ve yalıtılmış birey insan[78] keyfi kavramıyla iktifa eder. Son

76 *Correspondance Karl Marx-Fr Engels*, traduction Molitor, Paris, Costes, 1931, t.1., p. 15.

77 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 46, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 20.

78 K. Marx, *Thèses sur Feuerbach* (thèses VI et VII) (Feuerbach Üzerine Tezler-VI.

olarak, Genç Hegelcilerin çoğunluğu gibi, Hegelci aklın suistimaline karşı bir tepki olarak safiyane duygusal çözüm önerdiği ahlaki ve dini problemlerle [ilgilenmekle] yetinmiştir.

Böylece ne Bauer ve Stirner, ne de Feuerbach, Hegelciliği eleştirmiş ve yerini alabilmiştir. Bazıları diyalektiği korumuş, ama idealizmi de muhafaza etmişlerdir; diğerleri materyalizmi yerli yerine koymuş, ama diyalektiği ortadan kaldırmışlardır. Marx, materyalizme tekrar diyalektiği entegre ederek sentez yapmıştır. Hegelcilik, burada ve yalnızca buradan eleştirilebilirdi.

> "...bir felsefeyi basitçe yanlış ilan ederek o aşılmış olmaz. Ve ulusun düşünsel gelişmesi üzerinde muazzam bir etki yapmış olan Hegel felsefesi kadar güçlü bir yapıt, onu kısa yoldan gözardı etmekle bertaraf olmadı. O, kendi öz anlamında, yani onun biçiminin eleştirel yoldan yok edilmesi, onunla kazanılan yeni içeriğin ise kurtarılması anlamında 'kaldırılmak' zorundadır."[79]

Konunun bilgisine bütünüyle vakıf olarak, Karl Marx'ın yaptığı da tamı tamamına budur. Niyetini ifşa eden birçok metin arasından[80], *Kapital*'in 2. Basımının (1872) Önsözünden alınan şu [ifade], her halde en kesin olanıdır:

> "Benim diyalektik yöntemim, temelinde, Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı değil, onun doğrudan karşıtıdır. Hegel için, idea adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürdüğü düşünme süreci, bu sürecin sadece dış görünüşünü oluşturan

---

ve VII. tez), tıpkı basım Engels, *Feuerbach*, p. 144 ve *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 51.

79 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 48, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 21. Fransızca metinde alıntının başında köşeli parantez içinde "Feuerbach gibi" eklenmiştir. Son cümle de "özgül anlamında onu 'yıkmak' zorunludur, başka bir ifadeyle eleştiri sayesinde biçimini ortadan kaldırarak, ama muhtevasını koruyarak" şeklinde olmalıdır. Ayrıca "yıkmak" kelimesinde bir dipnot veren Maublanc, "Marcel Ollivier'in çevirisini tekrarlıyorum, ama 'aufheben'ı (metinde kaldırılmak) çevirmek için aşmayı veya içererek aşmayı kullanmak lazımdır" demektedir. [ç.n.]

80 Örneğin, *les Morceaux choisis de Karl Marx*'da bakınız sayfa 41. (Kutsal Aile'den parça), 62, (*Neue Zeit*'den parça) ve 90 (Alman İdeolojisi'nden parça)

gerçekliğin demiurgosudur. Bendeyse, tam tersine, düşünsel olan *(das Ideelle)*, maddi olanın insan kafasına yerleştirilmiş ve tercüme edilmiş biçiminden başka bir şey değildir.

...Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı gizemlileştirme, onun genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel'in ortaya koymuş olduğu gerçeğini hiçbir şekilde gölgeleyemez. Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir.

Gizemlileştirilmiş biçimi ile diyalektik, var olanı yüceltir göründüğü için, Alman modası olmuştu. Oysa, rasyonel biçimi ile diyalektik, burjuvazi ve onun doktriner sözcüleri için rezil ve iğrenç bir şeydir; çünkü, diyalektikle var olanı olumlu bir şey olarak kavradığımız anda onun olumsuzlanmasını, zorunlu olarak yok olacağını da kavrarız; çünkü, diyalektik her oluşmuş biçimi, akan bir hareket içinde ve dolayısıyla bunun yok olup gidici yanını da gözden ayırmadan kavratır; çünkü, diyalektik hiçbir şeyin altında kalmaz, özünde eleştirici ve devrimcidir."[81]

Bu kısa sunuş ve alıntı, biraz yukarıda, yeniden doğumla devam eden Hegelciliğin geçici düşüşünden bahsederken ne anladığımı aydınlığa kavuşturmada faydalı olabilir: ölüm ve çehre değişikliği. Diğer yandan, umuyorum, Fouillée'nin, Höffding'in, Bréhier'in Felsefe Tarihlerinde Marksizmin tümden unutulmasının hangi noktaya kadar gülünç ve tiksinç olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Marx'ın son yaptığı uyarılar, bu rezaleti açıklamak için cehalete başvurmanın belki de yeterli olmayacağını düşündürtüyor. Marksizm söz konusu olduğunda, sessiz bir anlaşmayla, hüsnüniyet ve entelektüel namusluluğun olağan kuralları resmî felsefede uygulanabilir ve uygulanıyor olmayı keser gibi gözüküyor.

---

81 K. Marx, *le Capital*, trad. Molitor, Paris, Costes, 1924, t. I. p. XCIV-XCVI, tıpkı basım *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 67-68, Marx, *Kapital*, s. 28-29. Birinci paragraftaki "gerçekliğin demiurgosu" ifadesi Fransızca metinde parantez içine alınmış, yerine de "gerçekliğin yaratıcısıdır" konmuştur; ayrıca parantez içindeki "*das Ideelle*" Fransızca metinde yer almamaktadır. [ç.n.]

Bana, diyalektiğin bu ters çevrilmesinin, Hegelcilik kadar zengin ve çok sağlam temeller üzerine kurulu yeni bir felsefeyi nasıl yarattığını aydınlığa kavuşturmak kaldı.

En başta, bu ters çevrilmenin basit sağduyuya uygun olduğunu not ediyorum. Engels'in söylediği gibi, "gerçek dünyayı -doğayı ve tarihi-, ona önyargılı idealist kaçıklıklarla yaklaşmayan herkese onun kendisini gösterdiği gibi kavramaya karar verildi"[82] Gerçekten Hegel'inkiler gibi "idealist kaprisleri" çok kolaylıkla kabul edebilmek, gözle görülenin işaret ettiği dünyanın düşünceyi yarattığına değil de, düşüncenin dünyayı yarattığına inanmak için, filozofların bütün saçmalıkları ve kendini beğenmişlikleri gerekir. Hegel için dünya, düşüncenin gelişiminin belirli bir anında ortaya çıkmıştır; düşünce dünyaya önceldir ve kendine karşı çıkabilmesi için bir gün dünyayı yaratmıştır. Tabii, düşünceyi önceleyenin dünya; insan bilincinin meydana gelmesinden önce maddenin var ve belirlenmiş bir anda idenin maddenin gelişiminin ürünü olduğuna inanmak daha doğaldır. Şeylerin ve idelerin gerçek ilişkileri, Hegelci idealizm tarafından tepe taklak çevrilmişlerdir: Marx, "Hegel'in tarih felsefesinde, onun doğa felsefesinde de olduğu gibi, oğul anayı, tin doğayı, Hıristiyan dini paganizmi, sonal sonuç da başlangıcı doğurur."[83] diye yazar. Ve çok daha az bir yoğunlukla aynı saçmalıkları başka yerde, [şu] okunamayan ve anlaşılmaz retör Proudhon'da yeniden bularak, Marx yine şöyle şaşırtıcı formülü [ortaya koyar]: "M. Proudhon'a göre kanın dolaşımı, Harvey teorisinin bir sonucu olsa gerektir."[84]

82 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 90, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 43. Ancak cümlenin elimizdeki Fransızca metne göre şu şekilde çevrilmesi daha doğru olur: "Gerçek dünyanın -doğanın ve tarihin- ona hiçbir idealist önyargıyla gelmeyen herhangi birine kendini nasıl takdim ediyorsa öyle anlaşılmasına karar verildi." [ç.n.]

83 K. Marx, *la Sainte Famille, Morceaux de choisis de Karl Marx* içinde, p. 62. Karl Marx, Friedrich Engels, *Kutsal Aile*, s. 221.

84 K.Marx, *Misère de la philosophie, ibid.*, p. 63. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Beşinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 148.

Ama o halde felsefe artık, Hegel için olduğu gibi İdenin gelişiminin mantıksal süreci değil, dünyanın gelişiminin gerçek tarihidir. Eğer insan zihni onda aklın koşulu, düşünce yasası olarak diyalektiği buluyorsa; bu, dünyanın bir ürünü olarak, [aynı zamanda] dünyanınki de olan hareketin yasalarına zorunlu bir şekilde maruz kalmasındandır. "Fikrin diyalektiğinin kendisi, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin yalnızca bilinçli yansısı haline geldi."[85] Bu durumda, dünya Marx'a aşılmış çelişkilerin sistemi olarak gözükür. [Burada] karşıt olgular arasındaki savaşımdan yeni olgu doğar, [bu] bir devrimin, bir krizin ürünüdür ama kendinden önce varolanları değişikliğe uğratan yeni bir yaratımı da getirir: kendini yıkmakla sınırlandırmaz, ama yeniden inşa da eder ve yıktığının daha yukarısında bir inşa [faaliyeti gerçekleştirir].

Böylece, hiçbir şeyin kendisini önceleyen tarafından tam anlamıyla açıklanamadığı; her sıçramanın da görülmemiş bir sentez taşıdığı bu dünyanın tarihi, bir yaratımlar dizisi [halini alır]. (Akıl tarafından dünyanın sürekli yaratımının bilincine varılması olan Hegelci *Aufhebung* niteliği bu [bağlamda] açıklanır.) Marx'tan birçok noktada uzak olan Jaurès, *Gençliğe Nutuk*'ta Marksist fikriyatı en azından [bu noktada] derinlemesine anlamış ve muhteşem bir şekilde dile getirmiştir:

> "Hiçbir şey, gözleri açılmış Vaiz'in[86] şu eski, kötümser ve gerici, özlü sözünden daha yalancı değildir: Güneşin altında yeni hiçbir şey yok. Güneşin kendisi bile vaktiyle bir yenilikti, ve yer de, ve insan da... Beşeri tarih sadece aralıksız bir icat çabasıdır ve daimi evrim, daimi yaratımdır."[87]

Gerçekliğin her yeni tarzı, her aşaması o halde; bir yenilenme, bir diriliş taşır. Marx'ın bütün maddi ve tinsel gerçeklikleri, işlenmemiş maddenin en basit yasalarına indirgemesi [bu durumda] kendinde zorunluydu. Marksist materyalizm, XVIII. yüzyılın mekanist mater-

85 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 92, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 45.

86 *Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Anlaşma)*, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2009, s. 694. Eski Anlaşma, Vaiz, I. 9.

87 Jean Jaurès, *Discours à la jeunesse* (Gençliğe Nutuk), Paris, Rieder, p. 17.

yalizminden bağımsızdır. Halen Feuerbach'ta da olan [bu anlayışa], Auguste Comte'un tanımı da denk düşmektedir: "Materyalizm bir öncekiyle sonrakini açıklayan kuramdır."[88] Diyalektik materyalizmdeki sentez, aşılmış anlarda tamamıyla hiçbir zaman içerilmez; o, özgül yasaları olan daha üst bir gerçekliği taşır. Fizik, mekanik; biyoloji, fizik; hayvan, bitki değildir ve beşeri toplumların, gelişim derecelerine göre, kendi farklı yasaları vardır. *Kapital*'in 2. önsözünde Marx, Saint-Petersburg'da [neşredilen] *Courrier européen*'deki (*Avrupa Habercisi*), düşüncelerine özellikle cevap verir gibi bir eleştiriyi alıntılar. [Orada şunlar] okunabilir:

> "[O]nun fikrine göre, her tarihsel dönem kendi yasalarına sahiptir. ... Yaşam, verili bir gelişim dönemini geride bırakıp verili bir aşamadan bir başkasına geçer geçmez, aynı zamanda, başka yasalar tarafından yönetilmeye başlar. Kısacası, iktisadi yaşam, bize, biyolojinin diğer alanlarındaki gelişme tarihine benzer bir görüngü sunar."[89]

Özel olarak dünya tarihinde son derece önemli ve yeni bir öğe, insan zihninin, bilincin ortaya çıkmasıdır. [Öyle ki] zihnin dünyayı düşünme anından itibaren, dünyanın kendisi de yenilenebilecektir. Beşeri toplumlar[90], şeylerin aralıksız hareketine uygun olarak, menşelerinden itibaren iddialar, yadsımalar, aşılmış çelişkiler, krizler, devrimler, insan gruplarının arasındaki savaşlar, tek kelimeyle sınıf savaşlarından, zamanlarında meydana gelmiş yeni bir gerçekliktir. Beşer bireyler, bu vakte kadar bu savaşların bilinçsiz araçlarıydılar; topluma ve onun diyalektik yasalarına maruz kalıyorlardı. Ama insanlar sadece toplumsal hayata katlanmak yerine, bunun bilincine varmayı, içinde sürüklendikleri hareketin yasasını anlamayı başar-

88 *Vocabulaire*, t.I, p. 442.

89 K. Marx, *le Capital*, t.1, p. XCIII. Karl Marx, *Kapital*, s. 28. Kullanılan üç nokta Fransızca metinde görülmemektedir. [ç.n.]

90 Marx ve Engels'in insanı her zaman toplum içinde yaşamış gibi takdim ve Feuerbach ile XVIII. yüzyılın yalıtılmış insanını bir yanılsama olarak tahayyül ettikleri not edilmelidir: Daha sonraki antropolojik ve sosyolojik etütler onlara bütünüyle hak vermişlerdir.

salar; gene yeni bir olgu, yeni bir sentez yaratımı, toplumsal hayatı dönüştürecek, aşacak, egemenliği altına alacak bir imkân [söz konusu olabilecektir]. Bir sınıf bilinçsiz bir şekilde bir savaşın içine sürüklendiğinde, tarihsel rolünü icra etmeye itilmiş olur. Ama [sınıf] bu rolden sorumlu olmak, toplumsal işlevi ile bir gün aşması gereken çelişkiyi ve yaratması gereken sentezi anlamak [göreviyle] karşı karşıya kalırsa; başka bir ifadeyle ondan kendinin bilinci, bir sınıf bilinci doğarsa; zorunlu hareketi hızlandırmaya, yönetmeye ve belki dönüştürmeye ehil olur.

Bu tam da, Marx'ın felsefesine tahsis edilmiş olan roldür: beşeri grupları bilinçsiz veya doğal varoluşlarından, bilinçli veya düşünce [olarak] varoluşa geçirtmek; Hegelci kelime dağarcığını kullanmak için başka şekilde söylenecek olursa, kendinde varoluştan, kendinin bilgisine [geçirtmek]. Burada Marksizm dünyanın ilerlemesinde yeni bir aşama yarattığını ileri sürer.

Böylece Marksist Felsefe, önceki kuramlar gibi genel bir dünya görüşü, bir *Weltanschauung* olmasına rağmen; diğerlerinden iki derin fark sergiler: bir yandan, kapalı bir sistem olmaktan, bütün gerçekliğin kesin açıklaması olmaktan kendini korur; öte yandan pratik ile kuramın sıkı birliğini ve spekülasyon ile eylemin birleşmesini savlar.

Hegelcilik gibi Marksizm zaten bu durumda Mutlak Tin seviyesine terfi eden bir beşer beyninin tek bir etüdü ile tüm gerçekliğin keşfedilebileceğini iddia etmez. Sadece, dünyanın en muhtemel [halini] insan bilincinde yeniden yaratmaya; gerçekliğin diyalektiğinin en muhtemel [halini], zihnin diyalektiğiyle yeniden inşa etmeye çalışır. Görüldüğü [üzere], fikrin diyalektiği, dünyanın diyalektiğinin sadece bir "yansıması"dır; hâlâ yetersiz ve eksik bir tercümesidir. Bununla birlikte, dünyanın bütün geçmişini ve şimdisini zihninde kavrayabilir ve doğrudan istikbalini –hâlâ yanılarak– öngörebilse de; istikbalin uzaktaki biçimlerini, sonu olmayan gelişmesiyle dünyanın gelecek tarihini kestirmeye nasıl ehil olur? Kuşkusuz Marx, Hegelci rasyonalizme sadıktır: gerçek olan her şey rasyoneldir; onun için aklın kesin olarak nüfuz edemeyeceği hiçbir şey yoktur; çünkü akıl, bir ürün, dünyanın bir yansısıdır.

Ama dünyanın bu bütüncül (en azından geçmişin ve şimdinin) açıklaması, art arda gelen kuşakların çabaları sayesinde tüm insanlığın eseri olabilir. Metafiziği uygulayanın hatası, Engels'in söylediği gibi, bir kişinin "sürekli gelişim içindeki tüm insanlığın yapabileceği şeyi kendi hesabında gerçekleştire"bileceğini sanmasıdır. Bu hatanın farkına varıldığında, "bu sistemin labirentleri dışında, dünyanın pozitif hakiki bilgisine yönlendirecek yol" bulunur ve "bu, kelimenin geleneksel anlamıyla, bütün felsefenin sonudur". Çünkü diye ekler:

> "Bu yoldan ve herhangi bir kimsenin tek başına ulaşması olanaksız olan her türlü 'mutlak doğru' bırakılıp, bunun yerine, pozitif bilimler ve bu bilimlerin sonuçlarının diyalektik düşüncenin yardımıyla sentezi yoluyla, ulaşılabilir göreli doğruların ardına düşülür."[91]

O halde Marksist Felsefe, bir sistem değil; ama olguların bilimsel gözlemlerinin sonuçlarını tasnif etmek için bir yöntemdir: bu iki nesneye uygulanabilir: ya doğa tarihinin açıklanmasına –bu o zaman, Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'nde denediği, bir çeşit bilim felsefesidir –ya da beşeri toplumların tarihlerini açıklamasına– ve yöntem bu halde tarihsel materyalizm ismini alır; ki bu sadece diyalektik materyalizmin toplumsal olgulara bir uygulaması[dır].

Peki, bu düşünsel çalışmasında Marx, Hegelci kandırmacanın içine düşmek ve keyfi bir yapı inşa etmek tehlikesiyle karşı karşıya değil midir? Bu devingen hakikatin aranmasında hata [riskine] karşı ona kim kefil olacaktır? Marksist Yöntem ve önceki sistemler arasında esaslı ikinci farklılık, burada ortaya çıkar: Doğruyu yanlıştan ayıran güvenilir bir imkân var, diye düşünür Marx: bu da eylemdir. Gerçeğin antinomilerinin aklın antinomilerine cevap vermesi bir kanıttır; bu, fiile çevirince aklın amacına ulaşması, onun gerçekliği dönüştürmede başarılı olmasıdır. Eylemin başarısı, aklın ve dünyanın, düşüncenin diyalektik hareketi ile doğanın diyalektik hareketinin çakışmasını teminat altına alarak teyit eder.

---

91 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 42, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 17.

Marx [daha] 27 yaşındayken, [yani] 1845'ten başlayarak, *Feuerbach Üzerine Tezler*'de kuramın ve pratiğin birliğini iddia etmişti: "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; sorun onu değiştirmektir." Bu, Marksizmin anahtar cümlesidir.[92]

Marx'la beraber, der Herzen, "Alman Felsefesi amfilerden hayatın içine çıkar, toplumsal ve devrimci hale gelir, bir beden kazanır ve olaylar dünyasına etki etmeye teşebbüs eder."[93] Devrim ve bilimin başarılarıyla kanıtlanan bu canlı felsefeyi, eğer kelime filozoflar tarafından daha dar bir kapsamda tekele alınmamışsa, daha zayıf ve uçuşan bir anlamda kullanılmıyorsa, bir pragmatizm olarak adlandırılmalıdır.

Bir [William] James için de, fikri sınayan tabii eylemdir. Bu pragmatizmi ileri sürer, çünkü düşünce temelde nesnesinden farklıdır; dünya, aralıksız hareketi esnasında derinlemesine irrasyoneldir[94] ve bir zamandan diğer zamana zihnin doğayla çakışıp çakışmayacağı neredeyse tamamen bir tesadüftür. Bugünün başarısı ve doğrulamasının yarının hakikatini yükümlülük altına sokamayacağını göz önünde tutarak bu iletişim noktalarını, yalnız pratik etkinlik açığa

92 Fr. Engels, *L. Feuerbach*, p. 145, Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 68. Bakınız *Morceaux choisis de Karl Marx*, p. 62. Tez 11; Özellikle 2. ve 8. tezleri karşılaştırınız. Ayrıca *Morceaux choisis de Karl Marx*'ın önsözünde N. Guterman ve H. Lefebvre'in zekice açıklamalarına bakınız.

93 E. Bréhier tarafından alıntılanmış, *œuv. cit.*, t.II, p. 797.

94 Yukarıda işaret edilmiş makalede William James, Hegel'e mutlak anlamda karşıt olanı açık bir şekilde belirtir: gerçekliğin rasyonalitesinin Hegelci (veya Marksist) iddiası. James için devamlılık, bir şeyden bir şeye geçiş sadece zihinde ve zihin vasıtasıyla olur; dünya, kopukluk ve açıklıklarla [birbirinden] ayrı değişmez özlerden oluşur, gerçeğin özü kesintilerdir. (*Mind*, 1883, p. 187, 189, 192, 205) Tabii gerçeklikte bir hareket vardır; ama bu bizim tarafımızdan anlaşılamazdır; yer, zaman, beni karıştırarak buna devamlılığı sokmaya çalışan anlağımızdır. Düşüncede fikirlerin iştiraki vardır; [ama] doğada özlerin iştirakinden [bahsedilemez]. Ek olarak, bu iştirak, hiçbir şekilde "dünyadaki âhenge" cevap vermeyen bir çatışma, karşıtların savaşı olarak tasarlanamaz: Hegel, "yerin ve zamanın lekesini [taşımayan] bilgeliğe hakaret eder." (*id.*, p. 203) Böylece James'in pragmatizmi kökten diyalektik karşıtıdır; bu yüzden onunla Marksist tezler arasında kuramın ve pratiğin birliği [konusunda] sadece yüzeysel bir benzerlik vardır.

vuracak durumdadır. Böylece gerçek anlamıyla pragmatizm sadece pratiği göklere çıkarır, çünkü [aynı anda] kuramı harap etmektedir. Eylemin başarısını, [onun] yerine ikame ederek, kuramsal hakikati tamamıyla ortadan kaldırır. Bu nedenle bilim karşıtıdır, antirasyonalisttir ve entelektüalizm karşıtıdır.

Marx'ın pragmatizmi, aksine kuramı ve pratiği birleştirir. Akıl ve doğa ikiliğini koymaktan uzak [olarak], doğayı ve zihni yönetenin aynı diyalektik, aynı hareket olduğunu iddia eder. Doğanın mütemmim cüzü olan beşeri akıl, [doğanın] en derinine kadar duhul edebilmelidir ve eylemin başarısı, bu temel uzlaşmanın kefilidir. Kuram ve pratik birbirinin içine geçer: başarılı olan, sadece doğrudur; doğru olan, sadece başarılıdır. James ve Bergson'un pragmatizmi bir ikilik (ve hatta çokluk); Marx'ınki ise Spinoza'nınkiyle aynı [şekilde], tam bir ikilik yokluğu üzerine dayalıdır.[95]

İnsan zihni tarafından dünyanın gelişiminin bilincine varılması, gelişimi yeni bir evreye taşır; bu [evrede], insan dünyayı kullanımına [uygun] olarak dönüştürür, dünya insanlaşır ve rasyonelleşir. Aklı yapan dünyadır; ama sıra kendine geldiğinde akıl da dünyaya tesir eder. Böylece, insan kendine özgürlüğünü kanıtlar.

Çünkü Spinoza için olduğu gibi, Marx için de insan özgürdür. Ama onun özgürlüğü, klasik filozofların absürt özgür iradesi değildir; Spinoza'nın söylediği "gerçek özgürlük köleliğin bilincidir" gibi, Engels şöyle yazar: "Özgürlük, bizim kendimiz üzerinde ve dış dünyada icra olan erkten, doğaya içkin zorunlulukların bilgisi üzerine kurulu erkten müteşekkildir." "İnsanlığın zorunluluk krallığından özgürlük krallığına atla"[96]ması, toplumu ve doğayı kendi yararına dönüştürmek ve onlardan istifade edebilmek için dünyanın yasala-

95 Marksizme yakın Spinoza materyalizmi hakkında, René Daumal'ın 1 Mayıs 1934 tarihli *Nouvelle Revue Française*'deki (*Yeni Fransız Dergisi*) derin düşüncelerini okuyun: "Le non-dualisme de Spinoza ou dynamite philosophique" (Spinoza'da ikilik yokluğu veya felsefi bir dinamit).

96 Textes de *Anti-Dühring* (Anti-Dühring'ten metinler), Plehanov tarafından alıntılanmış, *œuv. cit.*, p. 77

rını, dış dünyanınkileri ve insan doğasınınkileri tanımayı öğrenmesi kaydıyladır.

Dünyanın hareketi, beşer iradesine ve aklına bağımlı olduğu ölçüde özgür ve öngörülemezdir. Bu, kendinde belirli olmadığı ile olduğundan ve olacağından başka olabileceği demek değildir: sadece, insan için kendisinin tabi olduğu ve kendisinin de yaratılmasına katkıda bulunduğu zorunluluğu önceden bilmesinin imkânsız olduğu anlamına gelir. İstikbalin diyalektik hareketi ancak onu aşan bir zihin, Panteistik bir Tanrı, Dünyanın Ruhu tarafından öngörülebilir. Ama Marksizm Tanrı'yı kabul etmez ve Marx, Hegel'in yaptığı gibi, düşüncesini Dünyanın Ruhu ile karıştırma kendini beğenmişliğine [kaptırmaz].

Beşer istikbali ancak, sıkı hudutlar dahilinde öngörülebilir ve Marx gelecek toplumların tüm oluşlarını önceden saptayacağını hiçbir zaman düşünmemiştir. Bu oluş, özgür olarak kalır, başka bir deyişle insanların, akılları tarafından rehberlik edilen iradelerinin eseridir.

Bu genel çerçeve içinde, Marx'ın zihnine 1848'e doğru, kendini kabul ettiren kuramsal ve pratik problem nedir? Marx, çağın Avrupa toplumunu çalışırken, onda bir çelişki; iki sınıf, burjuvazi ve proletarya arasında bir savaş ve bu antagonizmadan doğan bir kriz gördü. Bu antinomiye göre, burjuvazi tez, proletarya antitezdi. O halde proletarya, antinomiyi aşmaya ehil sınıf; sınıfsız toplumu kurarak çelişkiyi aşacak, üstesinden gelecek özgürleştirici devrimin mayasıdır. Ama bu zorunlu sonucu hızlandırmak ve idare etmek için, proletaryanın "burjuvazinin mezar kazıcısı" tarihsel rolünün ve sınıf varlığının bilincine varması; kendinde varlıktan, kendinin bilgisine geçmesi gerekir. Ve işte *Komünist Parti Manifestosu*'nun amacı [budur].

ﻩ ﻩ ﻩ

Sonuca bağlamamız artık aciliyet kesbetmektedir. Hegelcilik bir diyalektik idealizmdir. Bu durumda iki öğeyi içinde barındırır: verimli bir yöntem olan diyalektiği; kısır bir sistem olan idealizmi. Marksizm diyalektiği alıkoyar ve yerine materyalizmi koyduğu idea-

lizmi reddeder. Bunu yaparak, Hegelciliğin yıkıntıları üzerinde sadece kendi diriliğini göstermeye başlayan, geniş, güçlü, esnek bir kuram inşa eder.

Elbette bu, Hegel ve Marx arasındaki ilişkiyle ilgilenmek zorunda olan bütün [kişiler] tarafından paylaşılan bir kanı değildir. Bu etüt sırasında alıntılama imkânı yakaladığım, 1907'de *Société de philosophie*'de (Felsefe Cemiyeti) [verdiği] bir tebliğde sofizmde dikkat çekici bir maharet sergileyen Fransız düşünürlerden biri, Bay René Berthelot, Hegelciliğin kapalı bir sistem olmadığı, devrimci bütün gelişimlere açık bir öğreti olduğu ve eserin bütün ruhunu koruyarak sadece lafzi olarak reddeden Marx'ın Hegel'in sadık bir öğrencisi olduğu tezini savundu. Ve işte, Bay René Berthelot'ya göre, "(aralarında Marx'ı da kesin olarak sıralarına koyduğu) Sol Hegelcilerin ustalarını inkâr etme" sebebi:

> "Sanıyorum bu, öğretinin ilkelerinden ziyade bazı uygulamalarından, Hegel'in o sırada 'sol' bir öğreti gibi geçinen Ortodoks liberalizm karşısındaki düşmanlığından, Hegel'in Prusya Devleti'nin bir memuru olmasından, kişisel arkadaşlarının muhafazakâr eğilimli olmasından, öğretisinin bir çeşit resmî felsefe haline gelmesinden ve bu nedenle derin anlamının az veya çok hızlı [bir şekilde] silinmesinden ileri gelir."[97]

Bu, kabul edilemez bir tezdir: çünkü Marx'ı, Bruno Bauer ile karıştırmaktadır. Bazı "Sol Hegelciler"in öğretinin devrimci veya en azından reformcu ya da toplumcu bir yönde yorumlanabildiğine inandığı doğrudur ve bunu yukarıda göstermiştim. Ama bu baştan kaybetmiş, muğlak girişimlerin, idealist diyalektiğin; Marksizm [demek] olan diyalektik materyalizme tam ters çevrilmesiyle ortak şeyleri olması... Bu, bir incelemeye karşı koyamayacak bir şeydir.

Hegelcilik, kapalı, tamamlanmış ve bundan dolayı ölü bir sistemdir; daha ortaya çıktığı gün miadı dolmuştur ve bir dogmatizm olarak, yenilenme hakkı da yoktur. Buna karşın Marksizm daimi bir harekettir, sürekli olarak kendini aşar, mümkün olduğu kadar tam bir

97 R. Berthelot, *œuv.cit.*, p. 256.

görececiliktir. Pozitivizmin kendisinden daha haklı bir şekilde Auguste Comte'un hayranlık uyandıran formülü "Her şey görecelidir, işte tek mutlak ilke budur"u kendine motto olarak alabilir.[98]

Kuşkusuz Marksist olduğunu gerçeğe aykırı olarak iddia eden bir sosyalist okul, bu noktada Marx'ın öğrettiklerine sadakatsiz [olacaktır]:

> "Skolastik sosyal-demokratlar'ın, Bernstein'ın, Kautsky'nin,... diyalektik anlayış yerine Kantçılığı az veya çok net olarak ikame etmeleri ve ... [bunu] Marx'la, donmuş metinlerin derlemesi gibi ilişkilendirme tarzları."[99]

Ve bu, hakiki Marksizmin birçok düşünürde şahit olunan anlaşılamamasını (mazur görmeksizin) açıklar. Zamanın en kavrayışlı zekâlarından biri [bile], "Marksizmin Krizi" üzerine [şu şekilde] yazabileceğine inanmıştır:

> "Marksizm, bir laboratuvar kuramı gibi değil, ama Kilise dogması gibi, bugün gücünü olgularla uyumundan, inançtan, taraftarlarının gayretinden ve sayısından alan bir kuramdır."[100]

(Bu iddiayı haklı göstermek için başvurulan Marksist otorite, Bay Emile Vandervelde'inkidir.) Ve [bu kitabın] bir başka yerinde de [şöyle yazar]:

> "Hıristiyan olunduğu gibi... Marksistler de Marksisttirler. Onların [Marksizme] katılmaları, Hıristiyanlık savunusunun yaptığı gibi, bilimsel gerekçelerden besleniyor olabilir; ama temelde [Marksizm] bilimsel değildir, ne de [zaten] rasyoneldir, [aslında] dinseldir."[101]

98 Auguste Comte bu formülü ilk makalesinde, 1817'de yazmıştı; *Système de politique positive*'de (Pozitif Siyaset Sistemi) bunu yineledi. t. IV., Apprendice général (Umumi ilave), p. II.

99 N. Guterman ve H. Lefebvre, *Préface aux Morceaux choisis de Karl Marx* (Karl Marx'ın Seçilmiş Parçalarına Önsöz), p. 30.

100 Jules Romains, *Problèmes européens* (Avrupa Sorunları), Paris, Flammarion, 1933, p. 163-164.

101 *Ibid.* p. 144.

Burada, Hitler ve Bay Adrien Marquet gibi konuşan Jules Romains, şu halde Marksizmi, bir dogmalar kümesi olarak tahayyül etmektedir; şu metinden açıklıkla çıkan şey yine budur:

> "Yirmi yaşındayken, kendime yönelttikten sonra, Marksizme az ya da çok vurgun arkadaşlarıma birçok kereler sorduğum bir soru var: 'Marksizmin günümüz kuramlarından, bir başka deyişle son yarım yüzyılda doğmuş -ister astrofizik, fizik, kimya, biyoloji, tıp [alanlarından] olsun- bir tanesi bile, artık geçerli değilken, Marksizmin hâlâ geçerli kalabilmesini açıklayabilir misiniz?' Kimse, II. İmparatorluk zamanında tanımlanmış bir tekniği uygulayarak bir yolcu vapuru, bir lokomotif, bir metalik köprü inşası düşünmüyorken, bununla birlikte birçok iyi beyin tarafından hâlâ toplumun inşası için Marksist tekniğinin hepten uygulanabilir olarak tahayyül etmesini ve bunun gibi [şeyleri] [açıklayabilir misiniz]?.. Hiçbir zaman tatmin edici bir cevap elde edemedim."[102]

On yıldan daha uzun süredir tanımak onuruna sahip olduğum arkadaşım Jules Romains'in bu soruyu bana hiçbir zaman sormamasına tabii üzüldüm. Bununla birlikte [sorsaydı] öncelikle, bir yarım yüzyıldan daha uzun [süre] devam eden felsefi veya bilimsel hakikatlerin varolduğuna onun dikkatini çekerdim: Pisagor tablosunu[103] bir kenara bırakalım, [örneğin] Kepler yasaları, Galile ilkesi, Kartezyen *cogito*, Öklid geometrisi, Arşimet ilkesi... Ardından, öğretiyi yöntemden ayırmaya girişirdim. Claude Bernard ve Pasteur'ün sonuçları aşılmış olsa da, yöntemleri vasıtasıyla, varolabileceğini; öğretinin bazı kısımlarının hükmü kalmasa da, Marksist yöntemin de böyle geçerli kalabileceğini kabul etmesini istirham ederdim. Hayvan zihninin varlığını iddia etmeyi hiç düşünmese de, Kartezyen yönteme atıfta bulunan çok sayıda insan görmüyor muyuz? Son olarak ve özellikle, kuşkusuz sorusunun saflığını hissettirecek Marx'tan, Engels'ten, Plehanov'dan, Lenin'den bazı metinler okumaya girişirdim. Ne Marksizmin kurucuları hareketsiz bir eser oluşturduklarını iddia etmişler, ne de öğrencileri bu eseri dokunulmaz bir blok olarak tahayyül et-

102 *Ibid.* p. 143-144.

103 Çarpım tablosu. [ç.n.]

mişlerdir. Bir Hegel'in dogmatik kendini beğenmişliğiyle, bir Marx'ın olgular karşısındaki tevazusunu ve alçakgönüllülüğünü [birbirine] karıştırmak imkânsızdır. Marksizmin kendini inkâr etmeksizin evrim geçirme hakkı vardır; daha iyisi, evrim geçirmeye hakkı vardır ve bunu yapmayı bildiğini de gösterir.

Çünkü Alman Sosyal-Demokrasisinin, Marx'ın metinleri etrafında Talmudcu bir lafzi yorumu kurmak dışında hiçbir şey yapmadığı doğruysa da; bu süre zarfında, diğer Marksistler öğretinin ruhunu el değmemiş olarak korumuşlardır: Romains, Kautsky ve Lenin'i [birbirine] karıştıracak kadar gayriciddidir.

Marx'ın zihninde de, dünya ve toplumun devasa tahlilinin sonuçlarının açık bir şekilde, halefleri tarafından aşılması gerektiğini göstermeyi denedim. Marx'ın bazen yanıldığı; iddialarının kimilerinin de ya bilginin ilerlemesi ya da tarihin gelişimiyle yalanlandığı da vazıhtır. *Kapital* doğal olarak, 1865 öncesi iktisadi durumun tahlili üzerine kuruludur ve Marx'ın dehasının geleceği kestirmesi ne olursa olsun; öngörüleri, toplumun günümüz durumuna uygulanabilir uzantısı olmaksızın mümkün olamaz. Öğretiyi düzeltmelere uğratmak ve Marx'ın kendisi bugüne kadar yaşasaydı, yapacağı ekleri ona sağlamak Marksist olarak kendini tanımlamak [anlamına gelir].

Belçikalı sosyalist [Henri] de Man'ın yapıtlarından birine verdiği başlığı düşünüyorum: *Marksizmin Ötesinde*. Bu başlık tamamen absürttür; bunun yerine benim önerdiğim motto "Marx'ın ötesinde, Marksizme uygun olarak"tır. Bu, zaten Sovyetik komünistlerin de mottosudur. [Bilindiği üzere] Marksizm-Leninizme göndermede bulunurlar; bundan da Lenin'in Marx'ın gözlemleyemeyeceği yeni olguların tahlilinde –"emperyalizm, kapitalizmin en üst aşaması" gibi– Marksist yöntemi kullanmayı bilmesini anlarlar. Ve Lenin'den sonra, başkaları da gelmiştir; çünkü yukarıda alıntıladığım Engels'in ifadesine göre, "sadece bütün insanlığın daimi gelişimiyle yapılabilecek şeyi" tek bir insanın tamamlayamayacağını bilirler. Jules Romains'in "Rusların Marx'ın görüşünde koşulların baskısı altında ve pra-

tikte yapacağı bütün tashihlere ve hatta sadakatsizliklere"[104] en küçük bir değer atfetmeyi reddetmesini anlıyorum. (Ama o halde kendisinin bu kadar şikayetçi olduğu dogmatik sertlik ne hale gelmiş olur?) Çünkü bir yandan burada, artık kabul etmediğimiz kuram ve pratik arasındaki klasik ayrımla yetinmektedir; öte yandan, bu "tashihlere ve uyarlamalara", Marx'ın kuramını gözden geçirmek veya "deneyin tavsiyelerine göre [kuramı gerekirse] ters çevirmek" için istifade edildiği gün yalnızca önem yükleyeceği hissedilmektedir. Ama deneyin tavsiyelerinin Jules Romains'e benzer bir memnuniyet vermeye yakın olacağını ben hiç sanmıyorum.

Çünkü deney Marksizmi yargılamaktadır. Ve Marksizmi yargılamak, Marksizm karşıtlığını meslek haline getirenlerin bizi inandırmaya çalıştıkları gibi, Marx'ın şu formülünün, bu öngörüsünün, siyasi taktik bir tavsiyesinin, altmış veya seksen yıl sonunda bile bütün güncelliğini koruyup korumadığını bilmekle hiç [alakalı] değildir; Auguste Cornu'nün kitabının son sayfasında basitçe söylediği gibi "diyalektiğin hangi ölçülerde sadece bir düşünme biçimi değil, ama doğanın da bir yasası [olduğunu]"[105] araştırmaktır. Ve bunun için iki çalışma düzeni gereklidir.

Bir yandan, bilime, bütün biçimleri altında dış dünyanın etüdüne bağlanmak; bilimsel bir yöntemin, istemeksizin bile, kendini şeylerin karşıt aralıksız hareketine uydurduğunda geçerli, verimli olduğunu ve geçmişte bilimin, dünyanın diyalektik yasasını, kendisine rağmen, gözlemlemesi haricinde hiçbir zaman ilerleyemediğini göstermek lazımdır. Öte yandan, tarihe bağlanmak; tarihsel materyalizmin insanlığın geçmişte [yaşadığı] olayların kesin bir açıklamasını tedarik edeceğini göstermek gerekir. Ama [bu soruşturmalar ve araştırmalar], bu kuramsal soruşturmalara, tarihsel ve mantıksal araştırmalara, şimdiye kadar insanı egemenliği altına alan ve zulmeden bütün gerçeklik üzerine [insanın] bir el koymasının, pratik bir etkinliğin eşlik ettiği koşullarda ancak, bir değere sahip olur. Kuram ve prati-

104 *Ibid.* p. 147.

105 A. Cornu, *ouv. cit.*, p. 405.

ğin [birbirine] karıştığı doğruysa, Marksist yöntem [bunu] Marksist yaratımların değeriyle kanıtlamalıdır: bilim ve toplumsal yaşamdan [müteşekkil] iki alandaki yaratımlar...

Deney [böylece] başlamıştır. Teknik ve insan malzemesinin yetersizliğinin, az sayıda hocanın, öğrencilerin hazırlıksızlığının, dış ve iç savaş yıllarının ortaya koyduğu acınacak koşullarda Sovyet biliminin çok hızlı bir şekilde büyük bir parıltıyla ışık saçabilmesi ve bütün dünyanın bilginlerinin şaşırtıcı bir hayranlığına mazhar olabilmesi belki de bir tesadüf değildir. Ve bana coşkunluktan, mistik bir inançtan bahsedilmesini istiyorum: coşkunluğun, inancın, mistisizmin, uygun bir yöntemin yardımı olmaksızın doğa bilimlerini ilerletmeye yeteceğini ben hiçbir zaman duymadım. Şu andan itibaren, doğaya uygulanan diyalektik tahlilin bu sonuçlar içinde yapacağı çok şey olduğu düşünülebilir. Ve öte yandan, sınıfsız yeni bir dünyanın, insanın insan tarafından sömürülmediği yeni bir ekonominin, ahlakı ve sanatıyla yeni bir insanın yaratılmasıyla SSCB'de yavaş yavaş biçimlenen toplumsal eserin ehemmiyetine vurgu yapmanın da bir faydası yoktur.

Marksizm, bir hareket felsefesidir; daha da doğrusu, gerçeğin hareketiyle sıkıca çakışmaya özen gösteren insan aklının hareketinin, [yani] hareketin ilk ve bütüncül felsefesidir. [Tabii] bu çakışma, sürekli olarak eyleminin başarısıyla sına[nır].

Nasıl hareket yürüyerek kanıtlanırsa, Marksizm de dünyayı değiştirerek kanıtlanır. Sovyetler Birliği'ndeki yoldaşlarımız [bugün], bu kanıtı bir gün onları anlayacak ve takip edecek diğer insanlara vermekle meşgullerdir.

Bibliyografya

1 Karl Marx, *Morceaux choisis* (Seçilmiş Parçalar), Paris, Gallimard, 1934.

2 Karl Marx, Œuvres *complètes* (Bütün Eserler), traduction Molitor, Paris, Costes. Özellikle *Préfaces du Capital* (Kapital'in Önsözleri), *la Sainte Famille* (Kutsal Aile), *Misère de la Philosophie* (Felsefenin Sefaleti), *Contribution à la critique de la philosophie du droit de Hegel* (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı).

3 Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique* (Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi Sonu), traduction Ollivier, Paris, les Revues, 1930.

4 Fr. Engels, *Monsieur Dühring bouleverse la science* (*Anti-Dühring*) (Bay Dühring'in Bilimi Altüst Edişi), traduction Bracke, Paris, Costes, 1931, 3 vol. Özellikle t.I, p. 179-226.

5 K. Marx ve Fr. Engels, *L'idéologie allemande* (Alman İdeolojisi), *Commune*'ün 2. ve 3. sayısında, *Revue de l'Association des* écrivains *et artistes révolutionnaires* (Devrimci Yazarlar ve Sanatçılar Derneği Dergisi) P. Nizan tarafından çevrilmiş parçalar, Paris, E.S.I, 1933.

6 Lenin, *Karl Marx et sa doctrine* (Karl Marx ve Öğretisi), Petite bibliothèque Lénine, n°2) Paris, Bureau d'éditions.

7 Lenin, *Matérialisme et Empriocriticisme* (Materyalizm ve Ampiriokritisizm), (Œuvres *complètes de Lénine* (Lenin'in Bütün Eserleri) t. XIII.), Paris, Edition Sociales Internationales.

8 Plehanov, *les Questions fondamentales du marxisme* (Marksizmin Temel Sorunları), Paris, E.S.I., 1927.

9 A. Cornu, *Karl Marx, l'homme, l'œuvre de l'hégélianisme au matérialisme historique* (Karl Marx, İnsan ve Eseri. Hegelcilikten Tarihsel Materyalizme), Paris, Alcan, 1934.

10 Marx ve Engels, *Etudes philosophiques* (Felsefî Etütler), (*L. Feuerbach, Du matérialisme historique* (Tarihsel Materyalizm Üzerine), *Lettres philosophiques* (Felsefî Mektuplar)) Paris, E.S.I, 1935.

11 R. Maublanc, *La philosophie du marxisme et l'enseignement officiel* (Marksizmin Felsefesi ve Resmî Eğitim-Öğretim), Paris, Bureau d'éditions, juillet 1935.

12 Benim etüdümde ortaya konmuş sorunu Fransızca olarak kuşkusuz ilk kez ele alan, benim okumadığım bir kitabı burada nihayet işaret ediyorum: Léopold Leseine, *l'Influence de Hegel sur Marx* (Hegel'in Marx Üzerindeki Tesiri), Paris, Jouve, 1907.

DİYALEKTİK MATERYALİZM VE BİLİM

Paul Labérenne

Takip eden sunum, belirli bir ölçüde, arkadaşımız Maublanc'ın bir önceki gün bize verdiği dikkat çekici konferansın doğal bir tamamlayıcısıdır. Şu halde Marx tarafından ayakları üzerine yerleştirilen Hegelci diyalektiğin temel noktalarının bilindiğini farz ediyorum ve özellikle de doğa bilimleri karşısında diyalektik materyalizmin konumunu çalışacağımı [belirtiyorum]. (İnsan bilimleriyle alakalı olanlar ise, tarihsel materyalizm üzerine olan konferansında Baby tarafından ele alınacaktır.)

Öncelikle diyalektik materyalizmi, çeşitli bilim felsefesi sistemlerine, Marx'ın kaba materyalizm olarak nitelediği mekanist materyalizme, Engels'in babalığını Bacon ve Locke'a atfettiği ve biraz önce Comteçulukla ilgisi olduğunu gördüğümüz "metafizik ve sınırlı" düşünceye, batılı düşünürler arasında geçen yüzyılın sonundan beri gelişen idealist harekete ve Mach'ın ampiriokritisizmine nazaran bir yere oturtmayı deneyeceğim.

İkinci kısımda, bazı örnekler vesilesiyle, kavramların evrimi ve muhakemenin doğası bakış açısı kadar, çeşitli disiplinlerin birbirlerine nüfuzuyla da bütün çağdaş bilim tarihinin, diyalektik materyalizmin konumunu nasıl haklılaştırdığını göstermeye niyetliyim.

Son kısımda, hızlıca SSCB'de diyalektik materyalizmin "durumunu saptamak", günümüzde bunun sistematik olarak geliştiği dünyadaki tek ülkede temsillediği her şeyi göstermek istiyorum.

Bu üçlü etüde girişmeden önce, diyalektik materyalizm derinlemesine bir şekilde çalışmak istendiğinde karşılaşılacak zorluklara işaret etmek bana zorunlu gözüküyor. Ne Marx, ne Engels, ne de daha sonrasında Lenin felsefi fikirleriyle, özellikle de bilimle-

re uygulanmasıyla alakalı olarak sistematik ve didaktik bir sunuş yapmışlardır. Bize bıraktıkları, ya Marx'ın Hegelcilikten itibaren düşünce gelişimini takip edilmesini [sağlayan] *Kutsal Aile*, *Alman İdeolojisi* gibi gençlik yazıları, ya da Engels'in *Anti-Dühring* veya Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* gibi savaş eserleridir. Engels'in *Ludwig Feuerbach*'ı aslında sadece Marx ve Engels'in işbirliğiyle 1845'te yaptıkları eleştirinin ikinci versiyonudur. Engels'in *Doğanın Diyalektiği* gibi başka yapıtları hâlâ Fransızca neşredilmemiştir. Plehanov ve Buharin'in kitapları, bazı noktaları aydınlatsa da, bütün sorunları tüketmekten uzaktır: bundan başka, hakiki Marksist düşünceden de sık sık saparlar.

Diyalektik materyalizm ve bilim üzerine SSCB'de yenilerde neşredilen çok sayıda yapıta gelince; bunlar Fransızcaya tercüme edilmemişlerdir ve sadece yazarlarının uluslararası kongrelerde ara sıra verdikleri -genellikle çok kısa- tebliğler veya bazen dergilerde karşılaştığımız oldukça özet tahliller sayesinde biliniyorlar.

Öyle ki diyalektik materyalizmin konumunu; diyalektik materyalizmin ne olmadığı kadar ne olduğunu da belirleyerek, katı ve bu nedenle ölü bir kuram cesedi olarak değil de, sebatkâr bir gelişim halinde ve daimi savaşım içinde yaşayan bir canlı olarak göstererek, [kısaca] kendi de diyalektik olan bir tarzda, diğer bilimlere göre tanımlamaya doğru itekleniyoruz.

Etüdümüzü sağlam temellere dayayabilmemiz için, sık alıntı yapmaktan çekinmeyeceğiz. Bu usulün gitgide biraz sıkıcı olacağını biliyorum, ama bunun Fransa'da başta ben olmak üzere, neredeyse bütün diyalektik materyalizm acemileri için takip edilmesi zorunlu bir yöntem olduğuna inanıyorum.

Tabii alıntıları çoğaltmak olgusu hiç de Marx'ı, Engels'i ve Lenin'i "kutsal yazarlar" olarak tahayyül etmeye sürüklemez. Onlara özgü öğretiye böylesi zihni bir tutumdan daha karşıt hiçbir şey yoktur. Bazı tezleri, dayandıkları bilimsel bilgilerle aynı zamanda yaşlanmışlardır; içlerinden birkaçını ayaküstü göstereceğiz. Ama diyalektik materyalizmin temelleri hiç olmadıkları kadar katı ve kesindir; farklı bilimsel

felsefe sistemler üzerindeki ufuk turumuzda aydınlatmayı deneyeceğimiz de, bu temellerdir.

Diyalektik Materyalizm ve Çeşitli Bilim Felsefeleri

Soruyu mümkün olan en basit biçimde soralım:

"Diyalektik materyalizm nedir? Bilime nazaran neyi temsiller?"

Bir çeşit pedagojik varsayım yüzünden birinin, kelimelerin bu biçimde birleştirilmesini ilk kez duyduğunu farz edeceğiz. İlk tepkisi muhakkak, kendisinin tanımadığı belirli bir tür materyalizm karşısında bulunduğunu düşünmek olacaktır.

Eğer meraklıysa, örneğin Büyük Larousse'a, büyük bir ansiklopediye başvuracaktır ve onda materyalizme ayrılmış maddeyi arayacaktır.

Diyalektik materyalizm üzerine hiçbir şey bulamaz; ama eskilerin Hilozoizm[1] materyalizminin, Moleschott veya Büchner'in daha çağdaş öğretilerinin tarihçesinden sonra, şu aşağıdaki beş temel noktayı, tüm materyalist öğretilerde ortak olan şeyi meydana getiren olarak saptayan uzun bir maddeyi keşfedecektir:

1. Mutlak, ebedi, sonsuz, yegâne gerçeklik olarak; ne bir anlağın, ne de ya aşkın (Teizmdeki Tanrı gibi) ya da içkin (Panteizmin Tanrısı gibi) bir iradenin yarattığı, tamamen bilinçsiz bir töz iddiası;
2. Mekanikçilik veya sonuçsalcılık karşıtlığı;
3. Epifenomenizm[2] veya yansıma-bilinç kuramı;

---

1 Hilozoizm dışsal ilkelerin müdahalesi olmaksızın, maddenin kendiliğinden yaşamla donatıldığını iddia eden felsefi öğretidir. Nitekim söz konusu kelime Eski Yunanca madde (ὕλη) ve yaşam (ζωή) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Antikçağ Yunan filozoflarının bir kısmı, temel maddelerin kendinde bir eğilim veya bilinç olmasa bile, canlandırıcı bir varlık olduğunu düşünürler. Nitekim Tales, Anaksimenes, Heraikletos, maddi nesnelerde değişik yaşam biçimleri olduğu kanaatindedirler. Stoacılar ise, dünyanın ruhunun, evrenin yaşayan gücü olduğuna inanırlar. [ç.n.]

2 Epifenomenizm, zihni fenomenlerin (inanç, arzu, duygu veya niyet) neden oluşturabilecek kudretleri olmadığını, bunların doğal olarak da vücut veya diğer zih-

4. Fiziki determinizm; zaten sadece sinir fenomenlerinin yansıması veya epifenomeni olarak psikolojik durumların, kas hareketlerimizin ve dolayısıyla da fiillerimizin üretimi, durdurulması veya istikameti üzerinde hiçbir bakımdan tesiri olamaz;
5. Ruhun ölümsüzlüğünün yadsınması; [bu], beyinsel etkinliğin basit bir yansıması[dır]; sonuncusu durduktan sonra, [ilki] varlığını sürdüremez.

Eğer kişi daha da meraklıysa, devamındaki *materyalist* maddesini okuyacağını –basitçe bilgi vermek amacıyla– ekleyelim; [ve, orada] ikili bir tanım bulacaktır: 1- *Materyalizm taraftarı* (karşıtı: tinselci). Marksistler için karşıtının daha çok idealist olduğunu açık bir şekilde göreceğiz. 2- [Anlam] genişlemesiyle: sadece kaba, fiziki, maddi şeylere eğilim duyan kişi; şu muhteşem örnekle –belki de haksız olarak–, bu maddenin erdem sahibi bir ruhbanın eseri olduğunu bana farzettirdi: *Materyalistti, aşkta bile...*

Hemen şunları söyleyelim: bu örnek okumadan sonra, farzettiğimiz bahtsız meraklı Marx'ın materyalizmi üzerinde olabilecek en yanlış fikirlere sahip olacak. Ve Maublanc'ın bize son söyledikleri, şimdiden [bunun] nedenini anlamamızı sağlar.

Gerçekten, Büyük Larousse'un beş madde halinde verdiği, Marx ve Engels'in kaba materyalizm olarak isimlendirdikleri ve mücadele etmekten imtina etmedikleri şeyin yalın bir tanımıdır. Özellikle de diyalektik materyalizm, zihin üzerinde maddenin önceliğini tanısa ve ruhun ölümsüzlüğü ile yaratımını yadsısa da; buna karşılık basit bir epifenomen olarak bilinç kuramını kenara iter ve saf fiziki bir determinizmi kabul etmekten uzak [olarak], nedensel etkenler arasında insan iradesine önemli bir yer verir.

İşte, bunlardan başka, Engels'in materyalizmi kendisinin nasıl tanımladığının anlaşılmasını sağlayacak birkaç metne ve ilk önce de hiç kuşkusuz daha önceden bildiğiniz, ama hatırlanmasının bir zararı

---

ni fenomenler üzerinde herhangi bir etki oluşturamayacağını iddia eden felsefi eğilimdir. [ç.n.]

olmayacağı, materyalizm ve idealizm ayrımı üzerine temel bir metne [göz atalım]:

> "Ortaçağ skolastiğinde de büyük rol oynayan düşüncenin varlıkla ilişkisi sorunu, ilk olan hangisidir: Tin mi, yoksa doğa mı sorunu –bu sorun, kilise karşısında, şu keskin biçimi aldı: Tanrı mı dünyayı yarattı, yoksa dünya ezelden beri var mıdır?
>
> Bu sorunun öyle mi, böyle mi yanıtlandığına göre filozoflar iki büyük kampa ayrıldılar. Tinin doğaya göre ilkliğini iddia edenler, yani son tahlilde herhangi bir tarzda dünyanın yaratıldığını kabul edenler –ve bu yaratılma çoğu kez, filozoflarda, örneğin Hegel'de, Hıristiyanlıkta olduğundan çok daha karmaşık ve çok daha olanaksızdır– idealizm kampını oluşturdular. Diğerleri, doğayı ilk olan olarak görenler, materyalizmin değişik ekollerinde yer alırlar." (*Ludwig Feuerbach*, Fransızca tercümesi, p. 52 ve 53)[3]

Materyalist ve idealist terimleri üzerinde, biraz önce alıntıladığımız Larousse maddesinin önceden fikir verdiği sayısız karışıklığa gelince, bu konuda materyalizme karşı "papazların eski iftiralarından" bahseden Engels'in de bunlar dikkatini çekmiş ve sertçe ironik şu satırları kaleme almıştır:

> "Darkafalının materyalizmden anladığı, pisboğazlık, ayyaşlık, göze hoş görünen şeyler ve hodpesentlik, para hırsı, cimrilik, tamahkârlık, vurgunculuk ve borsada dolandırıcılık; kısaca, kendisinin gizlice müptelası olduğu bütün bu iğrenç iptilalardır; idealizmden anladığı ise, başkalarının yanında göklere çıkardığı, fakat kendisinin ancak, itiyat haline gelmiş 'materyalist' taşkınlıklarını zorunlu olarak izleyen vicdan azabı ya da iflasta olduğu sürece inandığı ve beraberinde pek sevdiği: 'İnsan dediğin nedir ki? Yarı hayvan, yarı melek!' nakaratını yenilediği, erdeme, genel

3 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. İsmail Yarkın, Birinci Basım, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1999, s. 43. Paragraftaki ilk, ilklik kelimelerinin öncel ve öncellik kelimeleriyle karşılanması daha yerinde olacaktır. Ek olarak Fransızca metinde birinci paragrafta çizgi ile ayrılan bir bölüm yoktur, üstelik bu bölümün inşa edilmesi için "bu sorun" ifadesi de eklenmiştir: bunların çıkarılması sözkonusu cümlenin okunmasını kolaylaştırmaktadır. [ç.n.]

insan sevgisine ve bir bütün olarak 'daha iyi bir dünya'ya inanmaktır." (*Ludwig Feuerbach*, p. 69.)[4]

Buharin de aynı şekilde çok haklı olarak *Tarihsel Materyalizm Kuramı*'nda (p. 56)[5] şöyle der:

> "Hayatını feda eden bir komünist, pratik bir idealisttir; ve aynı zamanda kemiklerinin iliklerine kadar da materyalisttir. İsa'nın ardından ah vah eden burjuvanın da, yeterince korkak, dar kafalı, egoist bir varlık olmasını engellemeyen çok idealist bir anlayışa yatkınlığı vardır."

Gerçekten, Engels şuna dikkat çeker:

> "...insanı meşgul eden her şeyin –beyin aracılığıyla hissedilen açlık ve susuzlukla başlayıp, yine beyin aracılığıyla hissedilen doygunlukla sonuçlanan yemenin içmenin bile– onun beyninden geçmek zorunda olması kaçınılmaz. Dış dünyanın insan üzerindeki etkileri onun beyninde ifadesini bulur, ve orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler, kısacası 'ideal akımlar' biçiminde yansırlar ve bu biçimde 'ideal güçler' haline gelirler. Eğer bu insanın genelde 'ideal akımlar'ı izlemesi ve 'ideal güçler'e kendisi üzerinde bir etki tanıması onu idealist yapıyorsa, o zaman az çok normal gelişmiş her insan doğuştan idealisttir, peki o zaman nasıl olup da hâlâ materyalistler olabiliyor?" (*Ludwig Feuerbach*, Fransızca tercümesi, p. 67-68.)[6]

Bu en son metin sayesinde Engels'in, ideal eğilimleri içinde sadece sinir fenomenlerinin basit epifenomenlerini gören kaba materyalizmden ne kadar uzak olduğu zaten görülmüştür. Yine aynı yapıtta

---

4 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 33. Elimizdeki Fransızca metinde kelime tercihleri oldukça farklı olmasına rağmen, anlam bakımından bir farklılık bulunmaması nedeniyle bir düzeltme yapılmasına gerek görülmemiştir. [ç.n.]

5 *Théorie du matérialisme historique* (Tarihsel Materyalizm Kuramı), Editions Sociales Internationales (Bibliothèque marxiste, n° 3), 1927.

6 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 32. İlk cümlede "her şey" yerine "insanı harekete geçiren bütün şeyler" denmesi uygun olacaktır. Keza "ideal akımlar" söz dizisindeki "akımlar" sözcüğü, "eğilimler"le karşılanması daha doğrudur. [ç.n.]

(*Ludwig Feuerbach*, p. 60) Larousse sözlüğünün tek bildiği materyalizm eleştirisini şu terimlerle aydınlatır:

> "Geçen yüzyılın materyalizmi esas olarak mekanikti, çünkü o sıralar, tüm doğa bilimleri arasında sadece mekanik, o da sadece –yeryüzündeki ve gökyüzündeki– katı cisimler mekaniği, kısaca, yerçekimi mekaniği, belli bir sonuca varmıştı. Kimya, henüz çocuksu flojistik biçimiyle vardı. Biyoloji, henüz kundaktan çıkmamıştı; bitkisel ve hayvansal organizmalar ancak kabaca incelenmişti ve salt mekanik nedenlerle açıklanıyordu; nasıl Descartes için hayvan bir makineyse, 18. yüzyıl materyalistleri için de insan öyleydi. Gerçi mekanik yasaların da geçerli olduğu, fakat daha yüksek başka yasalarca arka plana itildiği kimyasal ve organik nitelikli olaylara, münhasıran bu mekaniğin ölçütünün uygulanması, klasik Fransız materyalizminin özgül, ama o dönem için kaçınılmaz bir darlığını oluşturur."[7]

Ve Engels XVIII. yüzyıl materyalizminin "statik" niteliğini eleştirerek devam eder:

> "Bu materyalizmin ikinci özgül darlığı, dünyayı bir süreç olarak, tarihsel erginleşme içinde olan bir madde olarak kavrayamamasıydı. Bu, zamanın doğabiliminin ulaşmış olduğu düzeye ve bununla bağlantılı olan metafizik, yani anti-diyalektik felsefe tarzına uygun düşüyordu. Doğanın sürekli hareket içinde olduğu biliniyordu. Fakat bu hareket, o zamanki düşünceye göre, yine aynı şekilde sürekli olarak bir daire biçiminde oluyordu ve bu nedenle hiç ilerlemiyordu; hep aynı sonuçları veriyordu." (*Ludwig Feuerbach*, p. 61.)[8]

---

7 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 27-8. İfadelerde kimi farklılık olmasına rağmen, anlamı aynı olması nedeniyle bir farklılık yapılmasına gerek görülmemiştir. Sadece "katı cisimler mekaniği" söz grubunun önüne "yersel ve göksel" sıfatları getirilmeli ve Fransızca metinde yazarın kendisinin italik hale getirdiği ifade edilen "mekanik yasaların da geçerli olduğu, fakat daha yüksek başka yasalarca arka plana itildiği" kısmı vurgulanmalıdır. [ç.n.]

8 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 28.

Engels, bu çağın biliminin başka yetersizlikleri arasında, Newton kuramındaki güneş sisteminin durağanlığına olan büyük itimat (Kant'ın çalışmaları çok az biliniyordu) ile yerin ve hayvanların evrimi konusundaki cehalete işaret eder. Böylece mekanist materyalizmin kusurlarını tarihsel olarak açıklar ve bu, bilimin evriminin zorunlu, aynı zamanda onun tarafından aşılması gereken bir evresi olarak görünür.

Fenomenlerin statik anlaşılmasının yanında ve bu anlayışla sıkı bir bağlantı içinde, XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başı felsefesinde aynı zamanda olguları tasnif etmek, tüm panoramayı sistematik olarak inkâr ederek aşırı bir biçimde bunları yalıtmak eğilimi ağır basar. Bu diğer kusurla, Engels tarafından özellikle Eugen Dühring'in tezlerine karşı hazırladığı kitabında savaşılmıştır. Geçerken bu sonuncu filozofun Auguste Comte'u Almanya'da tanıtmaya kendini verdiğini ve (her zaman çok Ortodoks bir tarzda yapmamasına rağmen) sıklıkla -bazı gerekçeleri olmadan değil- pozitivist olarak nitelendirildiğini not etmek ilginç olacaktır. Engels'in [Dühring'in] savunduğu düşüncelere getirdiği çoğu eleştiri veya aynı zamanda alıntılayacağımız metindeki gibi İngiliz emprisist ve fenomenalist karşı-eleştirilerin, Marx ve Engels'in kendisi için derin hor görülerini ifade ettikleri Comtçuluğa da uygulanabileceği herhalde kesindir:

> "Doğanın tekil parçalarına bölünmesi, çeşitli doğa süreçlerinin ve doğa nesnelerinin belirli sınıflara ayrılması, organik cisimlerin içlerinin çok çeşitli anatomik yapılarına göre araştırılması, doğanın bilinmesinde son 400 yılın bize getirdiği dev ilerlemelerinin temel koşuluydu. Fakat bu bize aynı şekilde, doğa nesnelerini ve doğa süreçlerini tek başına, büyük genel bağıntının dışında; bu nedenle de hareketleri içinde değil durağanlıkları içinde, esas olarak değişebilir değil, tersine katı varlıklar olarak, yaşamları içinde değil ölümleri içinde kavrama alışkanlığını bıraktı. Ve bu anlayış tarzı, Bacon ile Locke'da olduğu gibi, doğabilimden felsefeye aktarılınca, son yüzyılların özgül darkafalılığını, metafizik düşünme tarzını yarattı.

Metafizikçi için, şeyler (Dinge/things) ve onun düşüncedeki yansımaları, kavramlar, tek başlarına, birbiri ardına ve diğeri olmadan incelenecek, katı, değişmez, tüm zamanlar için verili araştırma nesneleridir. O birbirinden kopuk karşıtlıklar içinde düşünür: konuşması, evet, evet, hayır, hayırdır, bunun dışındaki her şey kötüdür. Bir şey onun için ya vardır ya yoktur: bir şey aynı anda hem kendisi, hem de başka bir şey olamaz. Pozitif ve negatif, birbirini mutlak dışlar; neden ve sonuç da aynı şekilde karşıtlık içinde bulunur. Bu düşünme tarzı, sağlıklı insan aklı denen şeyin düşünme tarzı olduğu için, bize ilk bakışta son derece makul gelir. Ne var ki, sağlıklı insan aklı, kendi dört duvarının harcıalem alanında ne kadar saygın bir adam olursa olsun, geniş araştırma dünyasına girmeye kalkışınca, harika bir macera yaşar; ve metafizik anlayış tarzı, böylesi geniş, nesnenin doğasına göre genişleyen alanlarda ne kadar haklı ve zorunlu olsa da, yine de her defasında, eninde sonunda, ötesinde tek yanlı, darkafalı, soyut hale geldiği ve çözülmez çelişkilere saptandığı bir engele çarpar; çünkü tek tek şeylerden ötürü bunların bağıntısını, varlıklarından ötürü oluş ve yok oluşlarını, dinginliklerinden ötürü hareketlerini unutur, ağaçlardan ormanı göremez."[9]

Biraz daha aşağıda Engels, eleştirilerini derinleştirerek, nedensellik sorunuyla ilgili olarak diyalektik materyalizmin konumunu açıklığa kavuşturur. Şunu saptar (*Anti-Dühring*, traduction (çeviri) Laskine, p. 9, Edit. Costes, p. 10-11):

"...aynı şekilde, her organik varlık, her an hem kendisidir, hem değildir; her an dışarıdan verilen maddeleri işler ve diğerlerini atar, her an vücudunun hücreleri ölür ve yenileri oluşur... Aynı

9 *Anti-Dühring*, çeviri Laskine, p. 7 ve 8. *M.E. Dühring bouleverse la science (Anti-Dühring)*, tr. Bracke, édit. Costes, p. 8, 9, 10. Friedrich Engels, *Anti-Dühring -Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi-*, çev. İsmail H. Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 2000, s. 61-2. Birinci paragrafta "organik cisimlerin içlerinin çok çeşitli anatomik yapılarına göre araştırılması" söz grubu, Fransızca metinde, "organik cisimlerinin iç yapılarının ve çok sayıdaki anatomik biçimlerinin araştırılması" şeklindedir. Ayrıca "[B]ir şey onun için ya vardır ya yoktur" cümlesinden önce, "[O]nun için, şu iki seçenekten biri olabilir:" ifadesi yer almaktadır. [ç.n.]

şekilde, daha yakından gözlemlediğimizde, bir karşıtının iki kutbunun, diyelim ki pozitif veya negatifin, birbirinden ayrılmaz ve karşıt olduğunu ve tüm karşıtlığa rağmen karşılıklı birbirinin içine geçtiğini; aynı şekilde neden ve sonucun, ancak tekil durumlara uygulandığında neden ve sonuç olarak geçerliliği olan düşünceler olduğunu, fakat bunların, bu tekil durumlara tüm dünya ile genel dünyası içinde baktığımızda, iç içe geçtiklerini, nedenlerin ve sonuçların sürekli yer değiştirdikleri, şimdi ya da burada sonuç olanın sonra ya da orada neden haline geldiğini –ya da tersi– evrensel karşılıklı etkileşme anlayışı içinde dağıldıklarını görüyoruz."[10]

Ve "bu olgular ve yöntemler metafizik düşüncenin çerçevesi içine girmezken" diyalektik düşüncenin aksine bunları kapsadığını not eder.

Burada Marksist materyalizmin son derece önemli bir noktasına dokunuyoruz. Bu, özellikle insan bilimlerinde, insan iradesinin kendisini belirleyen iktisadi koşullara tesir edebileceğini ve derinlemesine değişikliğe uğratabileceğini anlamayı sağlayan neden ve etkinin karşılıklı eylemidir. Bu [eylem], insan iradesinin idealist iradecilik taraftarları için taşıdığı anlamda özgür olarak veya aksine kaderci bazı deterministlerin düşündükleri gibi kendisinden bağımsız etkenler tarafından kaçınılmaz bir biçimde belirlenmiş olarak telakki edilmeksizin, iktisadi koşullarını iyi tanıdıkça daha da etkili [olur].

Kendi zamanının bilimsel felsefi sistemleri karşısında Engels'in konumunu aydınlatmayı tamamlamak için, diyalektik materyalizmle başka bilimlerin üzerine konulan bir felsefeye başvurulmak ihtiyacının artık kalmadığını gösterdiği aşağıdaki pasajı alıntılayalım. En-

10 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 62. Elimizdeki Fransızca metinde alıntının üçüncü satırında yer alan "aynı şekilde" ile başlayan cümle Türkçe metnin aksine 5. satırdaki "içine geçtiği" ifadesiyle son bulmuş, diğer cümleler anlamayı kolaylaştırmak açısından ayrılmıştır. Ek olarak "tekil durumlara tüm dünya ile genel dünyası içinde baktığımızda"ki "tüm dünya ile genel dünya" yerine "tüm evrensel" veya "tüm evrensellik" şeklinde yazılsa daha uygun olabilirdi. Son olarak "iç içe geçtikleri" ifadesinin okumayı kolaylaştırmak açısından "görüyoruz" fiilinin hemen öncesine yerleştirilmesi iyi olacaktır. [ç.n.]

gels'in bakış açısı ile Comte'unki arasında olan bütün farklılığı bir kez daha göreceğiz, örneğin:

> "...materyalizm, doğa bilimlerindeki yeni ilerlemeleri toparlar; bunlara göre doğanın da zaman içinde bir tarihi vardır."[11]

Engels, Newton'un ilan ettiği güneş sistemi hareketlerinin ebediliği tezini yıkan Kant ve Laplace'in evrenin doğumuyla ilgili kuramlarına, burada yeniden telmihte bulunur ve [şunu] ekler:

> "... o özünde diyalektiktir ve diğer bilimlerin üstünde bir felsefeye gereksinme duymaz. Tek tek her bilimden, şeylerin ve şeylerin bilgisinin genel bağlantısı içinde kendi konumunu açıklığa kavuşturması istendiği anda, her türlü genel bağlantı bilimi gereksiz hale gelir. O zaman, şimdiye kadar tüm felsefeden geriye bağımsız olarak kalan şey, düşünmenin ve onun yasalarının öğretisidir. -formel mantık ve diyalektik. Diğer her şey, pozitif doğa ve tarih bilimi içinde erir." (*Anti-Dühring*, trad. Laskine, p. 12. Edit. Costes, p. 15-16.)[12]

Daha sonra, Lenin de aynı şekilde kendi zamanının felsefi eğilimleriyle diyalektik materyalist bakış açısıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Pozitivizmden genel olarak istifade eden çok sayıda filozof ve bilgin, bilimlerinin sonuçlarından -nesnellik bahanesiyle- hiçbir pratik fayda elde edilemeyeceğini iddia ediyorlardı (ve aralarından birçokları, bugün hâlâ aynı tutuma sahiptir). Bu, insan ve toplum bilimlerinde özellikle nettir. Burada [ister istemez], Baby'e ayrılmış alana biraz el atacağım; [çünkü] sorun, bu sunuşta tamamıyla sessizlikle geçiştirilebilinmesi için, fazla ehemmiyetlidir. Psikologlar, tarihçiler veya sosyologlar olguları bir araya getirmeyi, bunlardan ihtiyatlı bazı "çalışma varsayımları" üretmeyi kabul ederler; ama örneğin sınıf kav-

---

11 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 65. Türkçe metinde "buna karşılık" ifadesi asıl cümlenin başka bir yerinde olmasına rağmen, Fransızca metinde materyalizm kelimesinden hemen sonradır. [ç.n.]

12 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 65-6. Baştaki o ile kastedilen diyalektik materyalizmdir. [ç.n.]

ramı gibi insan etkenine somut bir biçimde açıkça müdahale ettirerek [yapılan] en küçük bir açıklamanın dile getirilmesini tamamıyla bilim-dışı olarak tahayyül ederler. "Utangaç materyalist" olarak nitelediği bu "objektivistlere", Lenin aşağıdaki cevabı verir:

> "Objektivistler, tarihsel sürecin zorunluluğunu gösterirler; bir materyalist ise, verili bir sosyo-ekonomik sistemi ve bunun yol açtığı antagonist ilişkileri vuzuhla müşahede eder. Objektivist, verili olgular serisinin zorunluluğunu kanıtlarken, olguları savunma tehlikesine düşer; materyalist, sınıf çelişkilerini gözler önüne sürer ve buradan kendi bakış açısını tanımlar. Objektivist 'kaçınılmaz tarihsel eğilimlerden' bahseder; materyalist ise, başka sınıfların bazı tepki biçimlerini yaratan verili bir iktisadi düzeni 'yöneten' sınıftan söz eder. Bundan dolayı materyalist bir yandan objektivistten daha tutarlıyken, öte yandan daha tam ve derin bir şekilde nesnelliğini iddia eder" (Lenin, Œuvres complètes (Toplu Eserler), première édition russe (Rusça birinci baskı), t.II, p. 66.)

Diğer yandan, 1908'de neşredilen büyük kuramsal kitabında, Alman Filozof Mach'ın [kurduğu] ekolün yeni anlayışıyla diyalektik materyalizmi çok haklı bir biçimde ve sertçe karşı karşıya koymuştur. Fizikteki olağanüstü gelişimle belirlenmiş bu bilimin krizinin, bir kez daha beşeri bilginin göreceliğini ortaya koymak gibi bir sonucu olmuştur. Bu görecelikten yola çıkarak, Mach sistemini, ampiriokritisizmi inşa eder: [onda] "madde artık, bilimin ilkel verisi değildir" ama, "bu ilkel veri daha çok, bazı öğeler tarafından temsillenir" (ki oldukça belirli bir anlamda buna *duyum* denmektedir). Bu [noktada], Mach'ın da metnini aktarıyorum:

> Duyumları üreten bedenler değildir, ama bedenleri oluşturan öğe karmaşıklığıdır (duyum karmaşıklığı).

Gerçekten bu teoriler, idealist eğilimlidirler. Bunlar uç noktaya çekildiğinde, doğanın yasalarının, düşüncenin dışında varolmak ve onun tarafından bulunması yerine, âdeta değişik duyum karmaşıklıklarını tasnif etmek ve birbirlerine bağlamak için düşüncenin icat ettiği yasalar haline geldiği görülür. Geçerken, bunların ne Henri Po-

incaré'nin bazı kuramlarıyla, ne de XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında belirmeye başlayan burjuva ideolojisinin reaksiyoner eğilimleriyle ilişkisiz olmadığını not edelim.

Eleştirisinde, Lenin çok haklı bir biçimde, inkâr edilemez bir olgu olan bilgilerimizin göreceliğinin, nesnel bir hakikatin varlığından bize şüphe duydurtamayacağına dikkat çeker. İşte Lenin'in agnostikliğe ve ampiriokritisizme karşı diyalektik materyalizmin konumunu açıklıkla belirlediği bir pasaj:

> Modern materyalizm, yani Marksizm açısından, bilgilerimizin nesnel, mutlak doğruya yaklaşıklık sınırları tarihsel olarak koşullandırılmıştır; ama bu doğrunun kendisinin varlığı kesindir, ona yaklaştığımız kesindir. Resmin hatları tarihsel olarak koşullandırılmıştır; ama resmin nesnel olarak varolan bir modeli yansıttığı kesindir. Şeylerin özünü bilmemizde, ne zaman ve hangi koşullar altında maden kömürü katranı içinde alizarinin keşfine ya da atomun içinde elektronun keşfine vardığımız tarihsel olarak koşullandırılmıştır, ama böylesi her bir keşfin "mutlak nesnel bilgi" yolunda ileriye doğru atılmış bir adım olduğu kesindir. Kısacası, her ideoloji tarihsel olarak koşullandırılmıştır, ama her bilimsel ideolojinin (örneğin dinsel ideolojiden farklı olarak) nesnel doğruya, mutlak doğaya tekabül ettiği kesindir. (Lenin, *Matérialisme et Empriocriticisme* (Materyalizm ve Ampiriokritisizm), p. 108, t. XIII des Œuvres complètes (Toplu Eserler), E.S.I., 1926.)[13]

Ve Lenin biraz daha ileride aynı konu hakkında, Marx tarafından hakikatin araştırılmasında pratik ölçütüne verilen ehemmiyeti hatırlatır. Böylelikle diyalektik materyalizmin temel niteliğini çok sarih

13 V.İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, çev. İsmail Yarkın, 3. Baskı, İstanbul, İnter Yayıncılık, s. 157. Ne yazık ki çevirmenin "görece" kelimesine karşıtlığı göze çarpmaktadır. Alıntıda dört kez geçen "koşullandırılmıştır" ifadesi aslında Fransızca metinde "görecelidir" şeklindedir. Hatta "...mutlak nesnel bilgi" yolunda ileriye doğru atılmış bir adım olduğu kesindir" cümlesindeki "kesindir", Fransızca metinde "göreceli değildir" şeklindedir. Ayrıca ilk cümlede noktalı virgülden sonrası "ona yaklaştığımız tartışmasız olduğu gibi, bu doğrunun varlığı da tartışmasızdır" şeklinde çevrilmesi daha doğrudur. Son olarak parantez içindeki kısım ise, "örneğin dinsel ideoloji için ortaya çıkacak şeyin aksine"dir. [ç.n.]

bir biçimde ortaya koyan Marx'ın Feuerbach üzerine ünlü tezlerinden bahsetme [noktasına] da varır: diyalektik materyalizm, ölmüş bir felsefe, zihni cambazlıklar ve incelikler bileşiği değildir; bununla birlikte devrimci etkinlik ile sıkı bağı anlaşılan bir eylem ve pratik felsefesidir. Ve az veya çok irrasyonalist bazı çağdaş filozofların oportünist pragmatizmlerinden, örneğin William James'in pragmatizminden, Marksist öğretiyi farklılaştıran, dünyanın etkin dönüşümüne götüren bu devrimci niteliğidir.

> "Nesnel [*gegenständliche*] doğrunun insan düşüncesine atfedilip edilemeyeceği sorunu teorinin bir sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, doğruyu, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu yalınlığını [*Diesseitigkeit*] pratikte tanıtlamalıdır. Pratikten soyutlanmış bir düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki anlaşmazlık, tamamen skolastik bir sorundur." F. Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 142.)[14]

Ve işte bu tezi dikkat çekici bir biçimde izah eden Engels'in [verdiği] örnek:

> "Eğer biz, bir doğa olayı hakkındaki anlayışımızın doğruluğunu, onu kendimiz yaparak, kendi koşullarından üreterek, üstelik kendi amaçlarımıza hizmet ettirerek kanıtlayabilirsek, Kant'ın kavranamaz 'kendinden şey'inin işi biter. Bitkisel ve hayvansal organizmalardan üretilen kimyevi maddeler, organik kimya onları birbiri ardına meydana getirmeye başlayıncaya kadar, böyle 'kendinde şeyler' olarak kaldı; bu olunca, 'kendinde şey', bizim için şey haline geldi, örneğin artık kızılkök halinde tarlalarda yetişmeyip çok daha kolaylıkla ve daha ucuza taşkömürü katranından çıkardığımız alizarin gibi. Kopernik'in güneş sistemi, üç yüz yıl boyunca bir varsayım oldu, bunun üzerine bire karşı yüz, bin, onbinle de bahse girişilse, yine de bir varsayım; fakat Leverrier, bu sistemin verilerinden, sadece, bilinmeyen bir gezegenin varlığının zorunluluğunu

14 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 66. Metindeki Almanca kısımlar, Fransızcasında bulunmamaktadır. Ek olarak, Türkçede "gerçeksizlik" diye bir kelimenin bulunmaması nedeniyle ilgili kısmın "gerçek olup olmadığı" şeklinde çevrilmesi okuma kolaylığı sağlayacaktır.[ç.n.]

değil, aynı zamanda bu gezegenin gökyüzünde bulunması gereken yeri de hesaplayınca ve daha sonra Galle bu gezegeni gerçekten bulunca, Kopernik'in sistemi kanıtlandı." (*Ludwig Feuerbach*, trad. française (Fransızca çev.), p. 55 ve 56)[15]

Pasajda gözlemlediğimiz gibi, bu son metin ayrıca, Lenin'in daha sonra çok sıkı bir biçimde savaşmak zorunda kalacağı, dış dünyanın *a priori* bilinemezliğinin, "kendinde şey"in taraftarlarına, agnostiklere karşı Engels'in daha önce nasıl bir kuvvetle mücadele ettiğini gösterir.

Bu birkaç alıntı, eğer biraz önce hatırlattığımız Engels'in tanımına göre nitelendirilebilecek [olursa], bilim felsefesi olarak diyalektik materyalizmin temel niteliklerinin açığa çıkarılmasına izin verir. [Bu], Maublanc'ın bir önceki gün bize açıkladığı zihnin yasalarına yansıyan doğanın diyalektik evrimini esasta kabul eder. Her şeyden önce de kaba materyalizme karşı çıkar. Çünkü diyalektik materyalizm [kaba materyalizm gibi] artık durağan değil, hareketlidir; çünkü bilinç fenomenlerine ve insan iradesine etkin bir önem tanır; çünkü mekanizmi inkâr eder. İnsan bilgisinin tamamını, değişik disiplinlerin basit bir üst üste konması olarak değil, daimi bir evrim içindeki bütün olarak tahayyül ettiğinden emprisizme, İngiliz fenomenalizmine de –ve aynı zamanda bunlara bağlanabilecek pozitivizme– karşı çıkar. Aynı şekilde, dünyanın gerçekliğinin ve dış dünyanın bilgisine yavaş yavaş yaklaşma ihtimalinin bizim duyumlarımızın dışında olduğunu iddia eden agnostisizme ve ampiriokritisizme de karşı çıkar. Nihayetinde kuram ve pratiği sıkıca birleştirir, pratik eylemde düşüncenin doğal sonucunu, zorunlu tamamlayıcısını görür; ve buradan Marx'ın Feuerbach üzerine birinci tezinde zaten işaret ettiği gibi hakikaten "devrimci" bir öğreti inşa eder.

Diyalektik Materyalizmin Konumunun Bilimler Tarafından Doğrulanması

Tanımını henüz aydınlığa kavuşturduğumuz diyalektik materyalizm, Engels'in yukarıda alıntılanmış bir metinde de dikkat çektiği gibi, bilime dışsal zihinsel bir inşa olamaz. Aksine o, bilimin gelişi-

15 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 24.

minin de bir sonucu olmalıdır. Maublanc'ın bir önceki gün, şu üç safhayla, tez-antitez-sentezle veya tekraren iddia, çelişki ve bir üst aşamada uzlaşmayla bize iyi bir tasvirini yaptığı diyalektik hareketi bu [sonuçta] bulmamız gerekir.

Baby'nin size sonra göstereceği gibi, insan bilimlerinde bunu aydınlatmak kolaydır. Ama [aynı hareket], doğa bilimlerinde de doğrulanmalıdır. Engels, daha önce *Anti-Dühring*'in önsözünde [şunları] söylemiştir (trad. Laskine, p. CX. Edit. Costes, p. XXVII-XXVIII):

> "... son olarak, benim için, diyalektik yasaları doğanın içine inşa etmek değil, tam tersine onları onda bulmak ve ondan geliştirmek söz konusu olabilirdi."[16]

Girişilecek işin büyüklüğünü [fark ettikten] sonra hemen şunu not eder:

> "Ama bunu bağıntısı içinde ve tek tek ayrı alanda yapmak, dev bir iştir. Bilinmesi gereken alan yalnızca neredeyse sınırsız değil, aynı zamanda tüm bu alanlar üzerinde doğabilimin kendisi öyle müthiş bir altüst olma süreci içindedir ki, tüm boş zamanını bu iş için kullanan bir kimse bile bunu neredeyse izleyebilecek durumda değildir."[17]

Bilimlerin bu ilerlemesinin daha yüreklendirici bir karşılık doğuracağının doğru[luğu konusunda] Engels derhal bir düzeltme yapar:

> "Fakat belki de teorik doğabiliminin ilerlemesi, çalışmamı büyük ölçüde ya da tamamen gereksiz kılar. Çünkü yığınla biriken salt ampirik buluşları düzenleme çıplak zorunluluğunun teorik doğabilime dayattığı devrim öyle türden ki, doğa süreçlerin diyalektik karakterini en isteksiz ampiristin bile bilincine çıkarmak zorunda."[18]

16 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 47. "İnşa etmek" yerine "dayatmak"ı kullanmak okumayı kolaylaştıracaktır. [ç.n.]

17 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 47. İlk cümleyi "[A]ma sistematik bir şekilde ve bütün alanlarda bu görevi tamamlamak, dev bir iştir" şeklinde çevirmek daha uygun olacaktır. [ç.n.]

18 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 48. Cümle yapımı kelime tercihleri farklılaştı-

Anti-Dühring'in bütün birinci bölümü boyunca, tezine dayanak olan birçok olguyu, biraz sonra döneceğimiz matematikten veya fizik ve doğa bilimlerinden alınmış örnekleri aktarır. Özellikle (Marx ve Engels tarafından sahiplenilen Hegelci tezin) [maddenin] hal değişiminin meydana çıkardığı niceliğin niteliğe dönüşümü [konusundaki] klasik örneği, gaz haline geçen suyun niteliksel özelliklerinin değişimi için normal basınç koşullarında 100°C'ye erişen belirli bir miktar suya ilave edilen kalori sayısındaki niceliksel artışı aktarır. Kötü niyetli veya akılsız bazı yorumcuların iddia ettikleri gibi burada Engels'in kaynama fenomenine bir *açıklama* [getirmeyi] değil, tezine dayanak bir örnek vermeyi istediğini belirleyelim.

Engels'in kendisinin de son önsözlerinden birinde yetersizliğinin altını çizdiği *Anti-Dühring*, Marksist diyalektik konusunda XIX. yüzyıl sonu biliminin kendine yöneltebileceği problemleri tamamıyla ele almaktan uzaktır. Diğer yandan, şu kesindir ki, eğer Engels'in elinin altında çağdaş bilimin bütün sonuçları olsaydı; hem çok daha fazla işi, hem de onu eğlendirecek çok daha fazla gerekçesi olacaktı. Farklı bilimsel disiplinleri diyalektik materyalizm nokta-i nazarından etüt ettiğimiz takip eden açılımların büyük bir kısmını, bu sonuçlara hasrettik.

Eğer siz de kabul ederseniz ilk olarak, önceki bir sunuşta teknik ve başka bilimlerle ilişkilerini etüt ettiğimiz matematikle başlayalım.[19]

Yanlış bir biçimde saf olarak nitelendirilen bu bilim, Marx ve Engels'i önceleyen filozoflar için formel mantığın, Aristotelesçi mantığın temelleri üzerine inşa edilmiş neredeyse kusursuz bir yapının mükemmel örneğini arz eder.

---

rabilse de, anlamda bir değişiklik yapmayacağından bir değişiklik önerisi getirilmemiştir.[ç.n.]

19 Çeviriye esas olan *A La Lumière du Marxisme* (Marksizmin Işığında) kitabının birinci bölümünün birinci kısmında, Labérenne'in "Les Mathématiques et la Technique" (Matematik ve Teknik) isimli ayrı bir makalesi bulunmaktadır. Elinizdeki bu kitap ise söz konusu kitabın ikinci bölümündeki makalelerden oluşmaktadır. [ç.n.]

Görünüşe rağmen zaten, temel matematiğin kendisi, kayıtsız şartsız bir tasım yapısına indirgenemez; yoksa bu, ancak pek kaba bir totoloji olur. Çoğu zaman, hemen en başta, matematiğin kökenlerinin pratik hayatta olduğu ve matematiksel varlıkların gerçek bir muhtevası olduğu unutulur. Bundan başka, geometrik muhakemenin her evresi, hatta her cebri eşitlik, bir özdeşliğe değil; ama daha çok, yerleri ve biçimleri bakımından farklı, bununla birlikte belirli bir bakış açısına göre aynı işlemsel hesaplar veya geometrik nesneler arasında –bu noktada bize tahlili doğru gözüken Bay Meyerson'un bir terimini kullanarak– bir *tanımlamaya* tekabül eder. Tabii bütün tanımlamalarda hem bir çelişki, hem sentez vardır ve farklı matematik kuramlarının ilerlemesi, bu çelişkiler ve sentezler arasından [gerçekleşir].

Marx üstelik *Kapital*'de, değerin göreceli biçimi hakkında, kimyadan ödünç aldığı, tamamıyla benzer bir tanımlama örneği verir.

> "[B]ütirik asit, propil formattan farklı bir maddedir. Ama bunların ikisi de aynı kimyasal maddelerden, karbondan (C), hidrojenden (H) ve oksijenden (O) oluşur ve dahası aynı oranlı bir bileşime sahiptirler: $C^4H^8O^2$. Bütirik asit propil formatla eşitlenseydi, bu ilişkide, birincisi, propil format yalnızca $C^4H^8O^2$'nin varoluş biçimi olur, ikincisi, bütirik asidin $C^4H^8O^2$'den oluştuğu söylenmiş olurdu. Yani, propil format ile bütirik asidin eşitlenmesiyle, bunların fiziksel biçimlerinden farklı olarak kimyasal özleri ifade edilmiş olurdu."[20]

Ama daha fazlası var; matematiğin gelişmesinin, matematikçileri Aristotelesçi yöntemi kökünden silip atmaya nasıl zorladığını göreceğiz.

Bu, en başta, yenilikçilerin bunu yapma tarzlarını asgari şekilde haklılaştırmaya çalışmaksızın, sadece hesabı kolaylaştırmak amacıyla Hindular tarafından negatif sayıların işin içine sokulmasıyla olmuştur.

---

20 Karl Marx, *Kapital, -Ekonomi Politiğin Eleştirisi-*, cilt I., çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, Nisan 2011, s. 63. Fransızca metinde ilk cümle "Bütirik asit ve propil format iki farklı maddedir" şeklindedir. [ç.n.]

"Hindular, diye Bay Dantzig *Sayı* [isimli] yapıtında not eder, muhakeme kesinliğinin [sebep olduğu] kuruntuları hiç de göz önünde bulundurmazlar; yaratıcı imgelemlerinin gelişmesini felce uğratacak sofistlere de sahip değildirler; sayılarla, oranla, sıfırla, sonsuzla, kelimelerle olduğu gibi oynarlar... Ve buna rağmen, Hinduların bu saf biçimcilikleri, Yunanlıların sert eleştirilerine göre cebrin ilerlemesinin lehinde daha fazla [şey] yapmıştır."

Batının kültürel ve ekonomik yükselişine bağlı doğa bilimlerinin coşkun gelişmesinin, Rönesans'tan hemen sonra, Yunan gelenekleri-ne saygılarına rağmen bilginlere kurdurttuğu, geometri ile cebir arasındaki ilişki ardından [gelir].

Aşağı yukarı aynı dönemde, başarısı olağanüstü olması gereken, ama [aynı zamanda] mantıksal bir yadsıma oluşturan sanal sayıların ortaya çıkışı [söz konusudur]. İşte örnek olarak, bu sayılar üzerinde ilk defa [işlem] yapmaya cesaret eden ve ayrıca bunu doğru bir biçimde yapmakta muvaffak olan Bombelli, işlemlerden şöyle bahseder:

"Çoğunun düşüncesine göre bu, saçma bir fikirdi ve ben de uzun zaman aynı kanıdaydım; bütün sorun gerçekten daha çok sofizme dayanmış gibiydi; bununla birlikte bunun da hakikat olduğunu kanıtlayıncaya kadar araştırdım."

XVIII. yüzyılda, eğri yayının, sonsuz küçük doğru parçalarının toplamı olarak tahayyül edilmesiyle hesaplanmasına, sonlu bir yüzeyi, sonsuz küçük yüzeylerin sonsuzluğunun toplamı olarak değerlendirilmesine izin veren; bilime aynı anda sonsuz büyükle sonsuz küçüğün mülahazasını sokan integral ve diferansiyel hesaplarının keşfi de bir [başkasıdır].

"Değişken büyüklerin ve bunların değişkenliğinin sonsuz büyüğe kadar genişletilmesinin devreye girmesiyle, aslında törelere öylesine düşkün olan matematik, günaha girdi... öyle bir noktaya vardık ki, çoğu insan diferansiyel ve integral alıyor, ama ne yaptığını bildiğinden değil, bilakis salt inançtan, çünkü şimdiye kadar hep doğru çıktı." (*Anti-Dühring*, trad. Laskine, p. 99, Edit. Costes, p. 125)[21]

21 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 138. Birinci cümledeki günahtan anlaşılması

Aristotelesçi sıradanlık üzerinde insan zihninin bu zaferleri meydana gelmiştir çünkü, eğer söylemeye cesaret ede[bilir]sem, bütün biçimsel mantık temellerinden bağımsız olarak ve Engels'in bahsettiği eski "sağduyu"ya sadık filozofların hoşnutsuz itirazlarına rağmen bunlar zorunludur. Her yeni kuram ilk başta, bilimin ilkeleriyle tam çelişkili olarak, bir absürtlük olarak görülür, [ama] sonradan matematikte daha geniş bir sentezin doğumuna, bilgilerimizin ilerisine [doğru] müthiş bir sıçramaya [bizi] götürür. Aritmetiğin aksiyomlarının yadsınması, cebri; gerçek denilen cebrin yasalarının yadsınması, doğurgan sanal kuramını; sonlu geometrinin ilkelerinin yadsınması, sonsuz sayıdaki sonsuz küçük yay ve alanların toplamı mülahazasını yaratır. Bir başka deyişle geometrik olarak tanımsız sonsuz sayıdaki yay ve alan, diferansiyel ve integral hesaplarıyla tamamlanır.

Matematikçiler –kesinlikle bilinçsiz bir şekilde– biçimsel mantığı kırmak için tüm filozofların toplamından daha çok [şey] yapmıştır. Bununla birlikte, düşüncenin diyalektik sürecinin, bir absürt zafere, bir irrasyonel esrarengizin yengi türüne tekabül ettiği sanılmamalıdır. Önceden işaret ettiğimiz art arda gelen "yadsımalar", zorunlu olmalarına rağmen, ilk önce saçma görünür: ama bir kez, neden oldukları çelişkiler "kalktığında", bir kez bilim yeniden öne doğru bir adım attığında; bu yadsımaların temel nedeni işlemsel tekniklerimizin veya tanımlarımızın geçmiş sınırları olduğunun, bilgilerimizin rasyonel kümesinde yer alabileceklerinin farkına varılır. Bazı Marksist materyalizm karşıtlarının yaptıkları gibi, diyalektiğe irrasyonelin eşanlamlısı dememek; aksine diyalektiğin rasyonelin de biçimi olduğunu iddia etmekten korkmamak gerekir.

Ayrıca matematikçilerin çok iyi bir yoldayken bundan vazgeçtiklerine inanmak yanlış olacaktır. Çoğu zaman bu sefer fizikçilerin yardımını alarak, bilinçsiz yıkım işine devam ettiler –ve hâlâ ediyorlar–. Öklidçi olmayan geometrinin, çok boyutlu yüzeylerin, uzay-zaman sürekliliğinin ortaya çıkışını aktarmak yeterlidir. Sadece biçimsel

---

gereken, ilk günahtır. Ek olarak Fransızca metinde üç noktadan önce köşeli parantez içinde şu not eklenmiştir: "daha önce gördüklerimize göre, diyebiliriz ki, bu, ilk defa da değildir." [ç.n.]

mantığın çerçevesi kırılmamış, aynı zamanda Antikçağ'dan beri çok az değişikliğe uğramış uzay ve zaman kavramları da tahrip edilmiştir.

Ne Engels'in, ne de Lenin'in öngördüğü bu altüst oluşlar, ara sıra söylendiği gibi diyalektik materyalizm aleyhine hiç de bir argüman teşkil etmezler; aksine bunlar onun parlak bir tasdikidir. Tabii çağdaş teoriler, özellikle de Einstein'inki, Engels'in 1878 yılında *Anti-Dühring*'te veya Lenin'in 1908'de *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de zaman ve uzay doğası üzerine iddia ettiklerinden kimi vakit uzakmış gibi gelir. Ama daha önce dikkat çektiğimiz gibi, Engels'in veya Lenin'in tezleri ne mutlaklığa ne de kutsallığa sahiptir; yalnız çağın biliminin görüşüne tekabül eder. Bunu, 1922'de Lenin'in kendisi tarafından yazılan ve büyük devrimci önderi Einstein'in kuramlarından bahsetmeye iten makaleden daha iyi hiçbir şey kanıtlayamaz. Bu makalesinde Lenin bu kuramların değersiz olmadığını, yalnızca bunları idealist filozofların kullanmasını eleştirmiştir.

Gerçekten Einsteinci görececilik ile felsefi görececilik (fideizmle[22] sonuçlanan agnostisizm) arasında çok sıklıkla düşülen karışıklık atlatılabilinirse; reaksiyoner eğilimlerin lehine olmaktan uzak bu kuramların, özünde diyalektik olduğu görülecektir. Bunlar, mutlak uzay ile mutlak zaman arasında ortaya çıkışlarından itibaren varolan kutupsal karşıtlık türünü bir yandan sıkı bir çerçeve ve öte yandan bu sıkı çevrenin içinde cereyan eden olaylar kümesini oluşturarak yok ederler. Farklı ama bununla birlikte çözülmez bir biçimde bağlı uzay ve zaman arasında, böylece meydana getirilen uzay-zaman sürekliliği ile muhteva ettiği madde arasında üst bir sentez gerçekleştirir. O derecede ki –bildiğiniz gibi, kuşkusuz pek Marksist olmayan– Eddington, yapıtlarından birindeki uzun pasajda, uzay-zaman eğrisinin

---

22 Teoloji kökenli olan bu terim, bugün daha çok Joseph de Maistre ve de Bonald'ın gelenekçiliğine bağlıdır. Gelenekçiliğe göre, hakikat akılla değil, sadece gelenek vasıtasıyla kavranabilir. Hıristiyan vahyinin de derinleştirip zenginleştirdiği iptidai vahiy bütün bilginin ilkesidir. Fideizme göre akıl, şeylerin doğasını tanımaya izin vermez; sadece görünüşlerin gözlemlenmesi ve tasnifiyle sınırlıdır. Ancak iman, sezgisel olan ve bu anlamda analitik akıldan ayrılan anlağı aydınlatarak şeylerin temeli konusunda bizi bilgilendirir. [ç.n.]

(başka bir deyişle, –ana çizgileriyle– iyi tanımlanmış uzay-zaman özelliklerine tekabül eden belirli bir işlevin) madde olarak adlandırılan şeyi yaratıp yaratmadığını ya da uzay eğrisini belirleyenin daha çok madde olup olmadığını kendi kendine sorar.

Sonsuz büyük, diyalektik materyalizmin doğruluğunun böylece teyidine izin veren tek [şey] değildir; sonsuz küçük de aynı şekilde bugün bize dikkat çekici tasdikler sunar. Âdeta yalıtılmış [bir biçimde] atom bulunur bulunmaz; en azgın ampiriokritisistler tarafından gerçekliği, varlığı tanınır tanınmaz (Mach'ın inancı, mistik atomunun gerçekliğinde nitelediği bilinir); temel sonuçları elde edilir edilmez; atomun içinin çok derinleştirilmiş bir etüdü, geçmiş yüzyıllarda önem verilen atomla alakalı tüm kuramları geçersiz kılmış, Laplace'ın öğrencilerinin kurduğu bütün fizik mekaniğini ise kesin olarak altüst etmiştir.

Yeni problemler yığın halinde kendini göstermeye [başlamış]; maddenin devamlılığıyla alakalı önceki bütün fikirlerin hakiki bir yadsıması [olan] kuantum kuramı, bu zamana kadar anlaşılmaz bazı fenomenler için yapılmasına müsaade ettiği açıklama, öngörülmesine izin verdiği sonuçlar, gerçekleşmesine olanak tanıdığı deneyler sayesinde –vaktiyle matematikte sanal sayılar gibi–, fiziğin tüm ilkeleriyle çelişki içinde olmasına rağmen birdenbire kendini kabul ettirmiştir.

Dalga mekaniğinin, daha sonradan süreklilik ve süreksizlik kuramları arasında bir sentez gerçekleştirmesi ise zorunludur: kendi özünde diyalektik bir sentez, [ama] ayrıca geçmiş bir konferansta bahsettiğimiz, özellikle matematik araçlarının kısmi elverişsizliğinden dolayı, hâlâ eksik bir sentez...

Ama [bu sefer de] başka zorluklar belirir. Elektronların çapında bir fenomeni gözlemlemek ve ardından bunun kendisini göstermesine ister aydınlatarak, ister bir başka tarzda mecbur etmek, bu fenomeni öyle bir değiştirir ki, tamamıyla yok edilmesi imkânsız olan bir belirsizliği ortaya çıkarır: bunu, şimdi müşahede eden ise Heisenberg'dir. Gözlemlenen nesne ile gözlemci arasındaki mütekabil bir eyleme, başka bir deyişle daha önce bahsettiğimiz nedenler ve etkilerin karşılıklı eylemlilik örneğine ulaştığımız[dan dolayı] biz tüm bir

yalınlıkla, dünyanın bilgisine daha derin bir tarzda nüfuz ediyorken, reaksiyoner filozoflar –netice itibarıyla Epiküros'un atomların *climanen*'ine[23] oldukça benzer– maddenin karanlık indeterminizmden söz ediyorlar. Diyalektik materyalizm, böylelikle atom biliminde karşılaşılan zorlukların hakiki doğalarını kavramamıza izin vermektedir. Tabii bu –iyice belirginleştirelim– [söz konusu zorlukların] sihirli bir çubuğun dokunuşuyla yok olduğu anlamına gelmez.

Zaten indeterminist ve reaksiyoner eğilimlerine rağmen Heisenberg de, bilincine varamadan incelikli bazı problemleri diyalektik bir şekilde sorma noktasına erişir. İşte örneğin (hâlâ sonsuz küçük nokta-i nazarından) maddenin yapısı ve dalga kuramı ile (kuantumunkine bağlı) parçacık kuramı arasında sürüp giden çelişki konusunda söyledikleri:

> "Maddenin hem dalga hem de parçacık olamayacağı açıktır, bu iki kavram çok farklıdırlar. Bu zorluk, bu iki temsil analoji gibi tahayyül edildiğinde çözülür... Işık ve madde basit fiziksel kendiliklerdir; görünüşteki ikilikleri, dilimizin yetersizliğinin bir sonucudur."

Aynı problem hakkında, Bay Langevin de burada kusurlu olanın dilimiz olduğuna, bizim ölçeğimizde kelimelerin sahip olabilecekleri anlamın sonsuz küçükte artık verilmemesine alışmamız gerektiğine, başka bir ifadeyle temelde, bu kelimelerin muhtevalarını, çelişkili olarak tahayyül etmeyi alışkanlık haline getirdiğimiz kavramları uzlaştıracak şekilde genişletmesinin, yani bir kez daha olagelen mantıktan kopulmasının zorunlu olduğuna inanır.

Aramızdan bazıları belki madde kavramının bu aralıksız genişlemesinin, diyalektik materyalizmin temelleriyle de karşıtlık içinde olup olmadığını kendi kendilerine soruyorlardır. [O halde] maddenin "yitip gitmesi"yle [ilgili] Fransız bir bilginin (Bay Houllevigue'in) bir cümlesi hakkında 1908'de şu takip eden şerhi yazan Lenin'e sözü bırakalım:

---

23 Epiküros'un atomların sapması olarak anlaşılabilecek ve rastlantısallığa gönderme yapan terimi. [ç.n.]

"...doğa bilimleri, bizi, 'maddenin birliği'ne vardırır; maddenin yok oluşu, elektriğin maddenin yerini alışı vb. gibi bunca insanı şaşırtan sözlerin gerçek anlamı işte budur."[24]

Lenin, biraz ileride bunun materyalizme karşıt olmadığını belirtir:

"Çünkü maddenin *biricik* 'özelliği', ki felsefi materyalizm onun tanınmasına bağlıdır, *nesnel bir gerçeklik olması*, zihnimizin dışında varolması özelliğidir."[25]

Ve az sonra da şunu ilave eder:

"... diyalektik materyalizm, maddenin yapısına ve özelliklerine ilişkin bütün bilimsel önermelerin yaklaşık ve göreli nitelikleri üzerinde direnir; diyalektik materyalizm, doğada mutlak sınırların olmadığı, hareket eden maddenin bize önceki durumu ile bağdaşmaz gibi görünen bir durumdan, bir başka duruma dönüşmesi üzerine direnir. Ağırlığı olmayan esir'in ağırlığı olan maddeye, ve ağırlığı olan maddenin ağırlığı olmayan esir'e dönüşmesi, 'sağduyuya' ne kadar aykırı görünürse görünsün, elektronlarda elektromanyetik kütleden başka bir kütlenin olmayışı ne kadar 'garip' görünürse görünsün, hareketin mekanik yasalarının yalnız doğa görüngülerinin tek bir alanında sınırlı kalması ve bu yasaların elektromanyetik görüngülerinin daha derin yasalarına bağımlı olması olgusu ne kadar alışılmamış görünürse görünsün, bütün bunlar diyalektik materyalizmin bir başka biçimde *doğrulanmasından* başka bir şey değildir. Yeni fiziğin idealizme doğru sapmasının başlıca nedeni, fizikçilerin diyalektiği bilmemeleridir." (Lenin, *Matérialisme et Empriocriticisme*, p. 224-226)[26]

---

24 V.İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, s. 302-3. Bu metinde, ilgili çeviride "yok oluş"la karşılanan kelime, "yitip gitme" şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca "şaşırtan" yerine "yoldan çıkaran" demek daha iyi olacaktır. Son olarak "maddenin birliği" ifadesi Fransızca metinde italik yazılmıştır. [ç.n.]

25 V.İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, s. 303. "Biricik" Fransızca metinde italik değildir. [ç.n.]

26 V.İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, s. 304. Metin içinde kullanılan "direnmek" kelimeleri, Fransızca metinde "vurgulamak"la karşılanmıştır. İkinci olarak Türkçe metinde her ne kadar ""sağduyuya" ne kadar aykırı görünürse

Lenin'in bu uzun ve olağanüstü pasajı, biraz önce verdiğimiz örnekler için bir sonuç olarak hizmet eder... Diyalektik materyalizmin haklılığını, Prenant'ın[27] daha önce bilhassa size doğa bilimleri için gösterdiği gibi, bilimin başka dalları aynı parlaklıkla tasdik etse de kendimizi muhakkak sınırlandırmamız gerekir.

Şimdi diyalektik materyalizmin ikinci büyük iddiası, farklı disiplinlerin birini diğerinden ayıran çeperlerin zorunlu ve tedrici yok olması üzerinde uzun uzadıya durma zahmetine [katlanmaya] gerçekten değer mi? Bugün, Auguste Comte ve öğrencilerince önem verilen bilimlerin eski tasnifini savunmaya cüret edecek hangi çağdaş filozof veya bilgin vardır? Hatta hangi noktaya kadar hâlâ hiyerarşiden konuşulabilir?

Her bilim, yavaş yavaş tüm diğerlerine de ihtiyaç duyuyor. Örneğin otuz yıl kadar önce, aritmetiğin temel bazı nosyonlarına sahip olmak kimyayla uğraşmak için yeterliydi; [halbuki] günümüzde kristalografi ve fiziğin çok sayıdaki dalını bir kenara koyalım, en soyut matematik ve kuantum kuramlarını, dalga mekaniğini bilmek gerekmektedir. Aynı şekilde, daha önce matematiğe, mekaniğe ve optiğe bağlı astronomi, spektroskobun icadından beri, sıkı bir şekilde fiziğe bağımlıdır ve atomun özelliklerinin kendisi, son astrofizik kuramlarında büyük bir rol oynamaktadır.

Bilgin hiçbir alanda yalıtılmış olarak kalamıyor. Tek bir disipline kapanan, tali buluşlar haricinde [bir yere] ulaşamıyor. Önceki gün, bilimsel komisyonun dar oturumunda, Bay Talobre bize açıkça, çağdaş bir arkeoloğun sadece tarih ve coğrafyayı değil, ayrıca jeoloji, mimari, materyallerin direncini bilmesinin hatta farklı araştırmaları için fotoğrafçılık ve havacılığı kullanmasının da gerekli olduğunu söyledi.

---

görünsün" söz grubunu kullanmış olsa da, metinden bizim çıkardığımız anlam "sağduyuya" ne kadar tekil görünürse görünsün"dür. Son olarak, Fransızca metinde "doğrulanmasından" kelimesinin italik yazılmadığı not edilmelidir. [ç.n.]

27 Çeviriye esas olan *A La Lumière du Marxisme* kitabının birinci bölümünün ikinci kısmında Marcel Prenant'ın "Sciences biologiques et Société" (Biyolojik Bilimler ve Toplum) isimli makalesine atıf yapılmaktadır. Elinizdeki bu kitap ise söz konusu kitabın ikinci bölümündeki makalelerden oluşmaktadır. [ç.n.]

İster bilimsel evrimin niteliği, keşfedilmiş yasaların biçimi, yeni temel kavramların doğası, ister aksine farklı disiplinlerin karşılıklı iç içe geçmesi ve artan birleşmeleri konusunda olsun, diyalektik materyalizmin tezleri hiç itirazsız muzaffer olmuştur ve hakiki bilginlerin, biraz Bay Jourdain'in düzyazıyla farkında olmadan yaptığı gibi[28], bilincine varmaksızın diyalektik bakış açısında konumlandıkları abartmadan iddia edilebilir.

Kısaca araştırmacıların, doğanın ve düşüncenin yasalarının hakiki niteliğini kavramada, bir başka deyişle, –bu sefer bilinçli olarak– diyalektik materyalizmi uygulamada yararları vardır.

> "Bu kavrayışa, doğabiliminin biriken olgularının zorlamasıyla varılabilir; bu olguların diyalektik niteliğine, diyalektik düşünme yasalarının bilinciyle yaklaşılırsa, buna daha kolay varılır. Her halükârda, doğabilim bugün diyalektik toparlamadan kaçınamayacak kadar ilerlemiştir. Fakat o, deneyimlerinin içinde toplandığı sonuçların kavramlar olduğunu; kavramlarla iş görme sanatının ise doğuştan gelmediğini ve gündelik olağan bilinçle de elde edilmediğini, bilakis gerçekten düşünmeyi gerektirdiğini, bu düşünmenin deneyimsel doğa araştırmalarından ne daha çok, ne daha az uzun bir deneyimsel tarihe sahip olduğunu unutmazsa, kendisi için bu süreci kolaylaştıracaktır. İşte felsefenin iki bin beş yüz yıllık gelişmesinin sonuçlarını özümsemeyi öğrenerek o, bir yandan kendine özgü, kendi dışında ve kendi üstünde duran her türlü doğa felsefesinden, diğer yandan ise kendi öz, İngiliz ampirizminden kalma, darkafalı düşünme yönteminden kurtulacaktır" Engels, *Anti-Dühring*, trad. Laskine, p. CXII ve CXIII, édit. Costes, p. XXXI-XXXII)[29]

---

28 Yazar, Molière'in *Kibarlık Budalası* adlı oyunundaki sınıf atlamaya çalışan ana karakterin cümlelerinden birine gönderme yapmaktadır. [ç.n.]

29 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 49-50. Birinci cümlede "doğabilimlerinin biriken olguları", Fransızca metinde "doğabilimlerinin olguları ve bunların birikmesi" ile karşılanmıştır. Kavrayışla kastedilenin diyalektik materyalizm olduğu hatırlatılmalıdır. Ek olarak, ikinci cümlede yer alan "toparlamadan" kelimesi yerine "sistematizasyondan" denmesi daha uygundur. [ç.n.]

Bununla birlikte, Engels bir süre sonra şuna dikkat çeker: (*Anti-Dühring*, p. 9, édit. Costes, p. 12)

> "...diyalektik düşünmeyi öğrenmiş doğa araştırmacıları sayılı olduğu için, teorik doğabiliminde şimdi hüküm süren ve öğretmenleri ve öğrencileri olduğu gibi, yazarı ve okuyucuyu da umutsuzluğa sürükleyen sınırsız karışıklık, bulunan sonuçların geleneksel düşünme tarzı ile bu çatışmasıyla açıklanır."[30]

Günümüzde, diyalektik bir şekilde düşünmeye çalışan bilginlerin sayısı, neyse ki Engels'in zamanına göre daha fazla. Diyalektik materyalizm, hâlâ SSCB sınırlarının dışında az biliniyorsa da, orada tüm bilimsel çalışmaların temeli haline gelmiş durumda ve biz de [makaleyi] -sona erdirmeden önce- hızlı bir biçimde onun Sovyet Rusya'daki tarihinden bahsedeceğiz. Gerçekleştirdiği yükselişi ve bazen yapılan -kaçınılmaz- hataları göreceğiz:

> "[Diyalektik materyalizmin] bu formülünü kabul etmek bir şey, araştırmaya açık bütün alanlarda somut bir biçimde uygulamak başka bir şey."

[diye] ihtiyatla not eder Engels.

Diyalektik Materyalizm ve SSCB'de Bilimler

Diyalektik materyalizmin SSCB'deki tarihi hâlâ çok büyük bir açıklıkla bilinmemektedir. Aldığımız haberler şaşılacak yükselişi ve son derece yeğin hayatını savlamamıza izin vermektedir. İlk başta, [diyalektik materyalizm] Alman sosyal-demokratlarının ve Rus Bolşeviklerinin önceden büyük ölçüde hazırladıklarıyla, [yani] toplumsal, iktisadi, tarihsel fenomenlere uygulanmasıyla genişletilmeye başlanmıştır. Diyalektik materyalizmin ilkeleri, [ayrıca] kamusal eğitim-öğretim programlarına eklenmiştir.

Doğa bilimlerine büyük ölçüde uygulanması bir süre sonra [mümkün] olmuştur. Daha önce anıştırmada bulunduğumuz *Sous la bannière du marxisme* (Marksizm Sancağı Altında) 1922'de çıkmaya başlamıştır.

30 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 63.

Diyalektik materyalizmin gelişimini, birçok engelin tehdit ettiği de [söylenmelidir].

En başta da kendileri için yeni bir öğretiyi anlamakta güçlük çeken bazı yaşlı bilginlerin veya eski rejim altında yetişmiş araştırmacıların lakaytlıkları ve genel olarak düşmanlıkları...

Ardından da kendini göstermekte gecikmeyen birçok sapma...: siyasal durumun takdirinde farklılaşmanın görüldüğü anda Marksizmin revizyonu eğilimleri, Buharin'in siyasal olarak sağ sapmayla akraba mekanist eğilimleri, ya Hegelci ya da hatta Kantçı gizlenmiş Menşeviklerin idealist eğilimleri (Rubin) gün yüzüne çıkar. İnsan bilimleri alanında çok sarih olan bu sapmalar, belki daha az belirgin bir şekilde, doğa bilimleriyle ilgilenenlerde de görülür.

1928'deki beş yıllık planın başına, "ideolojik cepheleşme" üzerine iki yıl süren aydınlatma çalışmaları tarafından damga vurulmuştur. Bundan çıkan tartışmalar bize bazen Bizans [oyunu gibi] gelebilir, ama gerçekten çok ehemmiyetlidirler. Çünkü sadece fikirler alanında değil, olgular alanında gerçekleşirler; aslında SSCB'nin geleceğini de belirlemişlerdir. Bununla birlikte hiçbir zaman, kesin baltalama halleri hariç, bu tartışmalar Buharin gibi seçkin kişilerin birinci planda rol almasına devam etmesine engel olmamıştır.

Böylece olguların sınamasıyla belirlenmiş olarak, diyalektik materyalizm gelişmeye devam eder, ama kısa sürede çok hızlı gelişir; formüllerin skolastik ve mekanik –hatta "bürokratik" diyebiliriz– uygulaması da gözlemlenir. Bu, kültür, propaganda ve maariften sorumlu Komünist Parti'nin Merkez Komite üyesi Stetski'nin ünlü makalesinin tanıklık ettiği 1932'de bir çeşit dönemeci tahrik eden şeydir. Pravda'nın 4 Haziran 1932 [tarihli] nüshasında neşredilen bu otokritik makale, elbette –geçerken işaret edelim– karşı devrimciler, bunlar arasından da Bay Rougier (*Revue de Paris* (Paris Dergisi), 1 Nisan 1934) tarafından geniş bir biçimde kullanılmıştır.

Diyalektik materyalizmin bilinçsiz "baltalayanlar"ına karşı dikkat çekici bu iddianameden bazı alıntılar yapmanın faydalı olduğuna inanıyoruz. İşte ilk olarak başlardan [bir alıntı]:

"Büyük sayıda çalışanın diyalektik materyalizmi benimsemesi, [diye] dikkat çeker Stetski, başat önemli bir olgudur. Bilginin çeşitli alanlarına bunu uygulamak için [gösterdikleri] çabada, çok başarılı bir sürü denemenin yanında, birçok faydasız teşebbüs, birçok cüruf ve artık bulunur. Çok sayıda vakıada diyalektik materyalizm için savaş, sözel, biçimci, skolastik bir niteliğe bürünür. Bazı yoldaşlar, farklı bilimsel alanlara Marksist-Leninist veya diyalektik basit etiketini yapıştırmakla iktifa etmektedir. Bir sürü bilimsel derneğin tutanaklarında ve bilimsel dergilerde bunlardan çok sayıda örnek bulunuyor."

Stetski, ilerlediği şey hakkında[ki] çok çeşitli eylemliliklerle ilintili bir seri örnek verir: cerrahi, zührevi hastalıklar bilimi, makine imalâtı vs. Balıkçılık üzerine bir makalenin eleştirisini [buraya] özellikle yeniden taşıyacağız:

"İşte, yeni bir örnek sıfatıyla, *la Reconstruction socialiste de l'organisation de la pêche* (Balıkçılık Örgütlenmesinin Sosyalist Yeniden İnşası) dergisinde ümit verici 'Diyalektik Materyalizm ve Balıkçılık Sanatı' başlığıyla bir kuramcının yazdıkları, der [Stetski]. Balıkçılıkla ilgilenen bölgeleri, 'daha oluşumlarının birinci aşamasında olduklarını, henüz yeni doğduklarını', 'diyalektik bir şekilde' belirtir. 'Diyalektik bir şekilde' tanımlanan balıklara gelince, devamla: 'balık, bütün kategorilerde felsefî lisanda ifade edilen bir nesne olmaktan çok, temelde hareketli, devindirici bir süreçtir. *Balıkçılığın diyalektik duruluğunun* müteşekkil olduğu şey tam da budur.'

Mikrobiyolojiden kunduracılığa hangi alan olursa olsun Marksizmin doğrudan uygulanma teşebbüsleri, genel olarak öğretinin bozulmasıyla tamamlanır ve bu daha vahim bir şeydir [diye] ilave eder Steltski."

Daha aşağıda, diyalektik materyalizm için propagandanın nasıl olması gerektiğini belirginleştirir:

"Parti üyesi olmayan uzmanlar arasında Marksizm-Leninizmin ve diyalektik materyalizmin daha nitelikli bir propagandasını örgütleme zamanı gelmiş gibi gözüküyor, der.

Ama Marksizm-Leninizmden yola çıkarak, parti üyesi olmayanlara yüksek fırınlardaki metalürjik süreci öğretemeyiz; ne de diyalektik materyalizmden yola çıkarak nasıl bir tablonun boyanacağını veya bir ev inşa edileceğini [öğretebiliriz]. Bunu yapacağını iddia eden, sadece bir şarlatandır. Ama Marksizmin kurucularının en iyi yapıtlarını onların elleri arasına bırakmak; diyalektik sorunları üzerine dersler düzenlemek; Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, Stalin'in, kendi çalışmalarına diyalektik yöntemi nasıl soktuğunu göstermek, sadece yapabileceğimiz değil, kesin olarak yapmamız gerekendir. O halde Marx ve Engels'i etüt ettikten sonra bizlere samimiyetle gelen bilim emekçileri, bilimlerinin problemlerinin gerçek kavranışı ve disiplinlerinin olguları ve verilerinden yola çıkarak diyalektik yöntemin uygulanmasıyla uğraşır."

Stetski'nin tüm makalesi, SSCB'deki otokritik makalelerin çoğunluğundaki tonda [yazılmıştır]. Şiddeti, bütün Sovyetler Birliği'nde elde ettiği akıl almaz yankı, materyalist araştırmaların örgütlendirilmesinde yol açtığı derin değişiklik, orada diyalektik materyalizme bağlanan hatırı sayılır önemi ve kazandığı devasa irtifayı gösterir.

–Yeni Rusya çevresindeki başka konferanslardan daha önceden kısmi bilgi sahibi olmanıza rağmen– bu eleştirilerden sonra zaten, diyalektik materyalizm temeli üzerinde Sovyet bilginlerinin yaptığı dikkat çekici bilimsel çalışmalar sessizlikle geçiştirilebilir mi? Paris'te bile dinlemek zevkini tattığımız botanikçi Vavilov'un, biyolog Zavadovski'nin, fizikçi Joffé ve Hessen'in, matematikçi Colman'ın, bilim kuramcısı Buharin'in isimleri gizlenebilir mi? SSCB'de bilginin hiçbir dalının yadsınmadığını; bununla birlikte kuramın pratikle sürekli olarak temas halinde kaldığını; laboratuvarların hiç durmaksızın sayılarının ve araç-gereçlerinin arttığını gördüklerini (aynı sırada ne yazık ki bizimkilerin [ne halde olduklarını]); Sovyet araştırmacılarının Batılı en iyi bilginlerle rekabet edebildiklerini; sadece ilişki [kurmanın] zorluğunun, çeviri eksikliğinin ve özellikle bazılarının iradi anlayışsızlıklarının, buluşlarının hak ettikleri yankıya sahip olmasını engellediklerini hatırlatmayabilir miyiz?

Ve Bay Rougier, *Revue de Paris*'te Stetski'nin makalesini şerh ederek, kötümser sonuçlara vardığında, sadece tarafgir bir zihin yapısıyla kör olduğunu düşünebiliriz; çünkü aksine, dikkat çekici bütün eserlerden, bütün tartışmalardan, bütün sapmalardan, hatta bütün yanlışlardan yola çıkarak diyalektik materyalizmin, daimi bir savaş içinde durmaksızın iyileşerek, bazı yetişmiş kişilere yönelik kısır bir skolastiğe değil de, ama daha çok SSCB'de doğmuş düşünceye sahici yeni bir rehber haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Eylemi düşünceyle, kuramsal bilimi teknikle bağladığı gibi, [diyalektik materyalizm] Sovyetler Rusyası'nda inşa olan sosyalist topluma diyalektik olarak ve sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer anlaşılmazsa, [toplum] tamamıyla kavranamaz ve bu da onun en parlak doğrulaması, en güzel pratik ispatıdır.

Diyalektik Materyalizm, Devrimci Felsefe

Sonuçlandırmak için, şu ana kadar yaptığımızdan biraz daha açık olarak bu sunuşun başında kendi kendimize tevcih ettiğimiz soruyu cevaplayabileceğimize şimdi inanıyorum:

"Diyalektik materyalizm nedir?"

Bir bilginin kendi çalışma odasının sessizliğinde uydurduğu ve ardından olgulara [bunu] dayatmaya çalıştığı felsefi bir öğretiden uzak diyalektik materyalizm, aynı şekilde bilimsel evrimin bir ürünüdür. Matematik çağdaş zamanlarda yaşlı Aristotelesçi mantığı paramparça etmiş; astronomi XVIII. yüzyılın sonunda, gökyüzünün ezeli ve ebedi olmadığını ispatlamış; fizik ve kimya, şu günlerde, eski mutlak uzay ve zaman ile uzay-zaman özelliklerinden tamamıyla bağımsız madde kavramlarını yıkmıştır. Önceden bölümlere ayrılmış bilimler, daha engin sentezlerde birleştikleri anda, mekanist determinizm de ebediyen toprak olmuştur. Bilginin bütün dalları her gün [yanında], ilk kez Marx ve Engels tarafından ilan edilmiş yasaların çok parlak tasdiklerini getirmektedir.

Başka bilimsel öğretiler bazen bazı ayrıntılar üzerinde, bir faydaya sahip olabilirler. [Ancak] hiçbiri –diyalektik materyalizm gibi– sadece yerel ve anlık bir görünümde değil, ama yine karşılıklı eylemlerin-

de, hareketli ve devindirici gerçekliklerinde fenomenlerin tamamını hesaba katmaya izin vermez.

Bütün hakiki bilginler, –gönüllü olarak veya değil– her zaman diyalektik materyalizmin bakış açısında yer alarak tamamlanırlar: ama bilinçli olarak bu duruşu benimseyenler için, diyalektik materyalizm sonraki çalışmalarını adamakıllı kolaylaştıracak olağanüstü bir araca dönüşür. Kaba materyalizmden veya pozitivizmden diyalektik materyalizme geçerek, bilim açık bir şekilde kendinin ne olduğunun bilincine varmıştır; bilgin, çabalarının amacını daha iyi anlar, kuramı pratikle birleştirmeyi, bilimi toplumsal yaşamın bütün hepsiyle sıkı bir biçimde bağlamayı öğrenir; Hegelci lisan kullan[ılırsa] bilimin, zorunluluk alanından özgürlük alanına sıçradığı [söylenmelidir]. Bu sıçrama, bilginin gelişiminin karşılaştığı bütün zorlukları çözmeye kendinde yeterli değildir, ama bu zorlukları doğru bir biçimde ele almaya ve çok daha kolaylıkla bunları yenmeye izin verir.

Diyalektik materyalizmi esas olarak yaşayan, [ancak] sadece somutun daha üstünde kuramda yaşayan değil; ama hem somutta, hem de kuramda yaşayan bir öğreti yapan bu nitelikleridir. Diyalektik materyalizmin, bütün Avrupa'yı sallayacak 1848 Devrimleri arifesinde dünyaya gelmesi; Dünyanın ilk sosyalist topraklarında, SSCB'de bilinen ehemmiyetiyle birlikte gelişmesi [hiç de] tesadüf sonucu değildir. Proletaryanın ayrı bir sınıf olarak kendi bilincine varmaya; proletaryanın en aydın önderlerinin, onun yerine getirmesi zorunlu insani görevi kavramaya başladıklarında, [diyalektik materyalizm] ortaya çıkmıştır. Savaş içinde ve savaş vasıtasıyla, bütün insanlığın çıkarlarını temsilleyen proletarya tarafından iktidardaki sınıfa karşı sürdürülen bütün mücadeleler boyunca [diyalektik materyalizm] gelişir, aydınlığa kavuşur ve sağlamlaşır; bunun yüzünden çok az didaktik sunuş ve [buna mukabil] çok sayıda kavga kitabı buluruz. Bu [da], burjuva filozoflarının her zaman anlayışsız horgörülerini [üzerine] çeker.

Marx ve Engels kuramlarını formüle ettiklerinde, ilerici burjuvazi hâlâ materyalist olduğunu haykırarak, kendi hâkimiyetinin ölümsüz-

lüğünü zihninde haklılaştırması gereken ezeli ve ebedi şeylerin varlığına inanmayı [sürdürüyordu]; Marx ve Engels ise, mekanist materyalizme, ezeli ve ebedi şeylere, mutlak hakikatlere karşı mücadele etti ve bilginin göreceliğine vurgu yaptı. Ama Lenin'e sıra geldiğinde ve ideolojik olarak savaşması zorunlu olduğunda, durum tamamen ters yüz olmuştu. Bir ölçüde gelişiminin hızına da bağlı korkunç krizlere maruz kalan burjuva bilimi, hâlâ mekanist biçimi altında tahayyül ettiği ve üstelik toplumsal bakış açısından tehlikelerini sezdiği materyalizmi bir köşeye bırakmış ve agnostisizm dönemeciyle –idealizm ve mistisizme– dönmüştü. Bu nedenle Lenin Mach'ın görececiliğine saldırdı ve dış dünyanın gerçekliğine olan inancı ise, var gücüyle savundu. Sosyalist toplum inşa edildiği ve mevta olmuş dünyanın –bilinçli veya bilinçsiz– son müdafileri yok olduğu şu anda, Rusya'da aynı yoğun yaşantı, kâh "sağ" kâh "sol" sapmalara karşı aynı tutkulu savaş sürmektedir.

Eğer diyalektik materyalizmin tarihini etüt etmek için, bizim kısa bir şekilde yukarıda yaptığımız gibi, diyalektik materyalist bakış açısıyla konumlanılırsa; diyalektik materyalizmin her seferinde güçlenmiş ve zenginleşmiş olarak çıktığı, bazı filozoflar için Marx'ı Engels'le veya Marx'ı Lenin'le karşı karşıya getiren kutupsal bir karşıtlık işareti olmaktan uzak, görünür bu salınım çeşitleri kolaylıkla açıklanır. Bu, hiç de müsâdere alel matlup[31] meydana getirmez, ama aksine kuramın birliğinin ve kudretinin dikkat çekici bir tasdikini sunar. Bir önceki gece Maublanc'ın çok yerinde bir şekilde dikkat çektiği gibi, diyalektik materyalizm kendinin ortaya çıkışını ve evrimini tarihsel olarak anlamaya izin veren, kendi kendini açıklayan tek felsefi öğretidir.

Bize bitirmeden önce bu konuda dönülmesi zorunlu görünen, beşeri tarihte ilk kez, bilimsel bir öğretinin, sadece bilim alanında değil, ama hâlâ hayatın tümünde, asla yalıtılmış bir birey için değil, ama milyonlarca, on milyonlarca insan için düşünce ile eylemin etkin birleşmesini gerçekleştirmesi olgusudur. Aranızdaki bazılarını biraz şaşırtma riskini göze alarak, diyalektik materyalizmin, bir matematik

---

31 Savı kanıtsatma, *petitio principii* [ç.n.]

profesörüne birtakım ince modern kuramı kavramasına izin verdiği gibi, –tamamıyla başka bir alanda– muhtemelen bir dilekçeyi imzalamaya, bir mitingde konuşma veya sokakta gösteri yapmaya insanı aynı şekilde sürükleyebileceğini iddia etmekten çekinmeyeceğim. Bunu anlamayanlar, bir kütüphanenin dinginliğinde Homeros'tan güzel bir sayfanın karşısında kendinden geçilebileceği –koltuğunda çok ahenkli bir Racineci[32] dramaya hayran olunabileceği gibi diyalektiği odada yapabileceğine inananlar, bunlar diyalektik materyalizmin hakiki anlamını hiçbir zaman anlamazlar. Bunlar için [diyalektik materyalizm], eğer sempatizanlarsa, garip ve ilginç bir etüt nesnesi; Bay Rougier gibi düşmanlarsa, bir horgörü nesnesi, biraz komik bir din, kalabalıklara seslenen yeni bir mistisizmdir. Ama bunların hiçbiri, derin ve insani gerçekliğini, kısaca devrimci gerçekliğini sezemezler.

Diyalektik materyalizm, az önce söylediğimiz gibi, sadece kendinin bilincine varmış bilim değildir. Bu tanım, çok sınırlayıcıdır. Diyalektik materyalizm aynı zamanda bilhassa gelişiminin yasalarının bilincine vararak sadece dünyayı yorumlayabilen değil, Marx'ın ünlü sözünü takip ederek, en sonunda onu –SSCB'de yapmaya başladığı gibi, kesinlikle kimsenin düşünmeyeceği kadar erken ve başka yerlerde de yapacağı gibi– dönüştürebilen insanlığın rehberidir.

32 Jean Racine, 1639-1699 yılları arasında yaşamış Fransa'nın klasik döneminin en ünlü tragedya yazarlarından biridir. [ç.n.]

TARİHSEL MATERYALİZM VE KARŞILIKLI EYLEM

Georges Friedmann

"Hasımlarımız önünde, yadsıdıkları temel ilkeleri savunmak zorunda kaldık ve karşılıklı eyleme katılan diğer etkenlere sahip oldukları hakkı tanıma imkânımız, yerimiz ve zamanımız her zaman olmadı."

1890 Eylülünde, kendisine mektup yazarak tarihsel gelişmede ekonomik şartların ve hukuk, sanat, felsefe, bilim [gibi] üstyapının rolünü belirlemesini talep eden bir kişiye verdiği cevapta Engels meramını bu şekilde anlatır.

Bu tarihte Marx öleli yedi yıl olmuştur ve sosyal-demokrat partide reformizmin ve revizyonizmin büyüdüğü Erfurt Kongresi'nin hemen öncesidir. Engels; Bernstein, Kautsky, Conrad Schmidt ve Bavyeralı lider Georg von Vollmar tarafından gelen saptırmalara karşı [gerçekte] çok mücadele etmiştir. Zamanın en büyük sosyalist partisinin taktik ve kuramında sınıf savaşımına yabancı bir anlayış zaten yayılmıştı: buna göre sosyalizme yeterli ve onun için zorunlu temeller kapitalizmin bağrında kendiliğinden gelişir. Bu anlayış, Parti örgütlenmesinin aşırı büyümesine rağmen, kendini kabul eden kitlelerini Hitler'in III. Reich'ına teslim etmeden önce, [Partiyi] Bismark tarafından hazırlanmış imparatorluk aygıtıyla bütünleştirir.

Marksizmin, üretim koşullarının kaçınılmaz bir zorunlulukla siyasal, bilimsel, sanatsal, felsefi gelişimin bütün ayrıntılarını belirleyen iktisadi kadercilik olarak görüldüğü bu imge ilk bakışta tuhaf gelir. Bu, hiçbir dengeleyici [görüş] olmaksızın, Edouard Julia'nın

veya Bay Romier'in dini ve liberal kroniklerinden tutun da, Rennes Üniversitesi'nden[1] Bay Turgeon'un veya Bay Henri Sée'nin bilimsel incelemelerine kadar, [Marksizmi] büyük bir kolaylıkla mağlup edebilmek için, bu şekilde takdim etmenin uygun olduğuna inanan az bilgili veya az namuslu yorumcularının tarzıdır. Aramızdan kaçımız, bir konferanstan çıkarken, salonun bir köşesinde önceden böyle kaynaklardan bilgilenmiş bir muterizin ayağa kalktığını gör[medik ki]: "Marksizm, Marx'ın beklediği iktisadi koşulların hepsini toplamış olmaktan uzak, geri bir kapitalist ülkede vs patlak vermiş Rus Devriminin kendisi tarafından yanlışlanmıştır." Sorbonne'daki bazı derslerde de bu tipteki argümanlar es geçilmemektedir.

Gerçekte (burada sadece kuramsal nedenlerini tayin edebilmek amacıyla), bu tür Marksizm eleştirilerinin örtüşmesi [bizi] şaşırtmamalıdır. Bugün hâlâ bilimde ve düşünde çok güçlü olan, nedenselliğin mekanik bir kavrayışından yola çıkıldığında, her birinin [Marksizmi] kendi tarzında, ekonomik belirlenimlere göre her şeyi birbirinin içine geçirdiği, yeni bir metafizik şekle sokmasının nesi şaşırtıcıdır? [Söz konusu olan] tam olarak, tarihsel materyalizmin kalbinde yer alan insan ve doğa bilimlerinde yenilenmiş bir nedensellik kavrayışıdır. Burada hızlı bir şekilde [bu anlayışın] köklerini ve temel niteliklerini ortaya koymak hiç de faydasız olmayacaktır.[2]

ﻫ ﻫ ﻫ

Marksizm tarihçileri, Marx ve Engels'in felsefi formasyonunda Spinoza'nın hatırı sayılır etkisini tam olarak yavaş yavaş ayırt ediyorlar. *Etik*'in Öklidci biçimi tarafından kötü bir biçimde içerilen, her

1 Ana metinde, burada *Faculté* (Fakülte) kelimesi kullanılmıştır. Bu, Rennes'deki Üniversite'nin tarihsel olarak ilk başta bir üniversite çatısı altında değil de, fakülteler şeklinde gelişmesine yazar tarafından yapılmış bir anıştırma olabilir. Biz, okuyucunun anlam karmaşasına düşmemesi için üniversite kelimesiyle karşılamaya karar verdik. [ç.n.]

2 Bu sorunun önemi, P. Labérenne tarafından tarihsel materyalizm hakkındaki sağlam bir sunuşta çok net bir şekilde aydınlatılmıştır. (*Cercle de la Russie neuve* (Yeni Rusya Çevresi) Bilimsel Komisyonu, 14 Haziran 1934). Bakınız ikinci makale.

şeyin birbirine zincirlendiği ve birbirini tuttuğu doğanın sonsuzluğuna ilişkin büyük fikrini, bu gizli canlılığı, ne Efesli Heraklitos, ne Epikürcüler, ne Bruno, ne de Campenalla bu şiddetle ifade etmişti: tüketilemez bir zenginliğin yaratıcı gücü olarak "doğalaştıran" doğa ve kendi şeklinin sonsuz çeşitliliğinde "doğalaştırılmış" doğa... Fi tarihinden beri, hem düşünce şekilleri, hem de madde veya kapsam olarak "nedenlerin sonsuz iç içe geçmesi"ne göre şekiller birbiriyle kenetlenir der Spinoza. Her fikir, bir kapsama tekabül eder ve *vice versa*. Düşünce ve kapsam zaten, aynı biricik tözün yalnızca (sonsuzlukta insan tarafından sadece ikisi bilinen) yüklemidir. Düşünce ve madde, vahyedilmiş imanla bilim ikiliğini savunan Descartes'a karşı, buraya Spinoza'nın monizmi gelip yerleşir.

1660'lı yıllara doğru bilimsel bilginin durumu [içinde], Spinoza'nın yaşadığı ve tefekkür ettiği tarihsel mekânda, bu kuram temelde devrimcidir ve döneminin ideolojilerinden önce ileriye atılmıştır. Mistik bir güce, aşkın bir yaratığa hiçbir müracaatta bulunmaksızın kendi kendisine sebep olan sonsuz doğa iddiası, insanlığın ilerici düşüncesinde kesin bir kazanım [olarak] kalmıştır. Marx ve Engels kuramsal düşünüşlerinin başlangıcından itibaren, Spinoza'da ve XVIII. yüzyıl Fransız materyalizmi ile Feuerbach aracılığıyla, bu kazanımı önlerinde buldular.[3]

Burada, Spinozacılıkta iktisadi ve toplumsal koşullara ve bunun bireysel "bilgelik"le bağlantısına neredeyse hiç ilgi gösterilmemesini vurgulamaksızın, nedensellik anlayışının temelde mekanist kaldığını tespit etmek gerekir. Sonsuz neden dizileri iç içe geçerler; ama bunlar, mütekabiliyet olmaksızın tözün her bir yükleminde

3 G. Plehanov, *les Questions fondemantales du marxisme*'in (Marksizmin Temel Sorunları) (Bibl. Marxiste, E.S.I) birinci bölümünde, üstünkörü bir biçimde, Spinoza ile Feuerbach bağlantısıyla ilgilenmiştir. Bununla birlikte, *Sous la banière du marxisme* (Marksizmin Sancağı Altında) isimli sovyetik dergi, Spinoza'nın 250. ölüm yıldönümü vesilesiyle (1927), ona özel bir sayı hasretmiştir ve Komünist Akademisi'nin önünde gerçekleşen iki konferans da neşredilmiştir: Thalheimer ve Deborine, *La position de Spinoza dans la préhistoire du matérialisme dialectique* (Diyalektik Materyalizmin Tarih-Öncesinde Spinoza'nın Konumu) (Almanca, Verlag für Literatur und Politik, 1928)

zincirle bağlanan nedenlerin ve sonuçlarının düz dizisidir. (Sırası geldiğinde eylem tarafından da dönüştürülmeyen), maddi dünya ve arzu mekanizmasını iç zorunluğunda anladıkça, Spinozacı bilge özgürlüğe ve "Tanrı'nın anlıksal aşkına" firar eder. Sonsuz, ebedi, rasyonel, görünüşünün çokluğu altında biricik töz [şeklindeki] Spinozacı doğa fikrinden, Marksist dünya anlayışı tarafından faydalanıldıysa da; maddenin olduğu kadar tinsel fenomenlerin arasındaki ilişkilerin biçimini Marksizme telkin eden Hegel'dir. Ama Hegel'in kendisi de klasik Alman felsefesinin sonuna ulaşmış ve bu tarihten istifade etmiştir.

Gerçekten Kant'ta zaten diyalektik olan, [kendisinin] *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilgili bölümünde açık bir biçimde "aşkın diyalektik" [olarak] adlandırdığı, düşünce çelişkilerinin dikkat çekici bir kullanımı bulunur. Kant, duyulur dünyadan kaynaklanan bütün içerikten yakasını sıyırmış –"ruh", "evren", "Tanrı" gibi– saf fikir üzerine kafa yorduğunu ileri sürdüğünde, beşeri düşüncenin karşılaştığı aşılamaz zorlukları gösterir. Tez ve antitez, indirgenemez bir biçimde birbiriyle çatışır ve Kant'ın antinomi [olarak] isimlendirdiği şeyi oluşturur. Maddi evreni açıklamak için safi metafizik bütün girişimlerin üzerine gelip dayanacağı acımasız engel, niteliksel antinomidir: rasyonel argümanlarla bir teze olduğu gibi (madde basit öğelerden ve atomlardan müteşekkildir) antiteze de (madde sonsuza bölünür) destek olunabilir. Kant böylece sonuç olarak metafiziğin güçsüzlüğünü çıkarır (bu konuda, eleştirisi direngendir): "güvercin, boşlukta daha iyi uçacağını düşler." Bunun gibi, maddesiz bir düşünce, katı bir gerçeklik altında ezilir. Ne yazık ki, metafiziği kapıdan kovan Kant; kategorik imperatifiyle, ben'in mutlak özgürlüğüyle ve fideist[4] ahlakıyla onu bacadan içeri almıştır.

Bu anlamda, Kant'ta tez ve antitezin hâlâ somut bir değeri yoktur. [Bunlar] fenomenlerin gerçek oluşlarıyla alakalı değildirler. Burada, doğanın ve tinin gelişim zamanları arasında nedensel bir bağ değil de; eleştirinin bir işlemi, belirli ama çok sınırlı bir değer söz konusudur.

4 "Diyalektik Materyalizm ve Bilim" makalesindeki 22. dipnota bakınız. [ç.n.]

Ayrıca, insan zihninin sahip olmaya elverişli olduğu muhakeme türleri, [yani] kategorilerin bölünmesinin, daha çok üçlü yöntemin tam bir ifadesi [olduğu yolunda] bir önsezi keşfedilmiştir. Bütün kategoriler, dört büyük kategori, -nitelik, nicelik, bağlantı, kip-[5] altında üçer üçer gruplanır. Ve her üçlü grupta, Kant tarafından imlenen üçüncü kategori, ilk ikisinin bir uzlaştırılmasını dile getirmeye yönelir. Böyle bir bölünme, bazen yapaylığa kaçan şeye vurgu yapmadan, mantıksal bir tümdengelimden daha ziyade bir sınıflama inşa eder. [Mantıksal tümdengelim] sadece Hegel tarafından gerçekleştirilecektir. Bununla birlikte Kant'ın, hiçbir zaman sarih ve formel bir biçimde dile getirmese de, ideler arasında karşıtlık ve uzlaşmadan, [yani] tez, antitez, sentezden kaynaklanan bir ilişki tarzının önemini sezinlediğini not etmek zorunludur.

Schelling ve Fichte'nin felsefelerinde, üçlemeler hatırı sayılır bir role sahiptir ve özellikle de (1794 yılında neşredilen, mantık alanında temel bir eserin *Principes fondamentaux de la théorie de la connaissance*'ın (Bilgi Kuramının Temel İlkeleri) [yazarı]) Fichte üzerindeki etkileri, Hegelci diyalektiğin olgunlaşmasında kesinlikle önemlidir.

Felsefi spekülasyonların sunuluşlarında, diyalektik üçlemelerin kullanımı böylece günlük bir hal almıştır. Fichte için mutlak idealistin, açık konuşmak gerekirse zekâsının dünyayı yaratması ve genel olarak zihinsel bütün fiilleri ortaya çıkarması, üçlü bir ritme göredir. Schelling'in felsefesinde, üç çağa [ayrılmış] tarihin rasyonel inşasının eskizleri bulunur -ki bu, Auguste Comte'un "üç hal yasası"nı hatırlatır. Ama Hegel'de yöntem gelişmiş, derinleşmiş; verimlilikle yegâne olarak uygulanır hale gelmiştir.

Burada, düşünce tarihinde ilk defa için yöntem, XVIII. yüzyıl materyalistlerinde ve Spinoza'da da [görülen], bilgi nesnesinin evrensel mekanizmasından koparak donmuş gibi sert sınırlarla [tanımlı] metafizik yönteme karşıt olarak, düşüncenin derin doğasının temelde esnek ve hareketli anlayışına içten bir şekilde birleştirilmiştir. İdealist

5 Metinde kısa çizgi ile ayrılmış kısım cümle içinde olmasına rağmen anlamayı kolaylaştırmak açısından bu yola başvuruldu. [ç.n.]

biçim altında, diyalektiğe bir mükemmelleşme şekli sağlayan Hegel'dir. Bu sayede, biri Berlin'den, diğeri Manchester'dan [yola çıkarak] Brüksel'de birleşen Marx ve Engels'in şaşkınlık verici düşünür ve devrimci kariyerlerine başlamalarında, onların düşünüşlerine itkiyi veren [Hegel] olmuştur.

Engels'in Feuerbach'a yönelttiği temel sitemlerden biri, Hegel'i eleştirmeyi ve onda değerli olan her şeyi süzmeksizin Hegel'i bir kenara atmasıdır.[6] Tözü diyalektik materyalizmle bütünleşmiş, onun tarafından toplanmış öğeler arasında ilk sırada, Hegel'in *Mantık Bilimi*'nde defaatle tekrarladığı, [önce] tindeki daha sonra doğadaki, bütün gerçekliğin –temsillerin, anlayışların, bütün nesnelerin ve cinslerin idelerinin–[7] merkezinde çelişkinin yattığı iddiası bulunmaktadır. Fi tarihinden beri varolan Mutlak İdenin gelişmesi, idelerin ortaya konduğu, çatıştığı, uzlaştığı ve yeniden her zaman daha yüksekteki çelişki ve sentez içinde çözüldüğü diyalektik bir süreç içinde gerçekleşir.

Lenin'in, Marksizmin felsefi temellerinin etüdü için ana kaynaklardan biri olan Hegel'e dair notlarında, gerçekliğin Hegelci kavranışını, yani aynı zamanda (bu panlojist[8] sistemde) rasyoneli özgünleştirir[9]:

---

6 Bakınız örneğin *Ludwig Feuerbach* (Paris, Les Revues, 1930) p. 89. Bu eserin, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından gözden geçirilmiş ve izin verilmiş, yeni baskısı, Études *philosophiques* (Felsefi Etütler) (E.S.I., Paris) başlıklı Bibliothèque Marxiste derlemesinde yayınlanmıştır.

7 Metinde kısa çizgi ile ayrılmış kısım cümle içinde olmasına rağmen anlamayı kolaylaştırmak açısından bu yola başvuruldu. [ç.n.]

8 "Hegel ve Marx" makalesindeki 28. dipnota bakınız. [ç.n.]

9 V.İ. Lenin, *Aus dem Philosophischen Nachlass* (*Verlag für Literatur und Politik*, 1932) p. 64. Hegel'in *Mantık Bilimi* hakkındaki notların en önemlileri, Lenin'in Bern'de 1914 yılındaki ikameti tarihini taşır. Marx, Hegelci diyalektik üzerine bir etüt yazmaya niyetliydi: "Böyle bir çalışma için yeniden zaman olursa, Hegel'in keşfettiği ama bir mistisizmle sarmaladığı, yöntemde *rasyonel* olan nedir konusunu, birkaç forma içinde, sıradan insan zekâsının anlayacağı biçimde ortaya koymayı çok isterim." (Karl Marx, Friedrich Engels, Seçme Yazışmalar I (1844-1869), çev. Yurdakul Fincancı, Birinci Basım, Ankara, Sol Yayınları, 1995, s. 113) Böyle

"Irmak ve bu ırmaktaki *damlalar*. *Her* damlanın durumu, öbür damlalarla bağıntısı; öbür damlalarla olan bağı; hareketinin yönü; hızı; hareketin çizgisi -düz, eğri, dairevi, vs.- yukarıya doğru, aşağıya doğru oluşu. Hareketin toplamı. Hareketin tikel yanlarının, tek tek damlaların (='şeylerin') tikel *akımların* vs. *dökümü* olarak kavramlar."[10]

Lenin, bu notu şu şekilde sonuçlandırır:

"Hegel'in Mantık'ına göre dünyanın tablosu işte bu, à peu près (yaklaşık olarak) -Tanrısız ve mutlaksız olarak elbette."[11]

Bu metinde, Hegelci diyalektikteki öğelerin karşılıklı bağımlılığı rolünün Lenin'in dikkatini ne kadar çektiği zaten görülmüştü. Ona atfettiği önem, Hegel'den [alıntıladığı] aynı pasajın dışındaki başka bir açıklamasında daha iyi ortaya çıkar.

"ama temel fikir, dahice: her şeyle her şey arasındaki evrensel, çok yanlı, canlı bağ fikri yani; ve bu bağın insani kavramlardaki yansısı fikri -Maddeci biçimde tersine çevrilmişi Hegel'in-"[12]

bir çalışma için, Marx zaman bulamadı; Lenin'in notları, bu nedenle daha değerli hale geldi.

10 V. Lenin, *Felsefe Defterleri*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1976, s. 119. Ne yazık ki söz konusu çeviri, Fransızca metinde olmayan eklemeler ve garip kelime tercihleri ile maluldür. Alıntının ikinci satırındaki "bağı" kelimesi "karşılıklı bağımlılığın" (*interdépendance*) yerine kullanılmıştır. Üstelik Fransızca metinde Almanca karşılığı "*Zusammenhang*" da parantez içinde verilmiştir. "[H]ızı; hareketin çizgisi" söz gurubu eklemedir. Sonda ise *différent* kavramının niye tikellikle karşılandığı anlaşılamamıştır. Duyumsama/Kavrama olarak düşünülmesi gereken *saisie* ise döküm olarak tercüme edilmiştir. Son olarak "akım" kelimesi Fransızca metinde italik yazılmamıştır. [ç.n.]

11 *Ibid.* Fransızca metin için çizgiden sonraki kısmı "Mutlak'ı ve İsa'yı kaldırarak tabi" şeklindedir. [ç.n.]

12 *Ibid.* s. 118. Türkçe metinde kısa çizgi sonrası aslında Almanca olarak yazılmıştır. Burada ise doğrudan Türkçe tercümesini yazma tercih edildi. Her iki "bağ" kelimesi de yine "karşılıklı bağımlılık" olarak okunmalıdır.

Lenin, bazı şerhlerinde diyalektiğin kendiyle özdeş tuttuğu *Zusammenhang*'ın[13] temel rolünü vurgulamayı bırakmaz. Çünkü:

> "Bir'in ikileşmesi ve çelişkin parçaların bilgisi, diyalektiğin ... asli özü'dür."[14]

Gerçek dünyada çelişkileri ile birlikte verilen hareket, sürekli bir oluş içinde, [çelişkileri] birleştirir, karşı karşıya koyar, yeni bir düzlemde yeniden birleştirir. Ve Lenin, Plehanov ile Engels'in kendisinin de, Marksizmin herkes tarafından tanınması tasasına düştüğü [için], bilginin ve nesnel dünyanın yasası olarak diyalektiğin temel özelliklerini yeterince aydınlatamadığını müşahede eder. Hegelci diyalektiğin özü, çelişkili bir zemin üzerinde sonsuz bir oluşun öğelerinin hem hareketi hem de karşılıklı bağımlılığını iddia ettiği söylenerek açıklanır.[15] Lenin'in Marksist toplum, bilim, teknik tarihçileri için belirlediği temel amaç, çelişkilerin karşılıklı bağının keşfidir.

Hegelci diyalektiğin idealist niteliğini, bir an için bir kenara bırakalım. Ardında, geriye dönüş, tesadüf, ani duruş görünüşleri arasından sonsuz bir gelişim olarak dünya tahayyülü kalır. Ne var ki, bu gelişimin temel yasası, hareketin değişik öğeleri arasında zorunlu ve karmaşık bağlantıları da içerir –ve bu etüt için de bunun önemi vardır–. Diyalektik üçlemenin üç safhası, uslamlamanın soyut aşamaları, nesnellikten yoksun kavramlar, tinin basit görünüşü değildir. Hareket ve potansiyel enerjiyle dolu, gerçekliğin mutlak somut anlarıdırlar. Antitez gelip tezle çatışır. Ama bu, bir defa gerçekleştiğinde, tez üzerinde etki yapar ve onu sentezde kendini aşmaya mecbur eder.

Hegelci mantık, mekanist filozoflar tarafından tasarlanan, bir zincirin halkaları tarzında nedensel dizilerin devamı gibi düz gelişimin

---

13 Karşılıklı bağımlılık [ç.n.]

14 *Ibid.* s. 303. Fransızca metin daha çok şöyle çevrilebilir: "Bir gibi görünende parçalanma ve çelişkin bileşimin tanınması ... diyalektiğin özüdür." Fransızca metinde italik olarak yazılmış bir kısım yoktur. [ç.n.]

15 Bu konu hakkında, I. Luppol'un sarih şerhine bakınız, *Lenin und die Philosophie* (Rusçadan tercüme, *Verlag für Literatur und Politik*, 1929) p. 102.

yerine dairevi veya, Lenin[16] tarafından önerilen imgeye göre, spiral bir gelişimi koymuştur.

Descartes'tan itibaren XIX. yüzyılın sonuna kadar ağır basan mekanist fizikte, hatta Spinoza'nın monizminde determinizm, A'nın B'nin nedeni olduğunu, B'nin de sırası geldiğinde C'nin nedeni olacağını ortaya koyar. Öyle ki, bu nedensel seriler sonsuz bir şebeke içinde birbirlerine karışırlar ve öngörülmeyen kesişme noktaları bizim tarafımızdan, "tesadüf" veya "kaza" olarak nitelenir. Hegel'inki gibi gerçekliğin diyalektik anlayışında, A, B'nin nedenidir; ama B, aynı zamanda A ile çatışır ve A'ya tepki verir. Karşılıklı eylemin ortak bir sonucu vardır: "yadsımanın yadsınması"; hem A hem B'nin aşılması ve yeni bir düzlemde sentez olan C. Bunu dikkate alarak, A, B'nin nedenidir kadar, B de A'nın nedenidir de denilebilir. Bu karşılıklı eylem, gerçekliğin bütün öğelerinin karşılıklı bağımlılığının dinamik görünüşü, Hegel tarafından *Wechselwirkung* olarak adlandırılır. Bu, diyalektik materyalizmin Marx ve Engels'in "ayaklarının üzerine diktikleri" şeklinde, temel eksenlerinden birini teşkil eder.

[Marx ve Engels'in "ayaklarının üzerine diktikleri şekilde"] çünkü Hegel için, bu evrensel karşılıklı bağımlılığın kapsadığı karşılıklı eylemle beraber belirli bir yöne teveccüh ettiği ve böylece tanımlanmış karmaşık nedenselliğin idealden (rasyonel) maddeye, doğaya, topluma gittiği görüşünün kaybedilmemesi lazımdır. Marx'ın *Kutsal Aile*'de yazdığı gibi:

> "Hegel'in tarih felsefesinde, onun doğa felsefesinde de olduğu gibi, oğul anayı, tin doğayı, Hıristiyan dini paganizmi, sonal sonuç da başlangıcı doğurur."[17]

---

16 *Phil. Nachlass*, p. 289. Aynı zamanda Marx üzerine olan makalesine bakınız, Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der Ud. SSR, Moscou, 1932, p. 15-16.

17 Önsözü N. Guterman ve H. Lefevbre'e [ait], P. Nizan ve J. Duret tarafından basılan, Marx'ın çok yararlı *Morceaux choisis* (Seçme Parçalar), Gallimard, 1934, p. 62'den alıntı yaptık. Karl Marx, Friedrich Engels, *Kutsal Aile -Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi-*, çev. Kenan Somer, Üçüncü Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2003, s. 221.

Hegelci tarih ve doğa felsefesi, evrende tinin iktidara gelişini hikâye eder. Tarihin seyir ve sapmaları arasından, [aslında] "aklın kurnazlığı" (*die List der Vernunft*) kendini ifade etmektedir. ["Aklın kurnazlığı"], doğadaki dış dağılımının haricinde, yavaş yavaş, en mütevazı psişik görünümlerinden sanat ve bilime kadar bilince, Mutlak İdeyi geri getirtir: Hegel'in kendi için tin olarak adlandırdığı şeye doğru İde'nin dönüşü.[18]

> "Hegel'de diyalektik, Fikrin özgelişmesidir. Mutlak Fikir, yalnızca ezelden beridir –nerede? bilinmez– mevcut olmakla kalmaz, o aynı zamanda tüm mevcut dünyanın yaşayan gerçek ruhudur... [D]oğada ve tarihte kendini gösteren diyalektik gelişme, yani zikzak halindeki bütün hareketler ve anlık gerilemeler boyunca kendini kabul ettiren aşağıdan yukarıya doğru ilerlemenin nedensel bağıntısı, ezelden beri –nerede olduğu bilinmeyen, fakat herhalükârda her düşünen insan beyninden bağımsız olarak– cereyan eden Fikrin özhareketinin kopyasıdır sadece."[19]

Hegel'in kendi sisteminde diyalektiğin çekirdeği karşılıklı eylem ve bağımlılığın kullanımı da böyledir.

❧ ❧ ❧

Marksizm, Hegel'den nedensellik anlayışını ödünç almıştır; ama Engels'in[20] dikkat çektiği gibi, onun için "[F]ikrin diyalektiğinin kendisi, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin yalnızca bilinçli yansısı haline geldi". Bireysel ve toplumsal doğanın fenomenlerinin nedenselliği, artık temel olarak gerçekten ideale doğrudur.

18 Çeviride, özellikle Alman Felsefesi ile ilgili kısımlarda, teknik olarak fikir sözcüğünden ayrıştırmak için ide kelimesi kullanıldı. Ancak alıntılanan eserlerde kelime tercihleri farklı olabilmektedir. [ç.n.]

19 Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 91. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. İsmail Yarkın, Birinci Basım, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1999, s. 44. Fransızca metinde "boyunca" kelimesi yerine "arasında" tercih edilmiş; "kendini kabul ettiren" söz öbeği yer almamış; "nedensel" kelimesi de "ilkel"le karşılanmıştır. Ayrıca çizgi arasında kalan kısımlar da ana metin içinde verilmiştir. [ç.n.]

20 *Ibid.* p. 92; *Ibid.* s. 45.

"Biz, gerçek nesneleri Mutlak Fikrin şu ya da bu aşamasının yansıları olarak kavramak yerine, beynimizin fikirlerini yeniden materyalistçe, nesnelerin yansısı olarak kavradık."[21]

Ve Engels, Marx'ın *Kapital*'in ikinci baskısının önsözünde [yer alan] ünlü formülü tekrar ele alarak, şunu ilave eder:

"[B]öylelikle Hegel'in diyalektiği baş aşağı edildi, ya da daha doğrusu, baş aşağı dururken yeniden ayakları üzerine dikildi."[22]

Kurama [dair] genel bir fikir verdikleri yazılarının her yerinde, ilk ortak denemelerinden Engels'in 1894-1895 yılında yazdığı mektuplara kadar, Marx ve Engels üretim ilişkilerinin rolünü vurgulamışlardır. Henüz, 1844 kışında, Brüksel'de "kendi aralarında uzlaşmak için" kaleme aldıkları ve "ardından farelerin kemirici eleştirilerine terk ettikleri" in-octovo[23] koca elyazmasında, *Alman İdeolojisi*'nde, çok açık bir dil kullanırlar:

"Sahip oldukları tasavvurları, fikirleri, vb. üreten insanların kendileridir; yani üretici güçlerin belirli bir gelişim ve bu düzeye karşılık gelen -en ileri biçimlerine kadar- maddi ilişkiler tarafından koşullanan gerçek, aktif insanlardır... Gökyüzünden yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yeryüzünden gökyüzüne çıkılmaktadır."[24]

Diyalektik [böylece] materyalist olmuştur; Hegel'e göre sonuçta (maddi dünyanın kendisi de sadece Mutlak İdenin dağılımı olarak tahayyül edildiği [düşünüldüğünde]) her zaman ideden ideye yol alan nedensellik burada temelde maddeden -özellikle de insanları

21 *Ibid.* s. 44.

22 Engels, *Ludwig Feuerbach*, p. 92; *Ibid.* s. 45.

23 Bir kitap formudur. Söz konusu formda kâğıt, üçe katlanarak 16 sayfa elde edilir. Kitabın büyüklüğünü ise, kâğıdın genişliği belirler. [ç.n.]

24 *L'Idéologie allemande* (Alman İdeolojisi) Marx ve Engels'in *Oeuvres complètes* (Toplu Eserleri) section I, tome 5'te Almanca olarak neşredildi. (*Verlag für Literatur und Politik*. Wien, Berlin) Bakınız *Morceaux choisis*, p. 89-90. Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tunguç Ok, Olcay Geridönmez, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, Haziran 2013, s. 34-5.

bağımlılaştıran üretim ilişkilerinden– toplumsala, siyasete ve tinsele doğru gider. Bu ciltteki diğer yazarlar tarafından şerh edilen tarihsel materyalizmin temel tezi... Bunu [daha fazla] vurgulamayacağız.

Ama Marksizm, [onu] ekonomik bir bağnazlığa veya yeni bir metafizik serüvene taşımaktan mesut olacakların bakışı dışında, salt [bu sınırlarda] içeriklendirilemez. Diyalektik materyalizmdeki karşılıklı eylem işte burada tekrar belirir. Marksizm hiç de, Métrie'nin Hayvan-Makineden İnsan-Makineyi kestirimiyle XVIII. yüzyıl Kartezyenleri tarzında, *Lettres à Serena* (Serena'ya Mektuplar)[25] veya Helvétius, Cabanis ve hatta Bentham tarzında mekanist değildir. Marx, bu materyalizm biçimlerine karşı, Feuerbach aracılığıyla, [insanı] hayran bırakan *Tez*ini oluşturmuştur. [Ancak] düşüncesinin anlaşılmasında bu tezin önemi de fazla abartılamaz:

> "İnsanların koşulların ve eğitimlerin ürünleri olduğu ve dolayısıyla değişmiş insanların başka koşulların ve değişmiş eğitimin ürünleri olduğu materyalist öğretisi, koşulları değiştirenlerin insanlar olduğunu ve bizzat eğitenin eğitilmesi gerektiğini unutur."[26]

Beşeri eylem tarafından tarihsel şartlar değiştirilebilir. İşte bu temel tez olmaksızın şimdiki devirde, sınıfın bilinçli eylemi, proletaryanın devrimci enerjisi kavranılamaz olur. Daha *Alman İdeolojisi*'nde, "[K]işinin kendinin değişimi, şartların değişimi ile çakışır"[27] iddiası ortaya konmuştu. Proleterlerin güncel kültürlerini ve yaşam koşullarını aşabilmeleri için, en başta kapitalizmin zor kuvvetlerinin, siyasi, iktisadi kuruluşunun alt edilmesi gerekir. Onlar, tarih tarafından hazırlanan devrimi gerçekleştirecek irade, canlı güçtür. Ve dolayısıyla devrim varlıklarını ve yaşamlarını altüst eder ve onları yeni bir kültür ve ahlak düzlemine taşır. Marx bu fikri, XVIII. yüzyıl

25 İrlandalı filozof John Toland (1670-1722) tarafından yazılmış metin. [ç.n.]

26 Feuerbach üzerine III. Tez (*Ludwig Feuerbach*, p. 142) Bu pasajın Fransızca çevirisindeki hatayı Almanca metnine uygun olarak düzelttik. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*,s. 66.

27 *Morceaux choisis*, p. 228.

materyalizmiyle komünizmi karşılaştırarak *Kutsal Aile*'de takip eder; onları [birbirlerine] hem yakınlaştıran, hem birbiriyle çatıştıran şeyi ifşa eder. Helvétius'un Fransız materyalizmi, Bentham'ın faydacılığıyla aynı tarzda, insana dış koşullar, eğitim, elbette çıkar, alışkanlıklar ve son olarak Locke ve Condillac'tan beri bütün bilgilerin tek kaynağı olarak kabul edilen duyulur deneyim tarafından biçim verildiğini gösterir. Komünizm, pratik sonuçlara geçerek, tam olarak her saniye birey üzerinde ölümsüz izler bırakan bir toplumsal sistemin devrilmesi için çalışır:

> "Eğer insan tüm bilgiyi, duyuyu, vb, duyulur dünyadan ve bu dünya içindeki deneyden alıyorsa, demek ki önemli olan şey deneysel dünyayı, insanın orada deneyim yapıp gerçekten insanal olan şeyin alışkanlığını edineceği, kendi insan niteliğinin deneyimini yapacağı biçimde düzenlemektir. Eğer iyi kavranmış çıkar tüm sağtörenin ilkesi ise, önemli olan şey insanın öznel çıkarının insanal çıkarıyla kaynaşmasıdır... Eğer insan koşullar tarafından biçimlendirilmişse, koşulları insanal olarak biçimlendirmek gerekir."[28]

Marksizm, insanların ve koşulların karşılıklı eyleminde bu altüst oluşu vurgulayarak, tarihte insan iradesinin rolü üzerinde ısrar eder. İktisadi koşullar ile tarihin bir anındaki toplumsal kuruluşlar ve yapının bütünü, savaş halindeki sınıflar ve ideolojileri üzerinde hatırı sayılır bir tesir icra eder. Ama ilerici, devrimci sınıf, sıra kendine geldiğinde, her şeyden önce tarihin sıçramaları olan devrimler esnasında, ama aynı zamanda daimi olarak tehdit edilen temel siyasi özgürlüklerini, sendikal haklarını, maaşlarını korumak için yaptığı savaşla, koşullara tepki verir. Diyalektik materyalizmin *Wechselwir-*

28 *La sainte Famille*, (t.II. edit. Costes), p. 234-5; *Morceaux Choisis*, p. 61. Karl Marx, Friedrich Engels, *Kutsal Aile*, s. 175. Birinci cümlenin ikinci cümleciği "insanın deneysel (emprik) dünyasını, kendisinin insan olarak tanınmasını sağlamak için, gerçekten insani olan şeyle karşılaştırarak ve bunları kendine özümleterek örgütlemesi önemlidir" şeklindedir. "Sağtöre" yerine "ahlak", "insanal" yerine de "insani" denmesi daha yerinde olur. [ç.n.]

kung'u, karşılıklı eylemi, Marksist felsefede çözünemeyecek bir şekilde proletaryanın devrimci eylemine bağlı bulunur.

Tarihteki insan iradesinin başat rolü, reformistler tarafından kuramlarının [yaptığı] tadilat nedeniyle bilinemez olmuştur. [Onlar] ya "şeylerin organik gelişmelerine kendilerini bırakmışlardır[29]", ya da sosyalist kuramı, Engels'in ifadesine göre, "toplumsal güçleri egemen topluluğa tabi kılmayı bilmek yetmez: her şeyden önce, bunun için sosyal bir fiil gerekir"i unutarak tanrısallaştırmaya başlamışlardır. Kendileri tarafından gözlemlenen olgular karşısında temaşacı bir tutum takınan Struve gibi "Legal Marksistler"de Lenin'in açığa çıkardığı şey de budur. Bir durumun aklı başında tahlili, kendisi toplumsal doğanın diyalektik öğesi olan iradenin rolünün tanınmasını gerektirir.

> "Diyalektiği uygulayan, sürecin zorunluluğuna atıfta bulunmayla yetinmez, ama sürece içeriğini tam olarak verenin hangi toplumsal ekonomik oluşum olduğunu, *hangi sınıfın* bu zorunluluğu *tam olarak* belirlediğini açık bir biçimde konmalıdır."[30]

Spinoza'nın "doğru fikir, zihni zorlama gücünü kendinde barındırır" formülünü genişleterek; bir durumun doğru fikrinin kendinde doğrudan pratik sonuçları çıkarsayan enerjiyle dolu olduğu, diyalektik materyalist için söylenebilir.

Başka bir şekilde söylenecek olursa, kuram kitlelerin enerjisiyle birleşerek sıra kendine geldiğinde, eski üretim ilişkilerini altüst olmasına ve yeni bir toplumsal rejimin kuruluşuna katkıda bulunan maddi bir güç haline gelir.

> "Kuşkusuz, eleştirinin silahı, silahların eleştirisinin yerini alamıyor; somut güç, ancak somut güçle yenilebiliyor; ama teori de, yığınları sarar sarmaz, somut bir güç durumuna geliyor."[31]

---

29 [İçlerinden] birinin yazdığı gibi, W. Kolb, *Sozialistische Monatshefte* içinde, 1904.

30 *Du materialisme historique* (Tarihsel Materyalizm Üzerine) , Kleine Lenin bibliothek, Band VI., p. 73 (Verlag für Literatur und Politik). Vurgular Lenin tarafından yapılmıştır.

31 Marx, *Contribution à la critique de la philosophie du droit de Hegel* (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı), *Morceaux Choisis*, p. 185; *Oeuvres philosophiques*

Lenin, "devrimci teori olmadan, devrimci hareket olmaz"ı ilan ederek, Genç Marx'ın düşüncelerini sadece veciz bir formül içinde toplamıştır.

Diyalektik materyalizmin tarihsel olayların tahlili için uygulanmasında, Marx'ın *18 Brumaire*'in ilk satırlarında çarpıcı bir şiddetle ifade ettiği şartların ve *insanların* karşılıklı eylemine her adımda yeniden rastlanır:

> "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar."[32]

Engels'in hayatının son dönemlerindeki mektuplarında neredeyse harfi harfine birçok kere ele almak zorunda kaldığı ve bizim de ehemmiyetini ifade ettiğimiz formül, [budur]. 25 Ocak 1894'te, Heinz Starkenburg'a yazdığı mektupta:

> "Kimilerinin kafalarında tasarlamayı başardıkları gibi, iktisadi koşulların otomatik bir eylemi olamaz; insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama onları koşullayan bir ortam içinde..."[33] [der]. Birkaç sene önce, güçlü bir şekilde,
>
> "Metafizikle uğraşan Dühring'in, Marx için, tarihin neredeyse otomatik bir şekilde, (*onu yapan*) insanın müdahalesi olmadan tahakkuk ettiği ve insanların satranç tahtasındaki bir piyon gibi (*mamafih insanların eseri olan*) iktisadi koşullar tarafından harekete geçirildiği saçma iddiasına"[34]

(Felsefi Eserler), édit. Costes, t. I, p. 96, Karl Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, çev. Kenan Somer, İkinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 2009, s. 201.

32 Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009, s. 15. "[Ö]zgür iradeleriyle" yerine, Fransızca metinde "keyfi olarak" ifadesi yer almaktadır.

33 Bakınız aynı zamanda 1890 Eylül tarihli mektup, Antonio Labriola'nın *Socialisme et Philosophie*'sine (*Sosyalizm ve Felsefe*) Ek p. 242 : "Kendi tarihimizi kendimiz yaparız, ama en başta, çok belirli şart ve koşullarda..."

34 Bakınız R. Mondolfo, *Matérialisme historique d'après F. Engels* (F. Engels'e göre

karşı koymuştu. Burada Marx ve Engels'in istifade ettiği ifadelerin *neden* ve *neden olmak* değil; *koşul*, *koşullamak* olduğunun not edilmesi önemlidir.[35] Tarihsel materyalizmin bir kısım saptırımında müsebbip, neden ve koşulun karıştırılmasıdır. İster fizik, ister biyolojik, ister toplumsal dünyanın fenomenleri olsun, sentez ve çelişki yoluyla gelişme sürecinde, doğanın zeminin temelde diyalektik olduğu kabul edilir. Ama açık konuşacaksak tez, (etkinin nedende tam anlamıyla içerildiği anlamında) antitezin nedeni değildir. Her şeyden önce, [tez] eylemin gerçekleşebileceği hudutları ve koşulları koyar. Örneğin iktisadi şartlar, üretim ilişkileri ve bunlardan doğan toplumsal ilişkiler, kapitalist toplumun iç çelişkilerinin derinleştiği anda üretici güçlerin ayaklanmasını her yönüyle açıklamaz. Çünkü bu üretici güçler arasında kesinlikle, kapitalist sömürü yollarının ve özel mülkiyetin çerçevesini parçalayan tekniklerin ve üretim araçlarının tümü vardır. Ama bu güçlerin ön saflarında, eylem kudreti ve iradesi, ekonomik evrimin bir anındaki ayrıntıyla hiç de katılıkla belirlenmeyen proletarya bulunur. Bundan kuşku duymak, Bernstein'ın ve Menşevizm'in yavanlığına düşmektir. Üretim ilişkilerinin ve toplumsal ile siyasal güçlerin evrimi ile gelişimi koşullanan işçi sınıfı sıra kendine geldiğinde kendisi koşullarının üzerinde tepki verir. Kısaca, eğer sentez üçlemenin birinci anının (tez) aşımına sahip olabiliyorsa; bu tamamen birincide içerilmekten uzak, üretici nedende etki olarak ikincinin (antitez), yeni bir gerçeklik getirmesindendir. Sentez, birleştirdiği iki anı aşarak üst bir düzlem üzerinde evrimi döndürür.

Böyle sınıfsız bir toplum, kapitalist toplumun bütün çelişkilerini süpürür. Bununla birlikte [bu toplum] örneğin sınai ve tarımsal tekniğin mükemmelleştirilmesi gibi, ilerici bütün öğelerini muhafaza

---

Tarihsel Materyalizm), (Fransızca çevirisi, Giard, 1927) p. 254.

35 "Koşullandırma" konusunda, daha önce nakledilmiş metinlere *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin Önsözü'ndeki şu ünlü pasaj eklenebilir: "Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır." (*Morceaux choisis*, p. 86.) Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Dördüncü Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1976, s. 25. Dikkat edilecek olursa, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nden kasıt, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'dır. [ç.n.]

eder ve geliştirir. Tabii ki bu teknikler, planlı sosyalist bir ekonomide, yeni bir değer, etkinlik, kullanım kazanmıştır.

> "Bütün bu baylarda eksik olan diyalektiktir. Her zaman, şurada yalnız neden, burada yalnız sonuç görüyorlar. Bunun boş bir soyutlama olduğunu, gerçek dünyada buna benzer metafizik kutupsal karşıtlıkların ancak bunalımlarda varolduğunu; ama şeylerin ileriye doğru bütün büyük akışının, güçlerin, kuşkusuz hiç de eşit olmayan güçlerin, etkisi ve tepkisi biçiminde oluştuğunu –bu güçler içinde ekonomik hareketin de oranlanamayacak ölçüde en güçlü, en başta gelen, en kesin güç olduğunu, burada mutlak diye bir şey olmadığını, her şeyin göreli olduğunu, bütün bunları, ne yapalım ki bu baylar görmüyorlar; onlar için Hegel yaşamamıştır..."[36]

Hegel'in (materyalist veya idealist) metafizikle uğraşanların düz nedenselliğine karşıt olarak *Wechselwirkung*'unu izah etmek için bazen kullandığı daire imgesinin yerine Lenin'in[37] Spencercıların kaba evrimcilikleri karşısında diyalektik gelişmenin sürecini nitelemeye izin veren spiral [imgesini] telkin etmesi şimdi daha iyi anlaşılıyor.

> "Halihazırda katedilmiş aşamaları âdeta bir kez daha, fakat başka türlü, daha yüksek temelde geçen bir gelişme ('yadsımanın yadsınması'), düz çizgi halinde değil, deyim yerindeyse bir sarmal biçiminde cereyan eden bir gelişme, sıçramalı, felaketlerle iç içe geçen, devrimci bir gelişme..."[38]

36 *Socialisme et Philosophie* (Sosyalizm ve Felsefe), Appendice (Ek), p. 257. Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar-2 (1870-1895)*, çev. Yurdakul Fincancı, Birinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1996, s. 245-6. Çevirinin ana sorunu, Türkçe bir cümle oluşturmadan bırakılmış olmasıdır; bağ fiillerin hangi fiile bağlandıkları belli değildir. "[K]uşkusuz hiç de eşit olmayan güçlerin" söz öbeği aslında çizgiden sonra kullanılması gerekirken; aynı zamanda "etki ve tepkisi" ifadesinin yerine karşılıklı eylemin kullanılması daha yerinde olurdu. [ç.n.]

37 Granat isimli Rusça sözlük için [kaleme aldığı] Marx üzerine makalesinde. Makale Temmuz-Kasım 1914 tarihleri arasında İsviçre'de yazılmış, Almanca çevirisi tam olarak Édit. des travailleurs étrangers en URSS, Moscou tarafından 1932 yılında yayınlanmıştır. p. 15. (Tıpkı Basım Lenin, *Karl Marx et sa doctrine* (Karl Marx ve Kuramı), p. 20, Bureau d'Editions.)

38 V.İ. Lenin, *Seçme Eserler*, Cilt 11, çev. Süheyla Kaya, İsmail Yarkın, Birinci Basım, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1997, s. 29.

Verili bir zamanda, içinde insanların "kendi tarihlerini kendileri yaparlar"ın gerçekleştiği bu koşullar, doğal ortamı (geçim ve üretim imkânlarındaki zenginliği) olduğu gibi toplum ortamını da kapsar. *Alman İdeolojisi* de zaten medeniyetlerin tarihindeki karşılıklı eylem başat görünüşüne vurgu yapmaktadır:

> "İnsan tarihe iki açıdan bakabilir ve tarihi doğa tarihi ve insanlık tarihi olarak ikiye bölebilir. Ancak, bu iki yan birbirinden ayrılmaz. İnsanlar varolduğu sürece doğa tarihi ve insanlık tarihi karşılıklı olarak birbirini koşullayacaktır."[39]

–[B]izler tarafından çok sık kullanılan fiziki coğrafya, biyoloji, sosyoloji, psikoloji, antropolojik coğrafya, arkeoloji, toplumsal ve iktisadi tarih gibi bilimlerin; nesneleri birbirine karışan ve aslında biricik bir gelişimin görünüşü olan çeşitli disiplinler arasındaki organik ve sıkı işbirliği tarafından yenilenerek, eski birçok tartışmalarını ve ayrışmalarını, sıkı bir uygulamasının altüst edeceği– bu temel karşılıklı bağımlılığı ifşa ettikten sonra, Marx ve Engels devam eder:

> "Bütün bir insanlık tarihinin ilk öncülü, hiç kuşkusuz, canlı insan bireylerinin varlığıdır. (Bu bireylerin, onları hayvanlardan ayıran ilk tarihsel eylemleri düşünmeleri değil, kendi geçim araçlarını üretmeye başlamalarıdır.) Dolayısıyla saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel yapısı ve bu yapı sonucunda doğanın geri kalanıyla kurdukları ilişkilerdir. Elbette burada insanın ne fiziksel doğasını, ne de insanın kendi içinde bulduğu doğa koşullarını, yani coğrafik, oro-hidrografik, iklimsel ve diğer koşulları derinlemesine ele almamıza olanak var. (Ne var ki bu koşullar yalnızca insanların ilk, doğal yapısını, özellikle ırk farklılıklarını değil, insanların günümüze kadar gösterdikleri ya da gösteremedikleri bütün gelişmeyi de belirler.)"[40]

39 Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 28. Fransızca metinde özne insan değildir, edilgin cümle yapısı kurularak sözde özne ön plana çıkarılmıştır: "[t]arihe iki açıdan bakılabilir." [ç.n.]

40 Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 30. Parantez içinde verilen kısımlar, el yazmasında üzeri çizili parçalardır. Ek olarak Fransızca metinde ikinci parantezde "ırk farklılıkları" yerine "toplumsal ayrımlar" söz öbeği geçmektedir. [ç.n.]

Ve işte, yeni ve derin bakışıyla parıltılı bu metni tamamlamak için, etkili eyleme ilişkin yeni bir sav:

> "Tüm tarih çalışmaları, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eylemi tarafından bu temellerde meydana getirilen değişikliklerden hareket etmek zorundadır."[41]

İnsan ve doğa arasındaki eylemlerin sabit mübadelesi, kökenini emekte bulur. İnsanın tam olarak beşeri bir tarihe adım atması ve (insanın kendisinin de tam anlamıyla doğada soğurulduğu) hayvani [veya] biyolojik bir evrimin, üretici-insan ve (Marx tarafından bütüncül bir biçim altında tanımlanarak ve tarihin ilerlemesi sırasında yavaş yavaş karmaşıklaşarak tahayyül edildiği) ortam arasındaki karşılıklı eylemin devamlı hareket halinde sosyal biçimlere iteklediği bir gelişmeye teslim olması, varoluş araçlarının üretimi sayesindedir. Emeğin ilk görünümü, *homo faber*'in ilk vücut hareketleri, biyolojik ve özellikle de sinir sistemi, evrimin ilerlemesi ile koşullanmıştır.

> "Bu, onların fiziksel yapılarının koşulladığı bir adımdır."[42]

Sonrasında insan, emek sayesinde, bunun ortaya çıkmasından ve etkinliğinin kesinleşmesinden itibaren, âdeta etrafını çevreleyen, hâlâ saf halde olan doğal ortamı üzerinde fiillerde bulunur; ve dolayısıyla emeğinin ürünleri, bundan doğan ilk toplumsal ilişkiler, onun tüm doğası ve varoluşu üzerinde bir tepki oluşturur.

---

41 *Deutsche Ideologie, Marx-Engels-Archiv.* I, p. 237 ve devamı (*Morceaux choisis*, p. 77) Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 28. Plehanov tarafından ilgi çekici örneklerle, üretici güçlerin gelişimi üzerine coğrafi ortamın tesirine işaret edilmişti. (*les Questions fondemantales du marxisme*, p. 35-8) Sonuç olarak ise: "Fakat belli birtakım sosyal ilişkiler bir kere doğdu mu, bunlar da üretim güçlerinin gelişmesi üzerinde büyük etki yaparlar. Öyle ki, *başlangıçta bir sonuç olan şey bu defa bir sebep olur*; üretim güçlerinin gelişmesi ile sosyal rejim arasındaki *karşılıklı bir aksiyon ve reaksiyon* meydana gelir ve farklı devirlerde son derece çeşitli şekiller alır" der. (*Ib.* p. 39) G. V. Plehanov, *Marksizmin Temel Sorunları*, çev. Erdem Buri, Selahattin Hilav, Cenap Karakaya, Orhan Suda, İkinci basım, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994, s. 48.)

42 *Deutsche Ideologie, ib.* (*Morceaux choisis*, p. 78), Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 28.

"İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak kendi maddi yaşamlarını da üretirler."[43] (*Deutsche Ideologie, ibid.*)

Kapital, emek üzerine ünlü pasajında, bu fikri sadece yeniden ele alır:[44]

"[İnsan] kendi dışındaki doğa üzerinde etkide bulunur ve onu değiştirirken, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirir."

Eğitici sırası geldiğinde eğitilmiştir. Ama şimdi insanlığın toplumsal tarihinin kökeninden itibaren, iktisadi öğenin niçin kesin bir tesirinin olduğunu daha iyi anlıyoruz.

❧ ❧ ❧

Tarihte *Wechselwirkung*'un en önemli örneklerinden biri, üretim araçlarının teknik rolü tarafından verilmiştir. Engels (21 Eylül 1890 tarihli mektupta), iktisadi ilişkiler arasında, insanın üretim ve insanların ürünleri mübadele etme tarzının, bir kelimeyle "üretimin teknik bütününün" üstün bir yer işgal ettiğine dikkat çeker. Teknik araçların düzeyi, karmaşıklığı ve randımanı, tabii her toplumda bilimin gelişmesine ve bu yüzden deneysel yöntemin ilerlemesi ile doğal fenomenler karşısındaki rasyonel duruşa bağlıdır. Öyle ki Yunanlılar tarafından, astronomiye ve matematiğe verilen hıza, bütün medeniyetlerinin ve felsefi spekülasyonlarının hayran olunacak parıltısına rağmen, temel doğal enerji kaynaklarını tutmaya izin verecek deneysel fiziğin yokluğunda, yeterince ilkel bir üretim tekniğinden daha öteye gidilememiş ve makineleşmeden çok uzakta [kalınmıştır]. Ama aynı zamanda Yunan Sitelerinin toplumsal yapısı, köleciliğin varolması, tüketim ve mübadele bütününün yetersizliği daha üretici bir ziraatın veya sınainin yaratılmasına [onları] davet etmemiştir. Başka bir ifadeyle, (üretimin ve taşımanın, tekniğin bütününü kapsayan) iktisadi ve toplumsal yapı, bilime acil sorular tevcih etmemiş; onun ilerlemesi için hiç de bir itici güç teşkil etmemiştir:

43 Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 28.

44 *Capital* (Kapital), éd. Costes. t.II, p. 4 (*Morceaux choisis*, p. 103.) Karl Marx, *Kapital, -Ekonomi Politiğin Eleştirisi-*, cilt I., çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, Nisan 2011, s. 182.

"[T]eknik geniş ölçüde bilimin durumuna bağlıysa, bilim de ondan daha çok tekniğin durumuna ve gereksinimlerine bağlıdır."[45] (Engels, 25 ocak 1894)

Tarihsel gelişimin bu iki temel etkeni, bilimsel ve sınai teknik arasındaki karşılıklı eylem, bu cildin yazarları tarafından takip edilen konulardan biridir.

Biraz daha yakından, hâlâ değişik öğelerin *Wechselwirkung*'u nokta-i nazarından, Batı Avrupa'daki "sınai devrim" fenomenini tahlil edelim. Galilée, Torricelli, Pascal'dan sonra deneysel yöntemin fizikte, özellikle de termodinamikte yol açtığı ilerlemeler, XVII. yüzyılın ortasından itibaren, termik makineleri mükemmelleştiren Ramsay'ın, Denis Papin'in, Marquis de Worcester'in, de Savery'nin çalışmalarına aksetmiştir. Bununla beraber, tarihin bu anında iktisadi ilişkiler, bilimlerin hızlı ilerlemesi karşısında gecikmiş gibidir. Pazarlar, yeryüzünde büyük keşif seyahatleri sayesinde genişlemelerine rağmen, hâlâ yetersiz büyüklüktedir. Feodal sistemin korumacılığı, ustalık, büyük üstatlık, gizli ritüelleri olan korporasyonlar, gümrük duvarları [gibi] iktisadi bütün engelleriyle sınai bir altüst oluşa karşı durmaktadır. Tarihin bütün evrelerinde olduğu gibi, eski hukuki ve siyasal kurumların eylemsizlik kuvveti, gelenekler, kalıntılar tutucu bir yönde etki etmiştir. Ki bunlar [zaten] mutlak monarşilerin, yıkılma anlarında dayandıkları [temellerdir]. İktisadi koşulların, İngiltere'den başlayarak, Fransa'ya, daha sonra Orta ve Güney Avrupa'ya atlayan teknik bir devrimin patlaması için olgun bir [duruma gelmesi] (burada inceleyemeyeceğimiz, ülkelere göre olgunluk farklılıkları ile), ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Watt'ın kesin sonuca götüren icadı 1769 tarihlidir. Marx, bu aralığa ilişkin olarak, bir yüzyıldan uzun geciken iktisadi koşulların bu "çağrı"sına, 1847'de şunu yazarken çoktan dikkat çekmişti:

"İngiltere'de Pazar, el emeğini artık yetersiz bırakacak denli çok geliştiğinde, makineye gereksinim duyulmuştu. XVIII. yüz-

45 Marx, Engels, Seçme Yazışmalar-2, s. 297

yılda, zaten çok gelişmiş bulunan mekanik bilimlerini uygulamaya sokmak düşüncesi o zaman doğdu."[46]

Sıkı biçimde sabitlenmiş bir anda iktisadi yapının bir eyleminin, sınai tekniğin gelişimi üzerine kendini göstereceği, ki bunun da yine sıkı biçimde belirli bir anda, iktisadi ve toplumsal ilişkiler üzerine bir tepki vereceğini söyleyerek bu olgular tabii şematikleştirilemez. Bu, Engels'in bazı "Marksistler" hakkında konuşurken onları ele verdiği basitliğe düşmek olacaktır: "çünkü en şaşırtıcı saçmalıklar o çevrede üretiliyor"[47] (21 Eylül 1890 tarihli mektup). Bir diyalektik materyalistin kavradığı gibi karşılıklı eylemde, koşullanmış varolur, gelişir ve eyleminin gerçekleşmesini kendi kesmeyen koşullara tepki verir. Başka şekilde söylenecek olunursa, bir fenomen kendini gösterir, gelişir, kendisine tesir eden, dönüştüren koşulların ortasında hareket eder ve aynı zamanda onlar üzerinde etkide bulunur: bütün doğa[48] ve toplum fenomenlerinin temeli (ana göre, çok değişken biçimlerde ve yeğinlikte) sebatkâr bir karşılıklı ilişki[dir].

Yalıtılmış bir dizi olarak soyut biçimde bahsedilebilen üretim ilişkilerinin gelişmesinin, tarihin seyri esnasında, fizikokimya bilimleri ve uygulamalarındaki gelişmeler üzerinde durmadan etkide bulunduğu tahayyül edilmelidir. "Dizi"nin kendisi aynı zamanda, iktisadi koşullar üzerinde kesilmeyen bir tarzda tesir eder; yapıları ve bilgi alanındaki ilerleme izin verdiğinde ise onlarda âdeta büyük bir gedik açar. Bu demektir ki, *Wechselwirkung*'un tarihi sabit, ama devamlı değildir; onda belirleyici olan –başat kuramsal veya pratik keşifler, siyasi veya iktisadi evrimde ritmin artması, devrimler vs.– bazı anlar, bir kelimeyle toplumsal ve biyolojik hayatın bütün gelişmelerindeki gibi sıçramalar vardır. Ama (sahici bir tarih biliminin, tanımasının

---

46 *Misère de la philosophie* (Felsefenin Sefaleti), édit. Giard, p. 169. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Beşinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 138.

47 Marx, Engels, *Seçme Yazışmalar-2*, s. 297. Fransızca metindeki cümle "garip şeyler yapılıyor" şeklinde çevrilmelidir. [ç.n.]

48 İçlerinde Etienne Rabaud'nun da bulunduğu belirli sayıdaki günümüz biyologlarının eğilim gösterdikleri *denge* kavramı, uyumu organizmayla dış etkenler arasında karşılıklı sabit bir eylemin sonucu olarak takdim eder.

ve açıklamasının tam anlamıyla görevi olduğu) bu belirleyici anlar, tarihsel seyrin üzerine çıkan karşılıklı eylemin dorukları arasında da, tarih dolambaçlar ve sapmalar arasından devam eder. Diyalektiği uygulayan, çoğunluğa geriliyormuş gibi gelirken, tarihin ilerlediğini veya *vice versa* genel olarak bilebilecektir.

Bütün XIX. yüzyıl boyunca, teknik araçlar ile üretim ilişkileri arasında karşılıklı eylemin ilerlemeye devam ettiği koşullar, böyledir. Yeni tekniklerin sanayiye uygulanması ve buhar makinelerin kullanımının yavaş yavaş yaygınlaşmasıyla altüst olan [üretim ilişkileri], sıra kendilerine geldiğinde sınıfların yapıları ile ilişkilerini ve varoluş koşullarını kökünden değiştirmişlerdir. Bunlar, proletaryanın hızlı bir şekilde gelişmesi, sanayi burjuvazisinin doruğa ulaşması, *Komünist Manifesto*'nun başında birkaç paragrafta dahice bir özet halinde verilen dünya pazarının baş döndürücü büyümesidir. Bu nedenle iktisadi koşullar bilime, randıman arttırmak ve üretim masraflarını düşürmek için gittikçe yoğunlaşan ivedi bir çağrı [yaparlar]. [Önce] büyük firmaların, sonrasında tröstlerin ve emperyalizmlerin rekabetinin yeğinleşmesinin artık dizginlenemediği kapitalist ekonomi, her lahzada tekniği talep eder, tahrik eder ve öne atılır gibi görünür. Bütün teknik keşifler ve gelişmeler, örneğin türbinlerin, ağır yağlı motorların tarihinin gösterdiği gibi, derhal atölyelerde uygulanır. Büyük Amerikan firmalarının yardımcısı, çeşitli alaşımları ve bunların mekanik özelliklerini etüt etmekle görevlendirilmiş, uygulamalı deneme laboratuvarları, kimya kuramının ileri adım atmasını sağlamışlardır. 1900-1930 yılları arasında, dünya ölçeğinde, "akılcılaştırma" (*rationalisation*) olarak adlandırılan düşük fiyatlı yoğun üretime doğru hem teknik hem örgütlenme çabası [olan] bu karmaşık fenomen, emperyalist çağın kapitalist ekonomisi "çağrısı"yla açıklanmalıdır.

Özel kâr sisteminin bütünü gibi, bugün, kontrolsüz, planı olmayan, anarşik toplumsal güçler tarafından zincirlerinden boşanmış teknik, ekonomi ve siyaset üzerinde tarihte yegâne [görünen] bir hızla ve sertlikle tepki vermektedir: bunlar, 1929'dan itibaren genel aşırı-üretim, işsizlik, dünya krizi ve burjuvazinin faşizmin ve otokrasinin değişik biçimleriyle paçasını kurtarmaya çalıştığı umutsuz gi-

rişimlerdir. Bu krizin tepkisi, tekniğin ilerleme ritminde, bilimde ve ideolojide de, [bizi] bekletmeyecektir: "İlerleme"ye, "Makine"ye karşı reaksiyoner anlayışlar ve "Üretim Miti"ne karşı gözü açılmış yazarların yergileri [zaten] yayılırken; [bir de] burjuvazi, sınai mekanizasyonun ilerlemesini frenlemeye çalışmaktadır. Ama, taslağını çizdiğimiz şemaya göre, A fenomeninin (üretim anarşisi, emperyalist rekabet, çetin [geçen] pazar arayışı, satılan malın düşen maliyeti, araç-gereç aşırılığı) aynı zamanda geniş ölçekte koşullamaya katkıda bulunan B fenomenini (dünya krizi, işsizlik) etkilediği gibi, büyük kapitalist üretim [yapan] her ülkede, örneğin Almanya'da, aynı anda fabrikaların satılan malın maliyetini azaltarak, insan emeğinin yerine makineleri ikame ederek, daha mükemmel araç-gereçler edindiği, -ve diğer taraftan Devlet'in (örneğin Thuringe hükümetinin camcılıkta makineleşmeyi yasaklayan kararı, bazı belediyeler tarafından karayoluyla ilgili işlerde makine kullanımının kaldırılması, mühendislik kariyerine konan engeller [gibi]) bir dizi önlemle geriye dönmeyi, sınai akılcılaştırmayı ve bunun ötesinde tekniğin ve makineleşmenin de değerini Weimar liberal Yahudi Cumhuriyeti'nin eseri olarak ifşa etmeyi denediği görülür.[49] Fransa'da da, karşıt iki fenomenin karşılıklı ve sabit eylemiyle aynı şekilde açıklanan, gün geçtikçe büyük sanayide gelişen aşırı araç-gereç [varlığı] ile Duhamel, Bergson ve Caillaux'dan beri, büyük basının Clément Vautel'lerinin gündelik ortak mekânı haline gelen reaksiyoner anti-teknik bir ideoloji arasında benzer bir çelişki bulunur. Bu iki zıt akım, üretim ilişkilerindeki uygun çelişkileriyle belirlenmiş [olarak] kalır. Çünkü şu unutulmamalıdır: zikzaklar ve çelişkiler (veya "olumsallıklar" veya görünürdeki "tesadüfler") arasından, verili bir anda, net kuvvet iktisadi öğe tarafından taşınır.

> "İnsanların beklentileri birbiriyle çatışır ve işte tam da bu nedenle bütün bu toplumlar, tümleyeni ve açığa vuranı rastlantı olan zorunluluk tarafından yönetilir. Burada kendini rastlantı aracılığıyla ortaya koyan zorunluluk, gene sonal olarak ekonomik zorunluluktur."[50]

49 Spengler, bu eğilimleri çok güzel resmeder.

50 Engels, Ocak 1894 Mektubu, *oeuvre cit.*, p. 260. Marx, Engels, *Seçme Yazışma-*

ه ه ه

Bu dar alanda, diyalektik materyalizmin temeli olan karşılıklı eylemin tüm değeri ve anlamını açıklamaktan uzağız. Marx, Engels ve Lenin, yolu göstererek metodolojiyi aydınlatmışlar ve güçlü tahlillerinde özel sorunlar için kullanım örnekleri vermişlerdir. Ama Lenin'in vurgulayarak talep ettiği gibi, toplumun, tekniğin, bilimin tarihine diyalektiğin sistematik bir biçimde uygulanması gerekir. [Tabii bunlara] sanat ve felsefe tarihini de eklenebileceği [unutulmamalıdır]. Olgu dizilerinin, bugün hâlâ sıklıkla, doğa ve insan bilimlerinde birbirlerinden ayrı, kapalı kaplar içinde çalışılması; gelecekteki insana, ki bu yakın bir gelecek, *virtus dormitiva* veya Ortaçağ'ın filojistik [kuramı][51] kadar gülünç görünecek bir soyutlama yüzündendir: en yaygın üniversiter eleştirinin İdelerin saf göğünde sistemlerin çarpışmalarıyla icra ettiği felsefe tarihi de [böyledir]; [ancak] burada bazen (eğer önden kesilmemişse), ince bir göbek bağı gibi, düşünürlerle eserlerinin, insanların çalıştıkları, acı çektikleri, sevdikleri, öldürdükleri, öldükleri yeryüzüyle iletişimini sağlayan utangaç bir bağın izi yansır.

Ama resmî bilim, gelişmekte olan bir elit [grubu] haricinde, [bunu] bilmezden gelir ve bundan bahsetmek zorunda kaldığında, Marksist diyalektiğin doğasını kabaca değiştirir. Tabii, hatanın büyük kısmı, Marksizm [kendine] özgü bir felsefeyi içerdiği halde, Engels'in ölümünden beri, Marksizmi art arda moda olan ideolojilerle, Yeni Kantçılıkla, Mach'la, Bergson'la, Freud'la uzlaştırmayı isteyerek kartları yeniden dağıtan sözde-Marksistlere aittir: Bu revizyonistlerin/[revizyonizmlerin] ilk sırasında Almanya'dan Edouard Bernstein ve Karl Kautsky, Fransa'dan Georges Sorel ve öğrencilerinin, Belçika'dan Henri de Man'ın kafa karışıklığı [sayılabilir]. Bugün, samimi bir şekilde kuramın peşinde olan önemli sayıda aydını, takdim edilen "Marksizm", evrim-

---

lar-2, s. 297. Fransızca metne göre ilk cümlenin başı "insanların çabaları birbiriyle kesişir" şeklindedir. [ç.n.]

51 Filojistik kuram, yanabilen maddelerde alev gibi akıcı bir öğenin bulunmasının zorunlu olduğunu ve alevlerin oluşumunun bu maddeden kaynaklandığını iddia eder. Söz konusu kuram temelde XVII. yüzyıl düşünürleri tarafından savunulmuştur. Bu açıdan yazarın neden Ortaçağ'a atfettiği anlaşılamamıştır. [ç.n.]

lerinde yolundan saptırmakta veya durdurmaktadır. Bunlar yollarına [bir şekilde] geri dönerler. Ama bir de diğerleri vardır ki nesnellik ve derinliği meslek haline getirirler ve çok garip bir tutum benimserler.

Ne önemi var ki! Günümüzde, yaklaşan kötücül bir dünyaya karşı [başlatılacak bir] savaşa tekabül eden, akıl ve deneysel yöntem için coşkusu harlandırılan Rönesans ve XVII. yüzyıl insanının, skolastik ve feodal düşünceye karşı modern zamanların ilk dönemlerinde yürüttüğüyle tam anlamıyla karşılaştırılabilir bir başka savaş açılıyor. Diyalektik materyalizm, yeni fikirlerin zengin hasadını, toplum ve doğa fenomenleriyle uyumlu ve sonsuz esnek bir yöntemi bilimlere taşır. Karşılıklı eylem anlayışıyla, sözde "pozitif" bilimlerin Descartes'tan üç asır sonra hâlâ koruduğu ve [aslında kendisine] köstek olmuş eski ayrımların, bariyerlerin, ortak duvar ve öncelik hakkı konularındaki bayağı tartışmaların üzerinden atlanmasını sağlar; ve bu yıkıntıları temizleyerek, çok değişik disiplinlerden [gelen] bilginleri, hayatın tüm fenomenlerinin aralarındaki ilişkiler kadar sıkı ve samimi bir çalışma topluluğuna çağırır. [Diyalektik materyalizm] Marx'ın söylediği gibi, bütün araştırmaların kaynaştığı ve aynı yöne yöneldiği insan ve toplumun yegâne biliminin gereçlerini ortak bir biçimde toplamaya çağırır. Ama SSCB Enstitülerinde ve atölyelerinde sevinçle oluşturulduğunu gördüğümüz bu çalışma kardeşliği topluluğu, biliyoruz ki, ancak bilimsel araştırmanın vahşi egoizmi, kapitalist toplumu niteleyen bütün zihni çalışma genel olarak yok edildikten sonra yeşerecek[52]; başka bir deyişle dünyanın tamamıyla yeni temelleri üzerinde kol ve kafa emeği birbirine dönüşecek[53] ve özgürlüğüne kavuşacaktır.

---

52 Metinde yok edilmesi gereken bir şey olarak "*rance*" da konulmuştur. Ancak bu kelimenin karşılığı olan sözcüklerin herhangi bir anlam bütünlüğü oluşturma imkânı vermemesi, bunu dikkate almadan çevirinin yapılmasına neden olmuştur. [ç.n.]

53 Bu cümle "kol ve kafa emeği, kendi haline döner ve özgürlüğe kavuşur" şeklindedir. Anlamı yukarıdaki biçimde aktarabileceğimiz düşünülerek, bu şekilde çevrilmesi tercih edilmiştir. [ç.n..]

TARİHSEL MATERYALİZM

Jean Baby

Üretim İlişkileri, Tarihin Temeli

Tarihsel materyalizm, en basit şekilde tarihin bilimsel kavranışı olarak tanımlanabilir.

Tarihçilerin büyük kısmı bugün bile tarihin, bilimsel bir çalışmanın konusu olamayacağını düşünmektedirler. Niye peki? Derler ki, tarih insanlar tarafından yapılır ve insanların eylemleri öngörülemezdir. Farklı iradeler birbiriyle kesişir ve en beklenilmeyen sonuçları verir. Tarihsel olaylar hiçbir zaman tam anlamıyla tekrar etmez. Hiç şüphesiz, bu olaylardan, ortak bakışlar, genel düşünceler çıkarılabilir; ama her ne olursa olsun asla yasalar değil... Çünkü insan eylemselliği, fizik fenomenleri gibi kesin yasalara tabi değildir.

Diğer yandan çok kötü sonuçlar veren tarihin felsefî yorumu[na dayalı] büyük sistemlere haklı olarak güvenilmediği gibi, tarihçiler bugün genel olarak kendi rollerinin mümkün olan en çok sayıda bilgiyi ve belgeyi toplamak, öte yandan yoruma dokunan her şeye karşı ihtiyatlı görünmekten geçtiğini düşünüyorlar.

Tarihçi kuşkusuz toplumsal ortamından kopmuş bireyler üzerine çalışmaz; gerçekten tarihin amacı toplumu kendi bütünlüğünde etüt etmektir ve toplumsal etkisi olmayan olaylar onu alakadar etmez. O halde tarihçi toplumsal ilişkileri gözlemlemelidir ve bu yüzden ekonomik, siyasal, hukuki kurumların; yasaların, hükümet fiillerinin, askerî ilişkilerin, bir başka ifadeyle savaşların, dini ilişkilerin vs hepsi tarihin temel konusunu meydana getirirler. Tarihçilerin tarihin esası olarak, insanların çeşitli dönemlerde toplumsal ilişkilerinden elde ettikleri bilinci ifade eden belgeleri aldıkları böylece hâlâ söylenebilir.

Ama bu bilincin ötesinde olan, onu belirleyen şey, başka şekilde söylenecekse bilinçle toplumsal gerçekliğin ilişkisi, genel olarak tarihçiler tarafından yadsınır.

Tarihsel materyalizmin bakış açısıysa farklıdır.

Marx ve Engels için, toplumda insanları birleştiren ilişkiler, biçimleri ne olursa olsun, en başta beslenme, giyinme, barınma zorunluluğuyla belirlenmiş maddi ilişkilerdir. Bu temel maddi ilişkiler, üretim ilişkileri olarak adlandırılır. Hukuki, siyasal, dini diğer ilişkiler, varolan üretim ilişkilerine istikrar kazandırmak ve onları teyit etmek [için] ardından gelir.

> "İktidar için savaşmadan, siyasetle, dinle, felsefeyle uğraşmadan önce; insanların yediği, içtiği, barındığı, giyindiği ve çalışmak zorunda olduğuna dair sarih olgu, bugüne kadar yadsınmış bu aşikâr olgu, nihayet tarih nezdinde de kabul görmüştür. (Engels'in, Bracke'nin *Almanach populaire*'i (Halk Almanağı) için yazdığı Marx üzerine makale, 1878)"

Aynı makalede, Engels hatta [şunları da] söyler:

> "Eskiden, tarihsel bütün değişimlerin nihai sebebinin, insanların değişim geçiren düşüncelerinde aranmasının zorunlu; bütün tarihe hâkim, tarihsel değişimler içinde en önemlilerinin, siyasal değişimler olduğu düşünülürdü."

Bu toplumsal ilişkiler hakkında, daha sonra ayrıntılı olarak konuşacağız; ama önce tarihsel materyalizmin kurucularının, beşeri eylemlerin tesadüf görünüşüne sahip olmasını ve kesin yasalara tabi olabilecekmiş gibi görünmemesini nasıl açıkladıklarını görmek gerekir. Engels yazdığı *Ludwig Feuerbach*'ta: (p. 100-101)

> "Doğada -insanların doğa üzerindeki karşı etkisini bir yana bıraktığımız ölçüde- birbirini etkileyen ve bunların karşılıklı oyunu içinde genel yasanın belirlediği şeyler, salt bilinçsiz, kör etmenlerdir. Bütün bu olup bitenlerden -ne yüzeyde görülen sayısız görünürdeki tesadüflerden, ne de sonunda bu tesadüfler içindeki yasallığı doğrulayan sonuçlardan- hiçbiri, istenen bilinçli bir amaç olarak olup bitmez. Buna karşılık, toplum ta-

rihinde aktörler, bilinç sahibi, düşünüp taşınarak ya da tutkuyla hareket eden, belirli amaçlar izleyen insanlardır; hiçbir şey, bilinçli bir maksat, istenen bir hedef olmadan olup bitmez. Fakat, özellikle tek tek dönemlerin ve olayların tarihsel incelenmesi için öylesine önemli olan bu fark, tarihin akışının genel iç yasalarının hükmü altında olduğu gerçeğinde hiçbir şey değiştiremez. Çünkü burada da yüzeyde, tek tek hepsinin bilinçli istenen amaçlarına rağmen, genelde görünürde tesadüf hüküm sürer. İstenen şey ancak nadiren gerçekleşir; çoğu durumda, istenen çoğu amaç birbirini baltalar ve birbiriyle çelişir, ya da bizzat bu amaçlar peşinen gerçekleştirilemez amaçlardır veya araçlar yetersizdir. Böylece, tarihsel alanda sayısız tekil irade ve tekil eylemin çatışmaları, bilinçsiz doğa alanında hüküm sürene tıpatıp benzer bir durum yaratır. Eylemlerin amaçları istenmiş amaçlardır, fakat gerçekten bu eylemlerden çıkan sonuçlar istenen sonuçlar değildir, ya da istenen amaca başlangıçta uyar gibi görünseler de, sonunda istenmiş olandan bambaşka sonuçlara varırlar. Böylece tarihsel olaylar da genelde, aynı şekilde tesadüflerin hükmü altında görünürler. Yüzeyde tesadüfün kendi oyununu oynadığı her yerde, o daima, gizli iç yasaların hükmü altındadır ve iş sadece, bu yasaları bulup ortaya koymaktır."[1]

[Bu pasajın] biraz ilerisinde de:

"Yani mesele, tarihte eylem içinde bulunan insanların saikleri ardında -bilinçli ya da bilinçsiz, çoğu kez bilinçsiz- bulunan ve tarihin asıl en son itici güçlerini oluşturan itici güçleri araştırmak olunca, bunlar esasen, ne kadar öne çıkmış olursa olsunlar, bireylerin saikleri değil, büyük yığınları, koskoca halkları ve her halk içinde de yine koskoca halk sınıflarını harekete geçiren; halkı, aniden çıkıp, çabucak sönüveren saman alevi gibi bir parlamaya değil, kalıcı, büyük bir tarihsel değişikliklerle sonuçlanan eyleme götüren saikleri olabilir. Burada eylem halindeki yığınların ve onların liderlerinin -büyük adam denilenlerin- kafalarında bilinçli güdüler olarak açık ya da bulanık bir biçimde, doğrudan

1 Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 1999, s. 49.

ya da ideolojik ve hatta tanrısallaşmış bir biçimde yansıyan itici nedenleri açığa çıkarmak –işte bizi gerek tüm tarihe gerekse tek tek dönemlerin ve ülkelerinkine egemen olan yasaların izi üzerine götürebilecek tek yol budur." (p. 104-105)[2] der.

Beşeri Evrimin Marksist Kavranışı

Tarihsel materyalizmin araştırma yöntemi, bilimsel bir yöntem midir? Evet, çünkü soyut olarak tasarlanmayan, ama gerçeklikte keşfedilen en basit ilişkilerden yola çıkar ve bu ilişkilerin gerçek evrimini takip eder.

Daha somut bir şekilde bunu sergileyebilmek için, Marx ve Engels'in insanlığın tarihsel evrimini kafalarında nasıl kurduklarına bakacağız.

Marx, beşeri evrimi etüt etmek için her zaman kendine benzeyen, yalıtılmış, soyut bir insandan yola çıkan ideologlarla sert biçimde dalga geçti. Bu cins imalâta da, robinsonculuk ismini takmıştı. Marx, insanın her zaman toplumda yaşayan olarak görüldüğünü ise [şu şekilde] saptar:

> "İnsan, sözcüğün tam anlamıyla bir zoon politikon'dur, yalnızca toplumcul bir hayvan değil, ancak kendini toplum içinde tecrit edebilen bir hayvan. Toplum dışında tecrit edilmiş birey tarafından gerçekleştirilen üretim –ki bu ıssız bir yere rastlantı olarak götürülmüş olan ve topluma özgü güçlere sahip bulunan bir uygar kişinin başına gelebilecek istisnai bir haldir– birbiriyle konuşan canlı bireylerin bulunmadığı yerde dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereği yoktur. 18. yüzyıl insanları arasında bir anlamı ve varlık nedeni olan bu safça görüşler, Bastiat, Carey, Proudhon vd. tarafından çok ciddi olarak çağdaş ekonomi politiğin içine sokulmaya kalkışılmamış olsaydı, bu noktaya değinmenin gereği de olmazdı." (*Contribution à la critique de l'économie politique* (Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı), éd. Giard, 1928'in içindeki *Introduction*

2 *Ibid.* s. 51.

à une critique de l'économie politique (Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş), p. 307) [1]

Marx ve Engels'ten beri yapılan tarih öncesi dönemlere ait keşifler, sadece bu yargıyı onaylamıştır; beşeri evrimin hiçbir anında Robinsonlar ortaya çıkmadı. Eğer insan hiçbir zaman yalıtılmadıysa, evrimi müddetince hiçbir zaman değişmez de olmamıştır; aksine aralıksız bir dönüşüm içindedir. Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde, Prudhon'la "bütün tarihin, sadece beşeri doğanın daimi dönüşümü olduğunu bilmediği" için dalga geçmiştir.

O halde, insanın bu dönüşümünün nasıl gerçekleştiğini araştırmak gerekir. Bunun için, Marx elbette insanlığın gelişimindeki coğrafi şartların tartışmasız etkisini yadsımaz, ama her zaman eylemi ve tepkisini karşılıklı göz önünde bulundurur; bir başka deyişle, eğer bir yandan coğrafi şartlar açık bir şekilde etki ederse, öte yandan insan doğal şartlar üzerinde tepki verir ve bunları kendi niyetlerine uygun olarak dönüştürür. Marx'ın bu anlayışı hakkında bir örnek vereceğim:

> "Sermayenin anayurdu, gür ve yoğun bitki doğurma gücüne sahip tropik iklim kuşağı değil, ılıman kuşaktır. Toplumsal iş bölümünün doğal temelini oluşturan ve insana doğal çevresindeki doğal değişmelerle, ihtiyaçlarını, yeteneklerini, emek amaçlarını ve çalışma tarzlarını çok yönlüleştirmeye teşvik eden, toprağın mutlak verimliliği değil nitel farklılığı, doğal ürünlerin çeşitliliğidir. Sanayi tarihinde en belirleyici rolü, bir doğa gücünün toplumun denetimi altına alınması, onun idareli bir şekilde kullanılması, insan elinin eserleriyle ona ilk kez büyük ölçüde sahip ya da egemen olunması zorunluluğu oynar. [...] İspanya ve Sicilya'da Arap egemenliği sırasında sanayinin serpilip gelişmesinin sırrı sulama kanallarının inşasıydı. Nil'in yükselip alçalma zamanlarını hesaplayıp bulmak zorunluluğu Mısır astronomisini doğurdu ve bununla birlikte rahipler sınıfını tarımın yöneticileri olarak

1 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Dördüncü Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1976, s. 247. Alıntıladığımız çeviride zoon politikon ifadesi eski Yunanca iken, biz buraya Latin transliterasyonunu yazmayı uygun gördük. Anlamı ise "sosyal hayvan"dır. [ç.n.]

egemen duruma getirdi." (*Capital* (Kapital), livre I (1. Kitap), t. III, p. 203, édit. Costes)[2]

İlk tarihsel soru, insanlığın ne zaman başladığını, başka bir şekilde söylenecek olursa, insanı hayvandan ayıran şeyi bilmekle [ilgilidir].

Marx, özellikle de *Alman İdeolojisi*'nde ve *Kapital*'de, bu sorunu birçok kere konu almıştır. İnsanı hayvandan ayıran şey, üretken emektir. İnsan ve doğa arasındaki mübadeleyi düzenleyen bu üretken emekte insan, Marx tarafından âdeta doğanın dışında özgül bir özün gücü olarak değil, doğal bir güç olarak tahayyül edilir. İnsan doğanın ayrılmaz bir parçasıdır ve gökyüzünden zembille inmemiştir.

Bu temel sorunlara, Marx ve Engels'in tekrar tekrar değindiklerini [söylemiştik]. [Şimdi de] özgül olarak önemli olan iki pasajı nakledeceğiz:

> "Hareket noktamız olan öncüller, keyfi öncüller veya dogmalar değil, gerçek öncüllerdir ve bunlardan ancak imgelemde soyutlama yapmak mümkündür. Bunlar, gerçek bireyler, bu bireylerin faaliyetleri ve hem hazır halde buldukları hem de kendi faaliyetleriyle yarattıkları maddi yaşam koşullarıdır. O halde bu öncülleri, tamamen ampirik yolla saptamak mümkün...
>
> İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da başka herhangi bir şeyle ayırt edilebilir. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz kendilerini hayvanlardan ayırmaya başladılar. Bu, onların fiziksel yapılarının koşullandırdığı bir adımdır. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak kendi maddi yaşamlarını da üretirler.

2 Karl Marx, *Kapital, -Ekonomi Politiğin Eleştirisi-*, cilt I., çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, Nisan 2011, s. 490-1. Burada birkaç husus dile getirilmelidir. Ne yazık ki metnin Fransızca aslında "sermayenin anayurdu" ifadesinin yerine "çağdaş teknik" ifadesi kullanılmıştır. Bunun dışında Fransızca metin içinde bizim [...] olarak gösterdiğimiz atlanmış kısım belirtilmemiştir. Alıntının "Nil"le başlayan son cümlesi de aslında ana metinde değil, dipnotta yer alan bir cümledir. Son olarak ise ilgili alıntı livre I, t.II'de yer almaktadır. [ç.n.]

İnsanların kendi geçim araçlarını üretme tarzı, her şeyden önce halihazırda buldukları ve yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının niteliğine bağlıdır. Bu üretim tarzı, yalnızca bireylerin fiziksel varlığının yeniden üretimi olarak görülmemelidir. O şimdiden, daha çok, bu bireylerin gerçekleştirdiği belirli bir faaliyet biçimi, hayatlarını ifade etmenin belirli bir biçimi, belirli bir *yaşam tarzıdır*. Bireylerin hayatlarını ortaya koyuş tarzı, onların ne olduklarını da ortaya koyar. Dolayısıyla, onların ne oldukları üretimleriyle *-ne* ürettikleriyle olduğu kadar *nasıl* ürettikleriyle de- örtüşür. Bu nedenle, bireylerin ne oldukları, onların maddi üretim koşullarına bağlıdır.

Bu üretim ancak nüfus artışıyla ortaya çıkar. Bu da bireylerin birbirleriyle ilişki [*Verkehr*] kurmalarını gerektirir. Bu üretim ilişkilerinin biçimi de yine üretim tarafından belirlenir." (*Idéologie allemande* (Alman İdeolojisi), bk. *Commune* (Komün), novembre 1933 sayısı, p. 181.)[3]

"Çalışma, her şeyden önce, insanla doğa arasındaki bir süreçtir; bu süreçte, insan, doğa ile kendisi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla yürütür, düzenler ve denetler. Doğanın sağladığı maddelerin karşısında bir doğa gücü olarak yer alır. Doğanın sağladığı maddeyi kendi yaşamında kullanılabilecek bir biçimiyle mülk edinmek üzere kendi canlı varlığının doğal güçlerini, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini harekete geçirir. Kendi dışındaki doğa üzerinde etkide bulunur ve onu değiştirirken, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirir...

Emek aracı, bir şey ya da şeylerin bir bileşimidir; işçi onu kendisiyle emek nesnesi arasına sokar ve emek aracı, emek nesnesi üzerindeki faaliyetin yöneticisi olan işçiye hizmet eder...

Emek araçlarının kullanımı ve yapımı, belirli hayvan türleri arasında da embriyo haliyle görülmekle beraber, insanın özgül

3 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İkinci Basım, Evrensel Basım Yayın, Haziran 2013, s. 30. Fransızca metinde *Verkehr* haricinde italikle yazılmış kelime bulunmamaktadır; ayrıca kısa çizgiler arasında geçen kısım normal metin içi gibi yazılmıştır. [ç.n.]

emek sürecinin belirleyici niteliğidir ve bundan dolayı, Franklin insanı *'a toolmaking animal'*, aletler yapan bir hayvan, diye tanımlar. Kemik kalıntılarının yapısı, nesli tükenmiş hayvan türlerinin yapılarını anlamak için ne kadar önemliyse, emek araçlarının kalıntıları da, tarihe karışmış iktisadi toplum biçimlerinin değerlendirilmesi açısından o kadar önemlidir. İktisadi çağları ayırt eden, nelerin yapıldığı değil, nasıl, hangi emek araçlarıyla yapıldıklarıdır." (*Capital*, livre I, t.II, p. 2-7)[4]

Üretim, işte Marx için bütün toplumsal örgütlenmelerin temeli olan, daha da iyi şekilde [söyleyeceksek] temel toplumsal ilişkileri belirleyen şeydir. Bir toplumun üyeleri, ilk elde ve her şeyden önce, Marx'ın *üretim ilişkileri* olarak adlandırdığı ilişkilerle birbirine bağlıdır. Bu, bütün Marksist kuramda geçen temel bir kelimedir. Bu ilişkiler ve bunun öneminin keşfi, tarihsel materyalizmin esasını teşkil eder. Bu üretim ilişkilerinin maddi ilişkiler olduğu ve insanların bilinçlerinin dışında da varolduğu görülmektedir.

Marx, genel kural olarak üretimi düzenleyenin ihtiyaçlar olmadığını, ama üretimin ihtiyaçları belirlediğini kanıtlar:

> "Gereksinmeler, çoğu kez, doğrudan doğruya üretimden ya da üretime dayalı bir durumdan doğmaktadır. Dünya ticareti, hemen tümüyle, bireysel tüketimin değil, üretimin gereksinmeleri çerçevesinde dönmektedir. Başka bir örnek seçecek olursak, avukatlara olan gereksinme, mülkiyetin, yani üretimin belirli bir gelişiminin ifadesinden başka bir şey olmayan belli bir medeni yasayı öngörmez mi?" (*Misère de la philosophie* (Felsefenin Sefaleti), 3e édit, Giard, 1922, p. 23)[5]

Bu noktayı vurgulamıyoruz; [ama] tıpkı karşılıklı eylem ve tepki gibi, olabilecek olmasına rağmen, üretim ilişkilerini belirleyenin mübadele ve mübadele ilişkileri olmadığı olgusunu da vurgulamıyoruz.

4 Karl Marx, *Kapital,* s. 181-3. Fransızca metinde ilk paragraftaki "kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini" ifadesi kısa çizgiyle ayrılmıştır. Ek olarak son paragraftaki *"a toolmaking animal"* kalıbına yer verilmemiştir. [ç.n.]

5 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Beşinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1999, s. 41-2.

Marx, temelde her zaman üretim ilişkilerinin bulunduğunu kanıtlar. Bu üretim ilişkileri, böylece Marx'ın altyapı (*Unterbau*) olarak adlandırdığı şeyi oluşturur.

İş Bölümü

Üretim ilişkileri insanların bilincine nasıl tercüme edilir? Bu temel soruya cevap vermeden önce, yoldan sapmamız ve tarihsel materyalizmin ve genel anlamıyla Marksizmin anlaşılmasındaki en önemli sorunlardan biri, yani işin toplumsal bölünmesi sorunu üzerinde birkaç kelime söylememiz gerekiyor. Bize gelene kadar sadece daha da karmaşıklaşan ve bunun sonuçlarını sonradan inceleyeceğimiz iş bölümü... Şimdilik, Marx'ın iş bölümünde özel mülkiyetin kökenlerini gördüğünü işaret etmekle yetinelim. İşte *Alman İdeolojisi*'nden konuyla alakalı üç pasaj[6] (*Ueber historischen Materialismus, "Elementarbücher des Kommunismus"*, Berlin, t. I'den alıntılar):

> "Üstelik, iş bölümü ve mülkiyet özdeş ifadelerdir: Birinde faaliyet bağlamında söylenen şey, ötekinde faaliyetin ürünü bağlamında söylenmektedir." (sayfa 70)

> "İş bölümündeki çeşitli gelişim aşamaları, bir o kadar farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder; yani, iş bölümünün mevcut durumu, aynı zamanda, emeğin maddesi, araç-gereçleri ve ürünü bakımından bireylerin birbiriyle olan ilişkilerini de belirler." (sayfa 125)[7]

Mülkiyet ilişkilerine sıra gelince [bunlar], toplumsal kurumlarda istikrar kazanır ve onanır. Marx bunu, "üretim ilişkileri hukuki olarak mülkiyet ilişkileri biçimini alır" diyerek ifade eder.

Diğer yandan, toplumdaki iş bölümü, bazılarına yönetme ve hükümet etme görevi vermeye yönlendirir. Ve burada Marksizmin bir başka ana kavramının, tekrar üzerine eğileceğimiz sınıflar kavramı-

6 Baby, her ne kadar üç pasajdan bahsetse de, sadece iki yerden alıntı yaptığı görülmektedir.

7 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 39 ve s. 31.

nın belirdiğini fark ederiz. [Bu noktada] sadece, Marx'ın sınıf ilişkilerini, üretim ilişkilerinin toplumsal biçimi olarak tahayyül ettiğine işaret edelim.

Sınıfların ve toplumsal düzenin yöneticilerinin ortaya çıkmasıyla beraber, insanlar arasında yerleşmiş ve gördüğümüz gibi üretim ilişkilerini tercüme eden sosyal ilişkilere bağlı Devlet biçimi gelişir.

Ama Devlet ve yönetici sınıf gelişirken aynı anda hepsi insan bilincinin varlık biçimini temsil eden bilimsel, sanatsal, felsefi, hukuki, dini anlayışlar da boy verirler. Bu anlayışlar, en başta insanın dış dünyayla [girdiği] ilişkilerden, özellikle de üretim faaliyetinden elde ettiği deneyimlerin, bilincindeki yansımasıdır. Bunlar, toplumu meydana getiren sınıflar arasındaki antagonizmler geliştikçe ve iş bölümü arttıkça karmaşıklaşan ve değişikliğe uğrayan eksik yorumlardır.

İnsanın ideolojik tüm anlayışlarını içine alan ve üretim ilişkileri üzerinde yükselen bütün bu uçsuz bucaksız yapı, Marx tarafından üstyapı olarak adlandırılır. (*Oberbau*)

Bu sorunların her biri ayrıntılı bir incelemeyi talep eder. Biz sadece iş bölümüyle alakalı üç metni nakledeceğiz:

> "Bir ulus içindeki iş bölümü, önce sınai ve ticari emeği tarımsal emekten ayırır; ardından *kent* ile *kır* arasındaki ayrım gelir ve bu ikisinin çıkarları çatışır. İş bölümünün daha da gelişmesi ticari emeği sınai emekten ayırır. Aynı zamanda, bu çeşitli alanların kendi içindeki iş bölümü nedeniyle, belirli iş kollarında birlikte çalışan bireyler arasında yeni görev bölüşümleri ortaya çıkar." (*Ueber historischen Materialismus*'dan alıntılanan *Idéologie allemande*, p. 124.)[8]

> "Ataerkil sistemde, kast sisteminde, feodal ve korporatif sistemde, işbölümü, toplumun tümünde değişmez kurallara göre yapılmaktaydı. Bu kurallar, bir yasakoyucu tarafından mı konulmuşlardı? Hayır. Aslında maddi üretim koşullarından doğmuş bulunan bu kurallar, yasa durumuna ancak çok sonraları yükselebilmiştir. İşbölümünün bu değişik biçimleri, bu yoldan, toplum-

8 *Ibid.* s. 31. Fransızca metinde italik yazılan kelime bulunmamaktadır. [ç.n.]

sal örgütlenmenin temelleri durumuna gelmişlerdir. Atölyedeki işbölümü ise, bütün bu toplum biçimleri içinde çok az gelişmişti." (*Misère de la philosophie*, p. 162)

"Toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler.

Bu düşünceler, bu kategoriler, böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi, ölümlüdürler. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir." (*Misère de la philosophie*, p. 125.)[9]

Evrimin Diyalektik Niteliği

Buraya kadar, tarihsel evrimin diyalektik niteliği hakkında konuşmayı ihmal ettik. Hareketin diyalektik kavranışının neden ibaret olduğunu burada açıklamak zorunda değiliz; bu önceki makalelerde mükemmel bir şekilde zaten yapılmıştı. Ancak *Kapital*'in ikinci baskısı (1872) için Marx'ın yazdığı önsözde, diyalektik yöntemin tarihe uygulanmasının çok yalın bir betimlenmesinin bulunacağını hatırlatalım. Marx Saint-Petersburg'da [neşredilen] *Courrier européen*'de (*Avrupa Habercisi*) çıkmış *Kapital* üzerine eleştirel bir makaleyi aktarır:

"Marx için önemli bir tek şey var: incelemesine giriştiği görüngülerin yasasını bulmak. Ve, bu görüngüler belli ve kesin bir şekle sahip bulundukları ve belli bir zaman aralığında gözlenebilecek bir karşılıklı ilişki içinde oldukları sürece, onun için önemli olan sadece bu görüngülere hükmeden yasa değildir. Onun için daha da önemli olan, görüngülerin değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yani bir biçimden diğerine, bir ilişkiler düzeninden bir diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin yasasıdır. Bir kere bu yasayı bulduğunda, bu yasanın toplumsal yaşamdaki ifadeleri olan sonuçları ayrıntılarıyla inceler... Dolayısıyla, Marx'ın bir tek derdi

9 Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s. 134 ve s. 109. Fransızca metinde "ölümlüdürler" kelimesi yer almamaktadır; "az ebedilerdir" gibi Türkçe söylenişte sıkıntılı bir ifadeye yer verilmiştir. [ç.n.]

vardır: kapsamlı bilimsel araştırma yoluyla toplumsal ilişkilerin belirli düzenlere sahip olmalarının zorunluluğunu göstermek ve kendisine hareket ve dayanak noktaları sağlayan olguları elverdiğince tarafsız bir şekilde saptamak. Bunun için, aynı anda, hem mevcut düzenin zorunluluğunu, [...] mevcut düzenin kaçınılmaz olarak geçmek zorunda olduğu bir başka düzenin zorunluluğunu kanıtlaması fazlasıyla yeterlidir..."

"Ama, denecektir, iktisadi hayatın genel yasaları bir ve aynıdır; bunlar ister bugüne, ister düne uygulansın, hiçbir şey değişmez. Marx, tam da bunu reddeder. Ona göre bu tür soyut yasalar yoktur. ... Aksine, onun fikrine göre, her tarihsel dönem kendi yasalarına sahiptir. ... Yaşam, verili bir gelişim dönemini geride bırakıp verili bir aşamadan bir başkasına geçer geçmez, aynı zamanda, başka yasalar tarafından yönetilmeye başlar. Kısacası, iktisadi yaşam, bize, biyolojinin diğer alanlarındaki gelişme tarihine benzer bir görüngü sunar. ..."

"Böyle bir araştırmanın bilimsel değeri, verili bir toplumsal organizmanın ortaya çıkışını, varoluşunu, gelişimini, ölümünü ve onun yerini farklı, daha yüksek bir başkasının almasını düzenleyen özel yasaların aydınlatılmasında yatar. Ve Marx'ın kitabı bu değere gerçekten de sahiptir."

Ve Marx şunu ekler:

"Sayın yazar, benim gerçek yöntemim dediği şeyi bu kadar isabetli ve kişisel olarak onu uygulamam söz konusu olduğu ölçüde, bu kadar olumlu bir şekilde tarif ederken, diyalektik yöntemden başka neyi tarif etmiş oluyor?" (*Capital*, édit. Costes, t. I, p. XCII-XCIV)[10]

10 Karl Marx, *Kapital*, s. 27-8. Ancak son paragrafın Fransızca metne göre şu şekilde tercüme edilmesi daha uygundur: "Benim yöntemim olarak adlandırdığı şeyi o kadar mükemmel bir şekilde tasvir ederek ve bu yöntemi kullanmamı büyük bir teveccühle yargılayarak, yazar nihayetinde ancak diyalektik yöntemi sergilemiş olur." [ç.n.]

Diyalektiğin anlaşılması bakımından, Lenin tarafından yapılmış, benim fikrime göre çok değerli, çok somut bir tanımlama *Akıntıya Karşı*'da da bulunabilir:

> "Diyalektik, ilgili toplumsal olayın, kendi gelişimi içinde çok yönlü incelenmesini ve dışsal ve görünür olanın, temeldeki hareket ettirici güçlere, üretici güçlerin gelişimine ve sınıf mücadelesine dayandırılmasını gerektirir." (*Contre le courant* (Akıntıya Karşı), tome I, p. 151) [11]

Marx ve Engels'in tarih anlayışının, diyalektik materyalist anlayış olduğunu biliyoruz. Şimdi, bunun gerçeklikte neye tekabül ettiğine bakalım:

Bir toplumun üyelerini birleştiren temel bağların, üretim ilişkileri olduğunu daha önce zikretmiştik. Ama verili bir dönem için bir kez bu üretim ilişkileri yerleştiğinde, yasalar tarafından saptandığında ve Devlet tarafından sağlamlaştırıldığında vs, bunun yüzünden beşeri toplum hareketsiz ve her zaman değişmez olarak kalmaz. İnsanlar yavaş yavaş mükemmelleşen üretim araçlarını devreye sokarlar ki bu mükemmelleşme de aynı zamanda üretken emeğin bir sonucudur. Her kuşak daha önceki kuşakların teknik icatlarından faydalanarak, üretim araçlarını iyileştirir ve aynı zamanda üretim güçlerini de büyütür.

Bu üretim güçleri, en başta insanların kendileri, sonra araçları, ardından makineleri, evcil hayvanları, nihayetinde verimliliği arttıran ve üretim gücü gibi davranan iş bölümüdür. Kısaca, verili bir toplumda üretici güçler büyüme eğilimindedirler. [Öyle ki] gelişmeleri, ilk aşamada, toplumsal ilişkilerin istikrarı tarafından kolaylaştırılmıştır.

Ama bu üretici güçlerin büyümesi kesinlikle, varolan mülkiyet ve üretim ilişkileri ile karşıtlık içinde olduğu verili bir ana varır. [Bu aşamada] bunlar, üretici güçlerin büyümesine yardım etmedikleri gibi; aksine bu büyümeye köstek olurlar. [Böylece] biz varolan üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin çatışma içinde olduğu bir döneme gireriz.

11 V.İ. Lenin, "II. Enternasyonal'in Çöküşü", *Seçme Eserler 5*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, İnter Yayınları, 1995, s. 191.

Çatışma gittikçe daha şiddetli hale gelir ve üretici güçlerin yeni bir ivme kazanmasına müsaade edilmesi, üretimin yeni gereksinmelerine uygun düşen bir başka mülkiyet ilişkisinin varolanın yerini alması için, mevcut üretim ilişkisinin kırılması gerekir. Bu dönüşüm, bir toplumsal devrimdir.

Feodalite tarafından tayin edilmiş ilişkileri kıran Fransız Devrim Tarihi, [buna] tipik bir örnektir. Ama bugün hiç kuşku yok ki, burjuva toplumunun üretim ilişkileri ile üretici güçler arasında indirgenemez bir karşıtlığın mevcudiyeti karşısındayız. Üretim güçlerinin teknik düzeyi, toplumsal üretimin daimi olarak yükselmesine cevaz verir ve onu beklerken; üretim araçlarının özel mülkiyeti ve bundan ileri gelen rekabet bu toplumsal üretimin örgütlenmesini ve ürünlerin akışını imkânsız hale koyar. Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki, güncel krizin acımasızca örtüsünü kaldırdığı bu çelişme, devrimci bir çağda olduğumuzun ve burjuva üretim ilişkilerinin değişmesi gereğinin kanıtıdır.

Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma, toplumsal düzene [aslında] sınıf savaşımları olan siyasal mücadeleler yoluyla tercüme olunur. Üretici güçlerin büyümesi [yönündeki] çıkarın temsilcisi olan sınıf; hukuki, anayasal ve üretimin büyümesine karşıt başka engelleri aşmak için iktidara el koymak zorundadır. Marx ve Engels, bu dönüşümle ilgili birçok örnek vermişlerdir. Marx'ın 11 Ekim 1848 tarihinde *Neue Rheinische Zeitung*'da neşredilen bir makalesinden özellikle dikkat çekici bir alıntıyı sunuyoruz. Marx, 1648'de İngiltere'deki ve 1789'da Fransa'daki burjuva devrimlerinden bahsediyor.

> "Burjuvazi muzafferdi; ama burjuvazinin zaferi, toplumun yeni biçiminin bir zaferiydi: feodal mülkiyetin karşısında burjuva mülkiyetinin; bölgecilik karşısında ulusalcılığın; korporasyonlar karşısında serbest rekabetin; *majorat*[12] karşısında malın bölünmesinin; toprağın mülk sahibi üzerindeki hâkimiyeti karşısında mülk sahibinin toprak üzerindeki hâkimiyetinin; hurafelere karşı

12 Majorat, 1849'a kadar Fransa'da varlığını sürdürmüş; bir soyluluk titrine bağlı, miras yoluyla ancak evladı ekbere geçebilen bölünmez meşrutaya verilen isimdir. [ç.n.]

rasyonalizmin; aile adına karşı ailenin; büyük senyörlerin kahramanca uyuşuklukları karşısında sanayinin; Ortaçağ'ın imtiyazları karşısında burjuva hukukunun zaferi..."

Yöntem Hakkında Bütünsel Bir Bakış

Tarihsel materyalizmin yöntemini, Marx'ın en eksiksiz bir tanımla, derli toplu bir biçimde verdiği *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ndeki[13] pasajı şimdi aktarabiliriz. Bu pasajda, şu ana kadar ele aldığımız bütün düşünceleri yeniden bulacağız:

> "Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi-politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. Ben, ekonomi-politiği incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun hakkımda verdiği sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan, genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısı, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket

13 Burada her ne kadar *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* denilse de, kastedilenin *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* olduğu açıktır. [ç.n.]

ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, Antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak *nitelendirilebilirler.* Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal

oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur. (*Critique...*, trad. Laura Lafargue, p. 4-7, édit. Giard.)[14]

Tarihsel materyalizmin yöntemi sorununu sona erdirmek için, bu yönetimin bilimsel niteliğini iyice vurgulayan Lenin'in çok güzel bir makalesinden bazı pasajlar nakledeceğim:

> "Toplumbilimdeki bu materyalizm fikri, aslında dahice bir darbe idi. Doğal olarak, şimdilik yalnızca bir varsayımdı, ama tarihsel ve toplumsal sorunlara kesinlikle bilimsel bir yaklaşım olanağını ilk kez yaratan bir varsayım. O zamana kadar, üretim ilişkileri gibi en basit temel ilişkilere nasıl inileceğini bilmeyen toplumbilimciler, siyasal ve yasal biçimlerin doğrudan araştırılması ve incelenmesine girişmişler, bu biçimlerin söz konusu dönemde insanlığın bazı düşüncelerinden doğduğu gerçeği ile karşılaşmışlar — ve burada durmuşlardı; toplumsal ilişkiler insanlar tarafından bilinçli olarak kurulmuş gibi görünüyordu. *Contrat social* fikrinde (bunun izleri bütün ütopik sosyalizm sistemlerinde çok belirgindir) tam olarak ifade edilen bu sonuç, tüm tarihsel gözlemlerle tam bir çelişki içindeydi.
>
> ...O zamana kadar, toplumbilimciler, toplumsal görüngülerin karmaşık ağında, önemli olan ile önemli olmayanı ayırt etmekte zorluk çekmişler (toplumbilimdeki öznelciliğin kökü budur) ve böyle bir ayrım için herhangi bir nesnel ölçüt bulamamışlardı. Materyalizm, *üretim ilişkilerini* toplumun yapısı olarak ayırarak ve öznelcilerin toplumbilime uygulanabilirliğini reddettikleri genel bilimsel yinelenme ölçütünün bu ilişkilere uygulanmasını olanaklı kılarak, kesinlikle nesnel bir ölçüt sağladı. Onlar ideolojik toplumsal ilişkilerle (yani, biçimlenmeden önce insanın

14 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 25-26. Fransızca metinde ilk cümledeki "tanı tersi" ifadesi yerine "daha çok" kelimesinin kullanıldığı görülmekte, aynı cümlede bulunan "ve" bağlacı da "ama"yla karşılanmış durumdadır. Ayrıca "büyük ya da az bir hızla altüst eder." kısmı "az veya çok, hızlı veya yavaş altüst eder" şeklinde çevrilmelidir. İtalik kesim Fransızca metinde bulunmadığı gibi, ardından gelen uzun çizginin varolduğundan söz edilemez. Son olarak en son cümlede bulunan "bununla birlikte" ifadesi Fransızca metinle karşılaştırıldığında bir eklemedir. [ç.n.]

bilincinden geçenler gibi) yetindikleri sürece, çeşitli ülkelerin toplumsal görüngülerindeki yinelenmeyi ve düzenliliği gözlemleyemiyorlardı ve onların bilimleri, olsa olsa bu görüngülerin yalnızca bir tanımı, hammaddelerin toplanması olarak kalıyordu. Maddi toplumsal ilişkilerin tahlili (yani insanın bilincinden geçmeksizin biçimlenen ilişkilerin tahlili: insanlar ürünleri değişirlerken burada bir toplumsal üretim ilişkisi olduğunu bile fark etmeden üretim ilişkilerine girerler) yinelenmenin ve düzenliliğin gözlemlenmesini ve çeşitli ülkelerdeki sistemlerin şu tek temel kavramda genelleştirilmesini hemen olanaklı kıldı: toplumsal biçimlenme. Toplumsal görüngülerin tanımından (ve bunların bir ideal açısından değerlendirilmelerinden), örneğin, bir kapitalist ülkeyi diğerinden ayıran şeyi bir yana koyan ve hepsi için ortak olanı inceleyen, kesinlikle bilimsel tahlillerinin ilerleyişini olanaklı kılan şey, yalnızca bu genelleme oldu.

Üçüncüsü ve sonuncusu, bu varsayımın bilimsel bir toplumbilimini ilk kez olanaklı kılmasının bir başka nedeni de, yalnızca toplumsal ilişkilerin üretim ilişkilerine ve bu sonuncuların da üretken güçlerin düzeyine indirilmesinin, toplum biçimlenmelerindeki gelişmenin doğal tarihin bir süreci olduğu anlayışına sağlam bir temel sağlamasıdır. Ve söylemeye gerek yok ki, böyle bir görüş olmaksızın hiçbir toplumbilim olamaz.

...İşte Kapital'in iskeleti budur. Ama tüm sorun, Marx'ın bu iskeletle yetinmemesi, terimin olağan anlamıyla 'ekonomik teori' ile yetinmemesi, belli bir toplum biçimlenmesinin yapısını ve gelişmesini yalnızca üretim ilişkileriyle açıklarken, gene de her yerde ve aralıksız olarak, bu üretim ilişkilerine tekabül eden üstyapıyı dikkatle incelemesi ve iskelete can ve kan vermesidir. Kapital'in böyle büyük bir başarı kazanmasının nedeni... bu kitabın, okura, tüm kapitalist toplumsal biçimlenmeyi, yaşayan bir şey gibi — günlük yönleriyle, üretim ilişkilerinin yapısında bulunan uzlaşmaz sınıf karşıtlığının gerçek toplumsal görünüşüyle, kapitalist sınıfın egemenliğini koruyan siyasal burjuva üstyapısıyla, burjuva özgürlük, eşitlik vb. fikirleriyle, burjuva aile ilişkileriyle göstermiş olmasındadır.

Nasıl ki Darwin, hayvan ve bitki türlerinin bağlantısız, rastlansal, 'tanrı tarafından yaratılmış', ve değişmez olduğu görüşüne bir son verdiyse ve türlerin değişebilirliği ve ardıllığını yerleştirerek biyolojiyi ilk kez kesinlikle bilimsel bir temele oturttuysa, Marx da, toplumun, yetkilerinin isteği ile (ya da isterseniz, toplumun ve hükümetin isteği ile) her türlü değişikliğe izin veren ve gelişigüzel doğan ve gelişen, mekanik bir bireyler toplamı olduğu görüşüne son verdi ve belli üretim ilişkilerinin toplamı olarak toplumun ekonomik biçimlenişi kavramını yerleştirerek, böyle biçimlenişlerin, doğal tarihin bir süreci olduğu gerçeğini yerleştirerek, toplumbilimi ilk kez bilimsel bir temel üzerine oturttu.

Şimdi -Kapital'in çıkışından beri- tarihin materyalist anlayışı artık bir varsayım değil, bilimsel olarak tanıtlanmış bir önermedir. Ve bir toplum biçimlenişinin -toplum biçimlenişi, dikkat edin, bir ülkenin ya da halkın ya da hatta sınıfın vb. yaşam biçimi değil- gelişmesinin ve işleyişinin bilimsel bir açıklamasını vermek için girişilen bir başka çaba ile, 'ilgili gerçeklere' materyalizmin getirdiği kadar düzen getirebilecek, yani onun gibi, belli bir biçimlenişin kesin bir bilimsel açıklamasını yaparken onu canlı bir görünüm olarak sunabilecek olan bir başka çaba ile karşılaşıncaya kadar — o zamana kadar materyalist tarih anlayışı, toplumsal bilimle eşanlama gelecektir. Materyalizm, bay Mihaylovski'nin düşündüğü gibi 'esas olarak bilimsel bir tarih anlayışı' değil, tek bilimsel tarih anlayışıdır." (Lenin. Makale: "Quels sont les amis du peuple?" (Halkın Dostları Kimlerdir?) 1894. *Cahiers du bolchévisme* (Bolşevizm Defterleri) n°6, 1933, p. 359-62)[15]

15 V.İ. Lenin, *Halkın Dostları Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?*, çev. Vahap S. Erdoğdu, İkinci Baskı, Ankara, Sol Yayınevi, 1978, s. 14-18. Söz konusu alıntının ilk cümlesinde "darbe" ile karşılanabilecek herhangi bir kelime yoktur; bu kelime görüş veya fikir olarak çevrilmelidir. Ayrıca birinci paragraftaki uzun çizgi, Fransızca metinde bulunmamaktadır. İkinci paragrafta geçen "Materyalizm, üretim ilişkilerini toplumun yapısı olarak ayırarak" yan cümleciğindeki bağfiil hatalı olup "koyarak" kelimesinin kullanımı daha isabetli olur. Aynı paragrafta yer alan ikinci parantezde geçmesi gereken "sadece kesin bir şekilde 'toplumsal ilişkiler'in bilinci söz konusudur" ifadesi unutulmuştur. Üçüncü parantez içindeki "değişirlerken" ifadesinin yerine "mübadele ederlerken" denmesi

Marx'ın Anlayışı Tek Yönlü Değildir

Şimdi, yöntemin bazı bayağı saptırmalarına karşı uyanık olunmalıdır. Bu saptırmalar, bazen [bu konudan] haberi olmayan kişilerin işleridir; ama [kimi zaman] kötü niyetlerden mülhem olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Bazıları için, Marx, ekonomik olguların etüdüyle kör olmuş, üstyapının evrimini tamamıyla yadsıyarak, sadece [ekonomik] gelişimin yasalarının incelenmesiyle ilgilenmiştir. Bu yoruma göre üstyapı her ihtimalde ancak, üretim güçlerinin gelişim ve ekonomik ilişkilerin durumunu yansıtır. Marksist anlayış, şu halde tek yönlüdür, bütün gerçekliği dikkate almaz, üstyapının önemini ve rolünü tamamıyla yadsır.

Clara Zetkin'le yaptığı bir söyleşide (*Lénine tel qu'il fut* (Lenin, Olduğu Gibi) isimli derlemede neşredilmiştir, p. 216.) Lenin şunları söyler:

> "Bu Marksizm için şükürler olsun! Ki bu Marksizme göre, toplumun ideolojik üstyapısına müdahalede bulunan bütün fenomenler ve bütün değişimler; derhal, dosdoğru ve hiçbir kayıt olmaksızın sadece iktisadi temelden çıkar. Bu, göründüğünden daha basit bir şey değildir. Bir Frédérich Engels tarihsel materyalizm üzerine bu hakikati, tabii uzun zaman önce oturttu."

Lenin, Marksizmin tahrifine karşı çok haklı olarak savunmadaydı. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin[16] önsözünden naklettiğimiz pasaj-

---

okuyucunun anlamasını kolaylaştıracaktır. Keza söz konusu paragrafın son cümlesi anlamı bozulmamış olsa bile, gereksiz eklemelerle şişmiştir. Üçüncü ve daha sonra beşinci paragrafta geçen "doğal tarihin bir süreci" söz grubu, "doğal tarihsel süreç" olarak anlaşılmalıdır. Dördüncü paragraftaki "[A]ma tüm sorun" kalıbının ekleme olduğu unutulmamalıdır. Beşinci paragraftaki "bağlantısız" kelimesinin önüne "kendi aralarında" ifadesi getirilmelidir. Son paragraftaki "Kapital'in çıkışından beri" söz grubu çizgi ile ayrılmamıştır. Ayrıca çizgiyle ayrılmış ikinci kısımda "yaşam biçimi" tamlaması, asıl metinde sadece yaşamı ifadesiyle karşılanmaktadır. [ç.n.]

16 Burada da her ne kadar *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* denilse de, kastedilenin *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* olduğu açıktır. [ç.n.]

da gördük ki Marx, devrim çağları için, "ekonomik temelde meydana gelen değişiklik, *çok veya az, yavaş veya hızlı,* koskoca üstyapının tümünü altüst eder." der.

Daha, yaşamının başlangıcında [yazdığı] *Alman İdeolojisi*'nde Marx tarihsel materyalizmin, tarihin seyri ve toplumun Devlet, din, felsefe, ahlak vs. gibi değişik özelliklerini açıklamak için varoluş araçlarının maddi üretiminden nasıl yola çıktığını gösterir. Marx bunun, şeyi "kendi bütünlüğünde" sergilemeye izin verdiğini izah eder ve parantez içinde "[V]e bunun sonucunda değişik özelliklerin birinin diğeri üzerinde karşılıklı eylemini de"yi ilave eder. Eserin seyri içinde birçok kez ele aldığında Marx açıkça, üretim ilişkilerinin ve üretim ilişkilerinin evriminin, toplumsal hareketi ancak son kertede açıkladığını izah eder ve o kadar çok kullanılan bu ifade, iktisadi olmayan tepkilere hatırı sayılır bir önem verdiğinin belirtisidir. İşte, örneğin, sandığıma [göre] nadiren aktarılan bir metin, *Artı-Değer Teorileri*'nden bir alıntı (*Ueber historischen Materialismus,* t.II, p. 119-20'den nakil):

> "Kendi maddi üretimlerinin temeli, giriştiği tüm öteki üretimlerin olduğu gibi, insanın kendisidir. Bu nedenle, insanı, üretimin öznesini etkileyen bütün koşullar onun işlevlerini ve edimlerini ve dolayısıyla da maddi zenginliğin, metaların yaratıcısı kimliğiyle işlevlerini ve edimlerini az ya da çok değiştirir. Bu açıdan, *tüm* insan ilişkilerinin ve işlevlerinin, her nasıl ve her ne tür biçimde ortaya çıkarlarsa çıksınlar, maddi üretimi etkiledikleri ve şöyle ya da böyle üretim üzerinde belirleyici oldukları gösterilebilir."[17]

Zaten Marx, bunu kuramda iddia ederek tatmin olmaz; eserlerinin tamamında, olağanüstü bir kavrayışla [onun] tarihsel büyümesine müdahale eden bütün etkenleri her zaman inceler. İşin esası da buradadır. Tarihsel materyalizme ilişkin kitabında, Marx'ın eleştiriye tabi tutulmaması gereken şeylerini tümden eleştiren Bay Henri

17 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri*, Birinci Kitap, çev. Yurdakul Fincancı, Birinci Baskı, Ankara, 1998, s. 273. Çevirinin son cümlesindeki "her nasıl ve her ne tür biçimde" söz grubu, Fransızca aslında daha yalındır; ancak buna "hangi çağda" ifadesi eklenmiştir. [ç.n.]

Sée, [yine de] kendini onunla uyuşmaya zorlar. Örneğin Marx'ın *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* isimli yapıtından bahsederken şöyle der:

> "Hakkını vermek lazım: bu parlak sunuşta Marx, sınıf savaşımını ve iktisadi etkeni aydınlatsa da, başka etkenleri, özellikle de Avusturya Devrimi ile alakalı olanları yadsımamıştır; gerçekliği hesaba katmada dikkat çekici bir yetenek göstermiştir." (Henri Sée, *Matérialisme historique et interprétation économique de l'histoire* (Tarihsel Materyalizm ve Tarihin İktisadi Yorumu) p. 34-35.)

Kaldı ki Lenin'in de söylediği gibi, üstyapı ile altyapı arasındaki ilişkiler sorununda, tarihsel materyalizmin bayağı yorumlarının tahrik ettiği saptırmalara cevap vermek üzere, özellikle hayatın sonlarında en kesin ve sarih açıklamaları Engels getirmiştir. Marx, tarihsel materyalizmi işler kılmakla "iktifa" etmiş ve bütün eserleri, iyi bir şekilde okumayı isteyenler için, ona atfedilmeye çalışılan absürt ve sınırlı bu anlayışı sahiplenmediğinin en açık kanıtı olmuştur. Engels'e gelince, hayatının sonundaki mucizevi mektuplaşmalarda Marksizmi tanıtmak ve onun tatbik edilmesini sağlamak için, bu sorunlar üzerinde hayranlık uyandıran belirlenimler ortaya koymuştur. Conrad Schmidt'e, J. Bloch'a, Starkenburg'a ve Mehring'e 1890 ile 1894 arasında yazılmış dört mektup, tarihsel materyalizmin etüdü açısından en önemli belgelerdendir.[18] Mehring'e yazdığı mektupta, ısrarla söyle der:

> "Yani, ilk adımda, politik, hukuksal ve başka kavramları, ve o kavramların aracılığı ile ortaya çıkan eylemleri, temel ekonomik olgulardan *çıkarmaya* asıl önemi verdik ve *vermek zorundaydık*. Ama aynı zamanda içerik uğruna biçimsel yanı –bu kavramların vb. ortaya çıkma tarzını– savsakladık. Bu, çarpıcı bir örneği Paul Barth olan karşıtlarımıza yanlış anlamalar ve çarpıtmalar için hoş bir fırsat verdi." (*Ueber historischen Materialismus*, t.II, p. 154)[19]

18 Bu mektuptaki önemli alıntılar, K. Marx ve F. Engels'in etütlerinden derleme olan *Études philosophiques* (Felsefi Etütler) adlı eserde neşredilmiştir. Editions Sociales International, Paris, 1935.

19 Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar-2 (1870-1895)*, çev. Yurdakul

Conrad Schmidt'e [yazılmış] mektuptan da ayrıca önemli bazı alıntılar nakledeceğim:

> "Üretimin meta ticaretiyle ve her ikisinin para ticaretiyle ilişkisi hakkındaki bu kısa açıklamalarımla, sizin 'tarihsel materyalizm' konusundaki sorunuzu genel olarak yanıtladım. Konu, en kolay, işbölümü açısından kavranılır. Toplum vazgeçilemeyecek belli bazı ortak işlevler yaratır. O işlevlerin yerine getirilmesi için atanan kişiler, *toplum içinde*, işbölümünün yeni bir dalını oluştururlar. Bu kişilerin, kendilerini yetkilendirenlerin çıkarlarından farklı çıkarları ortaya çıkmaya başlar; kendilerini yetkilendirenlerden bağımsızlaşırlar –devlet oluşum halindedir. Ve artık işler, meta ticaretindekine ve daha sonra para ticaretindekine benzer biçimde yürür: Yeni bağımsız güç, asıl olarak üretimin hareketini izleme durumunda kalarak gelişmiştir; ama hareket sırası kendine gelince içsel, göreceli bağımsızlığıyla –yani ona aktarılan ve adım adım daha ileriye gelişen göreli bağımsızlığıyla– bu kez o üretimin gidişini ve koşullarını etkiler. Bu eşit olmayan iki gücün karşılıklı etkileşimidir: bir yandan ekonomik hareket, öte yandan olabildiği ölçüde bağımsız olma çabası gösteren ve bir kez oluşturulduktan sonra kendine özgü hareket edebilmekle donatılan yeni siyasal güç. Genelde ekonomik hareket egemendir, ama bizzat kurduğu ve bir yandan devlet gücünün hareketinden, öte yandan aynı anda yaratılan muhalefetin hareketinden bir ölçüde bağımsızlıkla donattığı siyasal hareketin tepkilerine de katlanmak zorundadır." (*Devenir social* (Toplumsal Oluş), 3e année, 1897, p. 234-235)[20]

Fincancı, Birinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları, 1996, s. 287. En başta bu metinde kullanılan "kavram" kelimesi, yanlış bir tercihtir: Fransızca metinde geçen *représentation* kelimesinin karşılığı temsildir. Üstelik daha cümlenin başında da "başka kavramlar" değil, "bir kelimeyle [ifade edilecekse] ideolojik temsiller" denilmeliydi. Cümlenin sonunda italik olarak yazılmış olan fiillerin aslen yazımı normaldir. Kısa çizgiler arasında olan bölüm metin içinde yer alırken "bir örneği Paul Barth olan" söz öbeği Fransızca metinde görülmemektedir. [ç.n.]

20 *Ibid.* s. 241. Birinci cümlede, "kısa" değil, "bazı" kelimesinin kullanılması gerekirdi. Keza "sizin "tarihsel materyalizm" konusundaki sorunuzu genel olarak yanıtladım" yanlış bir çeviri örneği: "sizin sorularınızı, özellikle de tarihsel materyalizme do-

Engels de sonra hukuk üzerine dikkat çekici açılımlar yapar ve şunu da ilave eder:

> "...Daha da yükseklerdeki ideoloji alanlarına, -din, felsefe vb.- gelince, onların tarihsel dönemde önceden var durumda bulunup benimsenmiş, şimdi saçma diyebileceğimiz bir tarih-öncesi içeriği vardır. Doğa, insanın kendi varlığı, ruhlar, büyülü güçler vb. ile ilgili türlü yanlış kavramların temeli, çoğunlukla, olumsuz bir ekonomik etkendir; tarih-öncesi dönemin zayıf ekonomik gelişiminin tümleyicisi, ve koşullayıcısı da, ve hatta nedeni, doğanın yanlış kavranmasıdır. Her ne kadar ekonomik gereksinim doğanın bilinmesinde kaydedilen ilerlemenin başlıca işleme aracı olduysa da, gittikçe de böyle olmaktaysa da, böyledir diye bütün bu ilkel saçmalığa ekonomik nedenler bulmaya kalkmak bilgiçlik taslamak olur. Bilim tarihi, bu saçmalıktan adım adım kurtulmanın ya da daha doğrusu onun yerine yeni ama daha az anlamsız bir saçmalık konması tarihidir. Bu işi üzerlerine alan kişiler kendileri de işbölümünün yeni alanlarıyla ilişkilidirler ve bağımsız bir alanda çalıştıklarını sanırlar. Ve, toplumsal işbölümünün bağrında bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde, onların üretimleri ve onların yanılgıları, bütün toplumsal gelişme üzerinde, hatta ekonomik gelişme üzerinde etkili olur. Ama bütün bunlara karşın, kendileri de ekonomik gelişmenin egemen etkisi altında olmaktan uzak değildirler." (*Devenir social*, 3e année, 1897, p. 234-235)[21]

---

kunanları temelde cevapladım". İkinci cümledeki "işbölümü" kelimesi, Fransızca metinde italik olarak verilmiş. Bir başka yanlış çeviri örneği "kendilerini yetkilendirenlerden bağımsızlaşırlar -devlet oluşum halindedir" ifadesindedir. Bu kısım "yavaş yavaş kendi kendilerine varolurlar – ve işte devlet [böylece ortaya çıkar]" şeklinde çevrilmelidir. "[H]areket sırası kendine gelince içsel, göreceli bağımsızlığıyla" ifadesi eklemedir; kısa çizgi arasında olan "içsel, göreceli bağımsızlığı" da aslında "özgül güç" yerine kullanılmıştır. " [O]labildiği ölçüde bağımsız olma çabası gösteren" ifadesi, Fransızca metinde "varlığı için mücadele eden" şeklindedir. Son cümledeki "bağımsızlık" kelimesi de "özgül varlık"ın yerini almıştır.[ç.n.]

21 *Ibid.* s. 243-4. Birinci cümledeki kısa çizgi arasında kalan bölümler, Fransızca metinde asıl bölüme dahildir. "[T]arih öncesi içeriği" söz öbeği, nedense çevirmen tarafından bir kez daha kullanılmıştır. İkinci cümlede "kavram"la karşılanan

Engels, ardından felsefeye ilişkin somut örnekler verir; felsefe üzerinde iktisadın dolaylı ve çapraşık etkisini gösterir; sonra da şöyle devam eder:

> "Dolayısıyla Barth, ekonomik hareketin siyasal yansımalarının vb. bizzat bu hareket üzerindeki bütün tepkisini neredeyse yadsıdığımızı öne sürerken, yel değirmenlerine karşı savaşmaktan başka bir şey yapmıyor. Hemen hemen yalnızca, siyasal savaşımların ve olayların, doğal ki ekonomik koşullara *genel* bağımlılıkları sınırı içinde oynadıkları *özel* rolü konu edinen Marx'ın *18 Brumaire*'ine baksın yeter. Ya da *Kapital*'e, örneğin pekâlâ siyasal bir eylem olan yasalar sisteminin köklü bir biçimde etkin olduğu işgünü konusundaki bölüme. Ya da burjuvazinin tarihi konusundaki bölüme (24. bölüm). Peki öyleyse, siyasal iktidar ekonomik bakımdan güçsüzse ne diye proletaryanın siyasal diktatörlüğü uğruna savaşım veriyoruz...
>
> Bütün bu baylarda eksik olan diyalektiktir. Her zaman, şurada yalnız neden, burada da yalnız sonuç görüyorlar. Bunun boş bir soyutlama olduğunu, gerçek dünyada buna benzer metafizik kutupsal karşıtlıkların ancak bunalımlarda varolduğunu; ama şeylerin ileriye doğru bütün büyük akışının, güçlerin, kuşkusuz hiç de eşit olmayan güçlerin, etkisi ve tepkisi biçiminde oluştuğunu -bu güçler içinde ekonomik hareketin de oranlanmayacak ölçüde en güçlü, en başta gelen, en kesin güç olduğunu, burada mutlak diye bir şey olmadığını, her şeyin göreli olduğunu, bütün bunları, ne yapalım ki, bu baylar görmüyorlar; onlar için Hegel yaşamamıştır." (*Devenir social*, 3e année, 1897, p. 237-238)[22]

---

kelime, aslında anlayış veya kavrayış olarak tercüme edilmelidir. Aynı cümledeki "etken" de metne ilave niteliği taşımaktadır. "[V]e koşullayıcısı da, ve hatta nedeni" ifadesi Fransızca metinde kısa çizgi içinde verilmiştir. "[İ]şleme aracı" kelimesinin asıl karşılığı "uyaran"dır. Keza "bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde" aktarılmasında, "bağımsız" değil "özel" kelimesi tercih edilmeliydi. [ç.n.]

22 *Ibid.* s. 245-6. "[D]oğal ki ekonomik koşullara *genel* bağımlılıkları sınırı içinde oynadıkları *özel* rolü" söz öbeği kısa çizgiler arasında olmalıydı. "Yasalar sistemi"nin yerine "yasalaştırma"nın tercih edilmesi, anlatımı kolaylaştırabilirdi. "Ama

Bu mektup, tarihsel materyalizme yapılan eleştirilerin büyük bir kısmına mükemmel bir şekilde cevap vermektedir.

Engels'in eli değmişken, tarihsel materyalizmden, neden-sonuç zincirini takip ederek, eylemsizliğe, pasifliğe, evrimin tesir edemeyeceği iktisadi etkenlere kör bir boyun eğmeye kaçınılmaz bir şekilde sürükleyen dünyanın mekanik evrimini farz eden kaderci bir kuram çıkarmak isteyenlerin tezini yıkıma uğrattığını da özellikle dikkat edelim. Engels zaten şöyle demiştir:

> "Şu halde, iktisadi durumun otomatik bir eylemi yoktur; insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. Ama onları kayıtlayan verili bir çevrede..."

Felsefi bakış açısından daha çok Marksist kuramın muhasebesine bağlı bu önemli sorunu daha fazla vurgulama[nın başka bir yolu yoktur.]

Tarihsel Materyalizmin Bir Hasmı: Bay Henri Sée

Ben, tarihsel materyalizmin bakış açısına karşıt sonuçlar üretebilmiş ciddi bir tarihsel çalışma bilmiyorum. Tarih alanındaki bütün keşifler aksine, yöntemin şaşmazlığını onaylamaya yönelmektedir. Binbaşı Lefebvre des Noettes'in şimdiye kadar fark edilmeden geçilmiş, atların koşumu, dümen, marangoz rendesi vs. gibi teknik buluşların, toplumsal evrimin üzerindeki olağanüstü etkisini merak uyandıran örneklerle ileri sürdüğü yakın zamandaki çalışmaları da böyledir.

Ve bununla birlikte tarihsel materyalizm, resmî bilim tarafından kabul edilmez. Ya yadsınır, ya saptırılır, ya da ona açık bir şekilde saldırılır. Karakteristik bir örnek vermek, burada faydalı olabilir: Bay Henri Sée'nin bir çalışması bahis konusu, 1927 yılında yazdığı *le Matérialisme historique* (Tarihsel Materyalizm). Unutmayalım ki Bay H. Sée genelde sağlam belgelere dayanan ciddi bir tarihçidir.

şeylerin ileriye doğru bütün büyük akışının" ifadesi aslında "süreç" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Son olarak ikinci paragrafta "kesin güç olduğunu" dendikten sonra kısa çizgi koyulmalıydı. [ç.n.]

Bay Sée önce koruyucu bir tutum takınır:

> "*Komünist Manifesto* çıktığında, Marx ve Engels tarih etütlerinde daha acemiydiler: onlar için bu disiplin hâlâ oldukça yeniydi." (p. 30)

18 Brumaire'den bahsederken ise, şöyle yazar:

> "Bu noktada, Marx'ın fikirleri oldukça karışığa benziyor. Köylü sınıfının toplumsal ve ekonomik koşullarına ilişkin çok net bir bakışa sahip değil." (p. 31)

Veya tekraren [şöyle der]:

> "Tarihsel materyalizm kuramları hakkında toplu bir sunuşa hiçbir zaman yer ayırmadıklarından, Marx ve Engels'in fikirleri çok aydınlık değildir."

Tabii ki kurama yöneltilen büyük eleştiri, *a priori* tek yönlü bir anlayışı olmasıdır:

> "Tarihsel materyalizmin en büyük kusuru, tek yönlü olmasıdır, şeylerin sadece bir yüzünü görmesidir; çünkü hukuki, ideolojik fenomenlerden [böylelikle] tasarruf eder." (p. 127)

> "Gerçeklik, Marx'ın hayal ettiğinden çok daha karışıktır. (p. 84)"

Başka yerde, Kapital'in bazı bölümlerinden bahsederken:

> "Ama bütün bu dönüşümler Marx'ın sunuşunda, kolaycı demek için çok basit bir şekilde [diyorum], takdim edilmişlerdir. [Bunlar] tam anlamıyla çok daha karışık, az rasyonel gerçekliğe cevap verebilmek için mükemmel bir süzülüşle meydana gelir. Her zaman, bütün manevralara komuta eden *a priori* bir kuramın karşısında olunduğu izlenimi uyandırır." (p. 38)

> "Tarihsel materyalizm kuramının, somut tarihin deneysel etüdünden doğmadığı, aksine *a priori* bir anlayıştan ileri geldiği hesaba katılmaya başlandı." (p. 40)

> "Nüansların eksikliği, tarihin bu *aklileştirilmesi* (*rationalisation*) çoğu zaman gerçeklikten tasarruftur." (p. 47) [der].

[Aslında bunların] hepsi alıntılanmalı.

Ancak işte Bay Sée'nin gerçekten büyük bir keşif yaptığı [ana geldik]; [öyle ki] Marx'ın tenakuzunu, cürmümeşhut yaptığını düşünür:

> "Marx'ın kendisi de, içkin bir şekilde fikirlerin, yazgı olarak tahayyül etmesine rağmen, toplumsal devrim üzerinde oldukça doğrudan, en azından hızlandırmak için, bir etkide bulunabileceğini kabul etmez mi? Böyle düşünmüyorsa; sosyalist propagandayı cesaretlendirmez, işçi örgütlenmelerini canlandırmaz, Enternasyonal'in doğumunu neşe içinde selamlamazdı. Görüldüğü üzere, ideoloji (*Oberbau*) altyapı üzerinde tesir eder." (*Unterbau*) (p. 93)

Ele alınan konunun daha mükemmel bir anlaşılamama hali tasarlanabilir mi?

Öyle görünüyor ki başka yerlerde de Marx kendi kendiyle çelişiyormuş:

> "Bir yandan Marx, sosyalist rejimin iktidara gelişini, burjuva toplumunda gelişen üretim güçlerinin zorunlu bir sonucu olarak tahayyül etmektedir; öte yandan proleterler yararına siyasal yumruk darbesi, bir *putsch* vasıtasıyla gerçekleştirilen blankist mülksüzleştirme (kamulaştırma) anlayışını bir kenara atmaya rıza göstermez. Burada aleni bir tenakuz, bir 'düalizm' vardır. Eğer Hegelyen diyalektik, ilk hocasının mantığı için tanıdık, benzer tenakuzları çektirmeye alıştırmamış olsaydı; Marx gibi sıhhatli bir akıl, hiç kuşku yok, bundan vazgeçerdi." (p. 48)

En nihayetinde, Bay H. Sée "[t]arihte yasa yoktur" iddiasını ortaya attı. Niçin? Bu kitabında çok açıklanmamış, ama bunu söylemiş olması bize yetmelidir:

> "(Marx), hiç şüphesiz ebedi olmayan, ekonomik fenomenlerin bilimsel yasasının belirlenebileceğine inanıyor. Bu, kökünden söküp atılması oldukça zorlu bir yanılsamadır: ekonomi-politik olguları gözlemleyebilir, bazı eğilimleri tanıyabilir, varsayımlar yayabilir; ama tarihin yasalarına inanmak, iktisadi yasalardan bahsetmekten daha makul müdür? Ekonomi-politiğin içine, ta-

rihsel materyalizm ve tarih sindiği ölçüde, [ekonomi-politik] yavaş yavaş fizik biliminin yasalarına benzer yasalar koymanın önerilemeyeceğini anlayacaktır." (p. 49-50)

Bay H. Sée'nin Marksist yöntem hakkında yargılarının temelini verdik; ama eklektik yönteminin, tarihin sınamasına direnç göstermeye elverişli katı yargılara nasıl yönlendirdiğini göstermek için yine kısa bir alıntı ilave etmekte bir sakınca görmeyelim:

> "Görünüşe rağmen Bolşevik Devrimi, Marx'ın öngörülerinin yalanlanmasıdır; çünkü tam olarak Avrupa'nın en az gelişmiş kapitalist toplumunun bulunduğu, bunun komünist topluma yolları en az hazır ettiği ülkede patlak vermiştir. Bu bir 'kaza'dır; aynı zamanda bu uçsuz bucaksız bölgenin zayıf siyasal örgütlenmesinin bir sonucudur. Çar iktidarının alaşağı edilmesi çok doğal olarak, enerjik sekterlerin eylemlerini serbest bırakmıştır. Ve gerçekten bugün, kapitalizm Rusya'da küllerinden doğuyor ve diktatörlük tarafından hâlâ korunan komünist örgütlenme dağılmaya yakın gibidir." (p. 66-7)

Tarihsel materyalizmden bahsetmediğinde Bay H. Sée tarihçi özelliklerine sahip oluyor. Ama bu sorun üzerine olan kitabında, bu [özellikler] tamamıyla eksiktir. Bu yeni anomalinin nedeni nedir? Bu oldukça sarihtir ve netice itibarıyla Bay H. Sée çok kolay itiraf eder. Kabul edemediği, onu isyan ettiren; Marx'ın aynı zamanda bir tarihçi ve devrimci olmasıdır. Şöyle yazar:

> "(Tarihsel materyalizm) aynı zamanda, K. Marx ve Engels gibi toplumsal ajitatörlerin ellerinde bir savaş silahıdır ve pratik etkililiğinin de ne kadar büyük olduğunu gördük. (Bu, hoş bir itiraftır.) Sadece hakikatin aranmasının 'çıkar gütmeyen' zoraki bilginleri değillerdir." (p. 40)

> "Marx saf bir bilgin değildir, [onun] hakikatin aranması dışında başka amaçları vardır. O aynı zamanda bir eylem adamıdır.
>
> Marx, eğer saf bir bilgin -bundan ötürü fikirlerinin pratik uygulamasının üzerine az titreyen [bir kişi]- olsaydı ve aynı zamanda ilan ettiği tarihsel yasaların yanılmazlığına inansaydı;

öngördüğü olayları odasında sakin bir şekilde bekliyor olurdu. Halbuki durum bu değildir: Marx bütün dünyada sosyalist propagandanın başarılarını ve ilerlemelerini tutkuyla takip etmeyi bırakmaz." (p. 57)

Bu masum itiraflar, bir şeyi daha kanıtlar: Bay H. Sée'nin, tarihsel materyalizm kuramının devrimci pratik yanını iyi fark ettiğini... Bu büyük Marksist kuramın en önemli yanıdır ve bitirirken bunun hakkında da bir iki kelam etmeliyiz.

Sınıf Savaşımı

Komünist Manifesto'nun başında, Marx şu ünlü cümleyi zikreder: "Bugüne kadar bütün toplumların tarihi, sadece sınıf savaşımlarının tarihidir." Engels daha sonra, ilkel toplumlar hakkındaki keşiflerin zorunlu kıldığı bir kayıt ilave etmiştir; ama tarihsel çağlar için, Marx'ın ünlü ifadesi kesinlikle doğru olarak kalmıştır. Marx'ın hasımları, sınıfların varlığının, sınıf savaşımlarının ve bunların öneminin keşfinden [dolayı] onu affedemezler. Onu sınıf savaşımlarının müsebbibi kılmış gözükürler; çünkü [bunların] varlıklarını, nedenlerini ve sonuçlarını keşfetmiştir. Bununla birlikte sınıf kavramı, Marksist kuramda, en itiraz götürmeyen olguların nesnel etüdü üzerine kurulu sıkı sıkıya bilimsel bir kavramdır. Bizim toplumumuzun, daha öncekiler gibi, içinde ezen ve ezilen sınıfları olan sınıflı bir toplum olmasını engellemek, Hitler'in, Papanın, Mussolini'nin veya aynı zamanda Bay Doumerg'in iddialarına bağlı değildir.

Tabii ki bu keşfin, sömürenlerin yanında olanların hoşuna gitmeyebilecek korkunç sonuçları vardır; ama bu hoşnutsuzluk gerçekliğe karşı bir şey yapamaz. Dünyadaki bütün Marksist kitapları yaksak da, sınıflar varlıklarını sürdürürler.

Toplumun bilimsel etüdü, Marx'a toplumsal sınıfların varlık nedenlerini keşfetmesine; toplumsal büyümenin, bugüne kadar sınıf savaşımlarına bağlı olduğunu göstermesine; nihayetinde sınıf savaşımlarının çağının insanlığın tarih öncesine tekabül ettiğini ve sadece sınıfsız bir topluma, [yani] o halde sınıf savaşımının olmadığı komü-

nist topluma geçişi hazırladığını her zaman bilimsel olarak kanıtlamasına izin vermiştir.

Sınıf sorunuyla alakalı, Engels'in *Anti-Dühring* kitabından özellikle önemli bir pasaj bulduk:

> "Toplumun bir sömüren ve bir sömürülen, bir egemen ve bir ezilen sınıfa bölünüşü, üretimin geçmişteki az gelişmesinin zorunlu sonucuydu. Toplam toplumsal emek ancak herkesin kıtı kıtına yaşaması için zorunlu olanı çok az aşan bir ürün sağladığı sürece, dolayısıyla emek, toplum üyelerinin büyük çoğunluğunun tüm ya da hemen hemen tüm zamanını aldığı sürece, toplum zorunlu olarak sınıflara bölünür. Yalnızca işle uğraşan bu büyük çoğunluğun yanında, doğrudan üretici çalışmadan kurtulmuş, toplumun ortak işlerini yerine getiren bir sınıf oluşur: emeğin yönetimi, devlet işleri, adalet, bilim, güzel sanatlar vb. Dolayısıyla, sınıflara bölünmenin temelinde yatan, işbölümü yasasıdır. Fakat bunun böyle olması, bu sınıflara bölünmenin zor ve soygun, hile ve dolandırıcılık aracıyla gerçekleştirilmiş olmasını engellemez ve bir kez dümeni eline geçiren egemen sınıf, egemenliğini çalışan sınıfın sırtından pekiştirmek ve toplumsal yönetimi yığınların [artırılan] sömürüsüne dönüştürmekten asla geri durmamıştır.
>
> Fakat, buna göre, sınıflara bölünmenin belli bir tarihi haklılığı varsa, o böyle bir haklılığa ancak belli bir zaman için, ancak belli toplumsal koşullar için sahiptir. O, üretimin yetersizliğine dayanıyordu; modern üretici güçlerin tam olarak gelişmesiyle süpürülüp atılacaktır. Ve gerçekten de toplumsal sınıfların ortadan kaldırılmasının önkoşulu, sadece şu ya da bu belirli egemen sınıfın değil, bilakis herhangi bir egemen sınıfın, dolayısıyla bizzat sınıf farkının varlığının bir tarih aykırılığı (anakronizm) haline geldiği, eskidiği bir tarihsel gelişme derecesidir. Yani onun önkoşulu, üretimin gelişmesinde, üretim araçlarının ve ürünlerin ve böylelikle siyasal egemenliğin, eğitim tekelinin ve entelektüel yönetimin toplumun özel bir sınıfı tarafından mal edinilmesinin sadece bir gereksizlik değil, aynı zamanda ekonomik, siyasi ve entelektüel açıdan da gelişmenin engeli haline geldiği bir gelişme

derecesidir. Şimdi bu noktaya varılmıştır." (Edit. Costes, t.III, p. 48-50.)[23]

Tarihsel materyalizm bu durumda, burjuva toplumunun, kapitalist toplumun, daha önceki toplumlardan daha ölümsüz olmadığını; ortadan kalkması ve ezenler ile sömürülenlerin bulunmadığı bir toplumla yer değiştirmesi gerektiğini ilan eder. [Bu toplumun] temel özellikleri, Marx tarafından mevcut toplumun etüdü sırasında zaten keşfedilmişti. Tarihsel materyalizm şu halde, sadece bilimsel bir kuram değil, bundan daha fazla bir şeydir: devrimci bilimsel bir kuram, [işte] o kadar öfkeyi [üzerine çekmesinin] nedeni [budur]. *Kapital*'in önsözünde, (édit. Costes, t.Ier, p. LXXX) Marx şöyle yazar:

> "Özgür bilimsel araştırma, ekonomi politik alanında, sadece diğer alanlarda da karşılaşılan düşmanlarla karşı karşıya gelmekle kalmaz. Ele aldığı malzemenin kendine özgü doğası, insanın bağrındaki en azgın, en bayağı ve en tiksinti verici tutkuları, yani özel çıkarın Furie'lerini (intikam tanrıçalarını) ona karşı savaş alanına çağırır. Söz gelişi, İngiliz Yüksek Kilisesi, benimsediği 39 iman şartından 38'ine yöneltilen bir saldırıyı, parasal gelirinin 1/39'una yönelik bir saldırıya göre daha kolay affeder. Günümüzde, bizzat ateizm, devralınmış mülkiyet ilişkilerinin eleştirisiyle karşılaştırıldığında, bir *culpa levis*'tir."[24]

Pratik Devrimci Faaliyet Olarak Tarihsel Materyalizm

Komünist Manifesto'nun ilk bölümü, tarihsel materyalizmin uygulanmasının mükemmel bir örneği olduğu gibi, devrime parlak bir çağrı, insanlığın ve proletaryanın özgürleşmesine yönelik bir edimdir. Bu iki görünüm [birbirinden] ayrılmazdır. Bugünkü toplumda tarihin diyalektik materyalist incelenmesine dayanmayan sahici dev-

23 Friedrich Engels, *Anti-Dühring -Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi-*, çev. İsmail H. Yarkın, İstanbul, İnter Yayınları, 2000, s. 368-9. İkinci cümlenin sonundaki "zorunlu" kelimesi Fransızca metinde, "doğal olarak" şeklindedir; ayrıca takip eden cümlede "iş", angarya olarak nitelendirilmiştir. [ç.n.]

24 Karl Marx, *Kapital, -Ekonomi Politiğin Eleştirisi-*, s. 20. Fransızca metinde *culpa levis* ifadesi yerine küçük günah, mekruh karşılığı kullanılmıştır. [ç.n.]

rimci kuram gibi, devrimci olmayan bir tarihsel materyalizm tasarlamak da imkânsızdır.

Bitirmek için, şu halde devrimci pratik bir faaliyet olarak düşünülen tarihsel materyalizm üzerine bizim birkaç söz söylememiz gerekir. Bu sorunları sessizlikle geçiştirmek, Marksizmi tahrif etmek, tarihsel materyalizm kuramını sakatlamak olacaktır. Bununla birlikte temel problemleri, geliştirmeden, göstermekle iktifa edeceğiz. Öncelikle çünkü, bu problemlerin çok bilindiğini farz ediyoruz; [ikinci olarak] çünkü [bunlar] uzun uzadıya geliştirmeyi talep ediyor.

1. Kapitalist toplumun gelişim yasalarını keşfederken, Marx burjuva ahlakının, felsefesinin, hukukunun bütün ikiyüzlülüğünün maskesini düşürmüştür. Burjuva toplumsal düzeninin, geniş bir çoğunluğun küçük bir azınlık tarafından vahşice sömürülmesi üzerine kurulu olduğunu ispat etmiştir. Son olarak da olası bir kaçışın olmadığını, ya sömürenlerin ya da sömürülenlerin tarafında saf tutmak gerektiğini göstermiştir.

2. Kapitalist toplumun geçici niteliğini ve önüne geçilmez, zorunlu yok oluşunu ispat etmiştir. Aynı zamanda, burjuva toplumunda, en üst derecedeki devrimci toplumsal gücün, özgül olarak burjuva üretim ilişkileri tarafından dünyaya getirilen bir sınıf, proletarya olduğunu ortaya koyar. Proletaryaya sınıf bilincini geliştirmesi için yardım ederek devrimci süreci hızlandırır. Proletaryanın çıkarlarının bütün toplumunkiyle iç içe geçtiğini tanıtlayarak, proletaryanın bütün ezilen sınıfların kılavuzu ve müttefiki olarak rolünü belirtir.

3. Önceki ve günümüz tarihsel olaylarının materyalist incelemesi temelinde, proletaryanın bütün devrimci stratejisini derleyip toplamıştır. Birinci Enternasyonal'in başında, kişi olarak bütün işçi hareketinin mukayese kabul etmez kılavuzuydu ve hesaplanması kabil olmayan bir menzilin taktik bilgilerini hayata geçirmiştir.

4. Her zaman tarihsel materyalizm temeli üzerinde, *a priori* rasyonel birleşimlere en ufak bir taviz vermeden, sınıfsız toplumun örgütlenme ilkelerini ve burjuvazinin devrilmesinden hemen sonra

zorunlu olacak proletarya diktatörlüğü gibi hükümet biçimlerini, ana hatlarıyla yerleştirmeyi başarmıştır. Burjuva toplumdan sınıfsız topluma geçişi sağlamak için geçici bir Devlet biçimi olarak proletarya diktatörlüğünün tarihsel zorunluluğu bilimsel kavramı, tarihsel materyalizmin yerinde bir uygulamasından mülhem, Marx'ın en önemli keşiflerinden biridir. Kautsky'nin gözü pek tahriflerine karşıt olarak, proletarya diktatörlüğü temel düşüncesi Marx ve Engels'in bütün eserlerini kateder. Öte yandan, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, burjuvazinin devrilmesinden sonra toplumun örgütlenme ilkelerine ilişkin en önemli sayfalar yer almaktadır.

İşte, sanıyorum, devrimci pratik olarak tahayyül edilen tarihsel materyalizmin temel görünüşleri... [Bunların], özgül kuramsal görünüşlerinden kesinlikle ayrılmaz olduğunu çok tekrar etmedi[k]. Bu, kendi bakımından burjuva kültürünün hasımlığını, güven duymamasını, tiksintisini açıklamaktadır. Başka türlüsü nasıl olabilirdi ki!

Tarihsel materyalizm kuramı, doğumundan itibaren, sistematik olarak saptırılmış, ona saldırılmış ve kötülenmiştir. Şiddetli [veya] yumuşak, içeriden [veya] dışarıdan saldırıya uğramıştır. Marx'ı gözden geçirmiş, aşmış ve hatta Berlin meydanlarında ve başka yerlerde yakmı[şızdır]. Bununla birlikte bu kuram, benzer muamelelere çok iyi direnç gösterecek kadar sağlam olmalıdır. Çünkü hiç tartışmasız direnç göstermiştir ve bunun en önemli, çürütülemez kanıtı, SSCB'de yeni toplumu inşa eden, Marksizmin uzlaşmaz öğrencileri tarafından katedilen mesafedir.

Diyalektik materyalizm, yeni fikirlerin zengin hasadını, toplum ve doğa fenomenleriyle uyumlu ve sonsuz esnek bir yöntemi bilimlere taşır. Karşılıklı eylem anlayışıyla, sözde "pozitif" bilimlerin Descartes'tan üç asır sonra hâlâ koruduğu ve [aslında kendisine] köstek olmuş eski ayrımların, bariyerlerin, ortak duvar ve öncelik hakkı konularındaki bayağı tartışmaların üzerinden atlanmasını sağlar; ve bu yıkıntıları temizleyerek, çok değişik disiplinlerden [gelen] bilginleri, hayatın tüm fenomenlerinin aralarındaki ilişkiler kadar sıkı ve samimi bir çalışma topluluğuna çağırır. [Diyalektik materyalizm] Marx'ın söylediği gibi, bütün araştırmaların kaynaştığı ve aynı yöne yöneldiği insan ve toplumun yegâne biliminin gereçlerini ortak bir biçimde toplamaya çağırır.

Georges Friedmann

Diyalektik materyalizm, sadece kendinin bilincine varmış bilim değildir. Bu tanım, çok sınırlayıcıdır. Diyalektik materyalizm aynı zamanda bilhassa gelişiminin yasalarının bilincine vararak sadece dünyayı yorumlayabilen değil, Marx'ın ünlü sözünü takip ederek, en sonunda onu –SSCB'de yapmaya başladığı, kesinlikle kimsenin düşünmeyeceği kadar erken ve başka yerlerde de yapacağı gibi– dönüştürebilen insanlığın rehberidir.

Paul Labérenne

EVRENSEL BASIM YAYIN

ISBN 978-605-331-397-7